

19 Aralık 2025

2. TASARRUF VE İSRAF SEMPOZYUMU

İSRAFTAN VERİMLİLİĞE

Prof. Dr. Ersin Nazif Gürdoğan Anısına

Istanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi

BİLDİRİLER KİTABI

ÜSKÜDAR
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI - 127

**ÜSKÜDAR
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI**

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI - 127
II. TASARRUF VE İSRAF SEMPOZYUMU BİLDİRİ ÖZETLERİ KİTABI

Editörler

Prof. Dr. Mehmet ZELKA
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf BAKTİR
Arş. Gör. Sema URNEK

Kapak ve Grafik Tasarım

Esra ULUTAŞ

ISBN

978-625-91976-2-3

Yayıncılık Sertifika No

69591

Baskı Tarihi

2026

Baskı Sayısı

1. Baskı

İletişim Bilgileri

www.uskudar.edu.tr – yayin@uskudar.edu.tr
Tel: 0216 400 22 22 / Faks: 0216 4741256
Altunizade Mah. Üniversite Sk. No: 14
Pk: 34662 Üsküdar / İstanbul / Türkiye

Copyright © 2026

Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı anlaşmalı olarak T.C. Üsküdar Üniversitesine aittir. Her hakkı saklıdır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Bu kitabın hiçbir kısmı yayıncısının yazılı izni olmaksızın elektronik veya mekanik, fotokopi, kayıt ya da herhangi bir bilgi saklama, erişim sistemi ile çoğaltılamaz, dağıtılamaz ve satışa sunulamaz.

Bu kitap Uluslararası II. Tasarruf ve İsraf Sempozyumu bildiri özetlerinden derlenmiş olup metinlerde yer alan her tür görüş ve düşüncenin sorumluluğu bildirinin yazarına aittir.

II. TASARRUF VE İSRAF SEMPOZYUMU: İSRAFTAN VERİMLİLİĞE

Prof. Dr. Ersin Nazif Gürdoğan Anısına

SEMPOZYUM BİLDİRİ KİTAPÇIĞI

Editörler

Prof. Dr. Mehmet ZELKA
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf BAKTIR
Arş. Gör. Sema URNEK

19 ARALIK 2025

KONGRE KURULLARI

SEMPOZYUM ONURSAL BAŞKANI

Prof. Dr. Nevzat TARHAN (*Üsküdar Üniversitesi Kurucu Rektörü*)

SEMPOZYUM ONUR KONUSU

Prof. Dr. Mehmet DURUEL (*İskenderun Teknik Üniversitesi, Rektör*)

SEMPOZYUM BAŞKANI

Prof. Dr. Mehmet ZELKA (*Üsküdar Üniversitesi, Rektör Danışmanı*)

SEMPOZYUM PAYDAŞLARI

Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi
TİSVA (Türkiye İsrarı Önleme Vakfı)
İskenderun Teknik Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi
İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi
Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Adnan ÖMERUSTAOĞLU (*Biruni Üniversitesi, Eğitim Fakültesi*)
Prof. Dr. Ayfer GEDİKLİ (*Düzce Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi*)
Prof. Dr. Aziz AKGÜL (*Türkiye İsrarı Önleme Vakfı (TİSVA) Kurucusu*)
Prof. Dr. Bilge KÖKSEL (*Gaziantep Üniversitesi, İİBF*)
Prof. Dr. Cengiz TORAMAN (*İnönü Üniversitesi, İİBF*)
Prof. Dr. Cüneyt YENİGÜN (*İstanbul Üniversitesi, İF*)
Prof. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM (*Namık Kemal Üniversitesi, İİBF*)
Prof. Dr. Ensar NİŞANCI (*Namık Kemal Üniversitesi, İİBF*)
Prof. Dr. Hasan Bülent KANTARCI (*Kocaeli Üniversitesi, İİBF*)
Prof. Dr. İlhan EROĞLU (*Tokat Gaziosman Paşa Üniversitesi, İİBF*)
Prof. Dr. İsmail BARIŞ (*Üsküdar Üniversitesi, SBF*)
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖNCÜ (*Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi*)
Prof. Dr. Mehmet SARAÇ (*İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi*)
Prof. Dr. Mehmet ZELKA (*Üsküdar Üniversitesi, SBF*)
Prof. Dr. Mustafa KISAKÜREK (*Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF*)
Prof. Dr. Nazif ÇALIŞ (*İskenderun Teknik Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi*)
Prof. Dr. Necmettin KIZILKAYA (*İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi*)
Prof. Dr. Niyazi BEKİ (*Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü*)
Prof. Dr. Ömer KARAOĞLU (*İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi*)
Prof. Dr. Rasim ÖZCAN (*İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi*)
Doç. Dr. Rıdvan KARACAN (*Kocaeli Üniversitesi, MYO*)
Prof. Dr. Sedat MURAT (*İstanbul Üniversitesi, İF*)
Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN (*Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi*)
Prof. Dr. Sırrı AKBABA (*Üsküdar Üniversitesi, İTBF*)
Prof. Dr. Süleyman KAYA (*İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi*)
Prof. Dr. Vedat CENGİZ (*Kocaeli Üniversitesi, İİBF*)
Prof. Dr. Yakup BULUT (*Gaziantep Üniversitesi, İİBF*)
Prof. Dr. Yusuf Temur (*Tokat Gaziosman Paşa Üniversitesi, İİBF*)

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Mehmet ZELKA (*Üsküdar Üniversitesi*)
Prof. Dr. Arif AKTUĞ ERTEKİN (*Üsküdar Üniversitesi*)
Prof. Dr. İsmail BARIŞ (*Üsküdar Üniversitesi*)
Prof. Dr. Sırrı AKBABA (*Üsküdar Üniversitesi*)
Prof. Dr. Said CEYHAN (*Bartın Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yakup BULUT (*Gaziantep Üniversitesi*)
Prof. Dr. Cüneyt YENİGÜN (*İstanbul Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ömer Said TOKER (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf BAKTİR (*Üsküdar Üniversitesi*)
Arş. Gör. Sema URNEK (*Üsküdar Üniversitesi*)

SEMPOZYUM İLE İLİŞKİLİ SDG ETİKETLERİ

SEMPOZYUM PROGRAM AKIŞI

Protokol ve Açılış Konuşmaları	
10.00-10.30	Prof. Dr. Mehmet ZELKA (Üsküdar Üniversitesi/ Rektör Danışmanı)
	Prof. Dr. Mehmet DURUEL (İskenderun Teknik Üniversitesi- Rektör)
	Prof. Dr. Nazife GÜNGÖR (Üsküdar Üniversitesi-Rektör)
	Prof. Dr. Nevzat TARHAN (Üsküdar Üniversitesi Kurucu Rektörü)
1. Oturum	
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Sırrı AKBABA <i>Üsküdar Üniversitesi - İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi- Psikoloji / Rektör Danışmanı</i>	
10.40-11.00	Prof. Dr. Aziz AKGÜL - <i>Türkiye İsrافی Önleme Vakfı (TİSVA) Kurucusu</i> İsraf Bir İnsanlık Suçudur...
11.00-11.20	Prof. Dr. Said CEYHAN - <i>Bartın Üniversitesi-Rektör Yardımcısı</i> Bartın Üniversitesi Sürdürülebilir Enerji Verimliliği Projesi Uygulaması ve Etkileri
11.20-11.40	Doç. Dr. Özgün Burak KAYMAKÇI - <i>İstanbul Üniversitesi- İktisat Fakültesi</i> Üretimin Karmaşıklığı ve Tüketime Dolaysızlığı Arasındaki Çelişki: Niçin Tüketiyoruz?
11.40-12.00	Prof. Dr. Nazif ÇALIŞ - <i>İskenderun Teknik Üniversitesi- İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi</i> Finansal Anlaşmazlıkların Çözümünde Uzlaştırma Endeksi: İsraftan Verimliliğe Yenilikçi Bir Yaklaşım
12.00-13.40 Öğle Yemeği Arası	
2. Oturum	
Oturum Başkanı: Prof. Dr. İsmail Barış <i>Üsküdar Üniversitesi - Sağlık Bilimleri Fakültesi- Sosyal Hizmet / Rektör Danışmanı</i>	
13.40-14.00	Prof. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ - <i>Düzce Üniversitesi-İşletme Fakültesi</i> Pazarlamada Yeni Bir Yaklaşım: Gönüllü Sade Hayat
14.00-14.20	Prof. Dr. Mehmet SARAÇ - <i>İstanbul Üniversitesi-İktisat Fakültesi</i> İslam İktisadı Perspektifinden Tasarruf Eğilimi: Temel İlkeler ve Ekonomik Sonuçları
14.20-14.40	Prof. Dr. Naci Tolga SARUÇ - <i>İstanbul Üniversitesi- İktisat Fakültesi</i> Davranışsal Maliye ve Tasarruf Eğilimleri
14.40-15.00	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin YARDIMCI - <i>Kocaeli Üniversitesi- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / Prof. Dr. İsmail Barış-Üsküdar Üniversitesi-Sağlık Bilimleri Fakültesi</i> Osmanlı Esnaf Loncalarının İsrafı Önlemede Rolü
15.00-15.20	Prof. Dr. Hacı Yunus TAŞ - <i>Yalova Üniversitesi - İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi</i> Modern Tüketim Tuzağında Tasarruf Bilinci: Üniversite Örneğinde Bir Araştırma
15.20-15.40	Prof. Dr. Selami ÖZCAN - <i>Yalova Üniversitesi-İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi</i> Üretimde İsraf Kaynakları ve Tam Zamanında Üretim (JIT)

İçindekiler / Contents

ÖNSÖZ.....	9
BASIN YANSIMALARI	12

BİLDİRİLER

Finansal Anlaşmazlıkların Çözümünde Uzlaştırma Endeksi: İsraftan Verimliliğe Yenilikçi Bir Yaklaşım Durmuş BAYSAL, Nazif ÇALIŞ, Mehmet DURUEL	21
---	----

Osmanlı Esnaf Loncalarının İsrafı Önlemede Rolü / <i>The Role of Ottoman Craftsmen Guilds in Preventing Waste</i> Mehmet Emin YARDIMCI, İsmail BARIŞ	31
--	----

İsraf Bir İnsanlık Suçudur / <i>Waste Is A Crime Against Humanity</i> Aziz AKGÜL	42
--	----

Üretimin Karmaşıklığı Ve Tüketicinin Dolaysızlığı Arasındaki Çelişki: Niçin Tüketiyoruz? Özgün Burak KAYMAKÇI.....	58
--	----

Davranışsal Maliye Ve Tasarruf Eğilimleri / <i>Behavioral Public Finance And Savings Tendencies</i> Naci Tolga SARUÇ.....	77
---	----

İslam İktisadı Perspektifinden Tasarruf: Temel İlkeler Ve Ekonomik Sonuçları / <i>Savings from the Perspective of Islamic Economics: Fundamental Principles And Economic Implications</i> Mehmet SARAÇ	80
--	----

Bartın Üniversitesi Sürdürülebilir Enerji Verimliliği Projesi Uygulaması Ve Etkileri / <i>Bartın University Sustainable Energy Efficiency Project Implementation And Impacts</i> Said CEYHAN.....	83
---	----

ÖNSÖZ

Üsküdar Üniversitesi tarafından her yıl düzenlenmekte olan Tasarruf ve İsrif Sempozyumu’nun ikincisi, “İsraftan Verimliliğe” temasıyla düzenlenmiş ve merhum Prof. Dr. Ersin Nazif Gürdoğan’a ithaf edilmiştir. Sempozyum, paydaşlarımız Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, TİSVA (Türkiye İsrافی Önleme Vakfı), İskenderun Teknik Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi katkı ve katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir.

Sempozyum, günümüzün en kritik küresel meselelerinden biri olan israf olgusunu çok boyutlu bir perspektifle ele almayı amaçlayan önemli bir akademik buluşma niteliği taşımaktadır. “İsraftan Verimliliğe” teması etrafında şekillenen bu sempozyum, yalnızca kaynakların verimli ve etkin kullanımına yönelik farkındalık oluşturmayı değil, aynı zamanda sürdürülebilir bir gelecek için gerekli olan zihniyet dönüşümünü tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

Günümüzde israf, sırf ekonomik bir sorun olmanın ötesinde; çevresel, toplumsal ve etik boyutlarıyla bütüncül bir kriz alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel ölçekte her yıl milyarlarca ton gıdanın israf edilmesi, buna karşın dünyada açlık veya yetersiz beslenmeye bağlı sebeplerden dolayı her yıl ortalama 3 milyondan fazla insanın, yani **günde yaklaşık 8.000 ila 25.000 kişinin** hayatını kaybetmesi, kaynak yönetiminde karşı karşıya kalınan yapısal sorunları açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda sempozyum, israfın nedenlerini yalnızca üretim ve tüketim dengesi üzerinden değil; insan davranışları, değer sistemleri ve kültürel dinamikler çerçevesinde de analiz etmeyi mümkün kılmaktadır.

Sempozyumun açılış konuşmalarında Prof. Dr. Nevzat Tarhan'ın vurguladığı üzere, insan yalnızca rasyonel bir varlık değil; aynı zamanda duygusal ve sosyal yönleriyle karar alan bir özne olarak değerlendirilmelidir. Bu yaklaşım, israf olgusunun anlaşılmasında davranışsal ve psikolojik faktörlerin belirleyici rolünü gözler önüne sermektedir. Benzer şekilde Prof. Dr. Mehmet Duruel ve Prof. Dr. Mehmet Zelka tarafından ifade edilen görüşler, israfın yalnızca bireysel tercihlerden değil; aynı zamanda küresel ekonomik sistemin yapısal dinamiklerinden beslendiğini ortaya koymaktadır.

Bu kitapçıkta yer alan bildiriler; ekonomi, psikoloji, sosyoloji, işletme ve kamu yönetimi gibi farklı disiplinlerden akademisyenlerin katkılarıyla hazırlanmış olup, israfın önlenmesine yönelik teorik ve uygulamalı çözüm önerilerini kapsamlı biçimde sunmaktadır. Sempozyum kapsamında ele alınan gönüllü sade yaşam, davranışsal maliye, sürdürülebilir enerji, üretim verimliliği ve tarihsel deneyimler gibi temalar, disiplinler arası bir yaklaşımın önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, israfla mücadelenin yalnızca teknik düzenlemelerle sınırlı kalamayacağını; bireysel farkındalık, toplumsal bilinç ve etik değerler temelinde şekillenen bütüncül bir dönüşümü gerekli kıldığını vurgulamaktadır. Bu yönüyle sempozyum bildirileri hem akademik literatüre katkı sunmakta hem de politika yapıcılar ve uygulayıcılar için yol gösterici bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Bu anlamlı organizasyonun gerçekleştirilmesinde önemli katkılarda bulunan paydaşlarımızla akademisyenlere, katkı sunan araştırmacılara ve emeği geçen bütün personele teşekkür eder; bildirilerin bilim dünyasına ve toplumsal farkındalığa değerli katkılar sağlamasını temenni ederim.

Prof. Dr. Mehmet ZELKA

Sempozyum Başkanı

BASIN YANSIMALARI

II. TASARRUF VE İSRAF SEMPOZYUMU

Üsküdar Üniversitesi tarafından düzenlenen “2. Tasarruf ve İsraf Sempozyumu”nda, israfın önlenmesi ve tasarruf bilincinin artırılması her yönüyle ele alındı.

Verimliliğin temelinde anlam ve amaç olduğunu vurgulayan Prof. Dr. Nevzat Tarhan, “Verimliliğin yakıtı anlamdır. Anlamı olmayan bir insan kaynağı verimli kullanamaz. İstekle ihtiyaç arasındaki farkı ayırt edemeyen kişi israf eder” dedi. İskenderun Teknik Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet Duruel, “Bugün israf; kaynakların adaletsiz, bilinçsiz ve sürdürülemez biçimde kullanılmasıdır. Bu durum yalnızca ekonomik yapıları değil, insanın doğayla, toplumla ve kendisiyle kurduğu ilişkiyi de doğrudan etkilemektedir” dedi. Rektör Danışmanı Prof. Dr. Mehmet Zelka, “Dünya genelinde her yıl yaklaşık 1,5 milyar ton gıda israf ediliyor. Türkiye’de ise bu rakam 8,7 milyon tonu aşıyor.” diye konuştu.

Üsküdar Üniversitesi tarafından merhum Prof. Dr. Ersin Nazif Gürdoğan anısına “İsraftan Verimliliğe” temasıyla düzenlenen “2. Tasarruf ve İsf Sempozyumu,” NP Sağlık Yerleşkesi (Ümraniye) İbni Sina Oditoryumu’nda gerçekleştirildi.

Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Türkiye İsf Önleme Vakfı (TİSVA), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi ve İskenderun Teknik Üniversitesi gibi önemli paydaşların desteklediği sempozyum, Rektör Danışmanı Prof. Dr. Mehmet Zelka, İskenderun Teknik Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet Duruel ve Üsküdar Üniversitesi Kurucu Rektörü ve Yönetim Üst Kurulu Başkanı Prof. Dr. Nevzat Tarhan’ın açılış konuşmalarıyla başladı.

Prof. Dr. Tarhan: “Kaynak yönetimindeki en büyük belirleyici akıl değil, duygulardır”

Sempozyum Onursal Başkanı, Üsküdar Üniversitesi Kurucu Rektörü ve Yönetim Üst Kurulu Başkanı Prof. Dr. Nevzat Tarhan, israf ve verimlilik meselesinin yalnızca iktisadi değil, aynı zamanda psikolojik, sosyolojik ve kültürel boyutlarıyla ele alınması gerektiğini vurguladı. Prof. Dr. Tarhan, “İnsan Homo Economicus değil, Homo Psychologicus’tur. Kaynak yönetimindeki en büyük belirleyici akıl değil, duygulardır.” dedi.

Sempozyumun bu yılki ana temasının verimlilik olarak belirlenmesinin bilinçli bir tercih olduğunu ifade eden Prof. Dr. Tarhan, kuşaklar arası farklara dikkat çekerek, “Geçmiş kuşaklar yokluk içinde olgunlaşıyordu. Bugünün kuşakları ise varlık içinde olgunlaşmak zorunda. Bu çok daha zordur. Çünkü varlık, insanda algı körlüğü oluşturuyor. Her şeyin kolay elde edildiği, her şeyin garanti olduğu duygusu kaynak yönetimini zayıflatıyor. Bu durum özellikle gelecek nesiller için ciddi bir tehlikedir.” diye konuştu.

Ekonomi ile psikoloji arasındaki ilişki var

Ekonomi ile psikoloji arasındaki ilişkinin bilimsel olarak 2000’li yıllarda net biçimde ortaya konduğunu hatırlatan Prof. Dr. Tarhan, bir psikoloğun Nobel İktisat Ödülü almasının bu dönüşümün simgesi olduğunu belirterek, “Davranış İktisadı böyle doğdu. İnsan yalnızca rasyonel bir varlık değildir. İnsan karar verirken takdir edilme arzusu, beğenilme ihtiyacı ve duygusal boşluklarıyla hareket eder” ifadelerini kullandı.

İnsan davranışlarında israfa yol açan pek çok örnek bulunduğunu dile getiren Prof. Dr. Tarhan, “Bir kişi ihtiyacından değil, alkış almak için yatırım yapabiliyor. Boş bir çerçeveye yüz bin dolar veriliyor. On binlerce dolarlık

saatler, çantalar sosyal medyada sergileniyor. Üstelik bunu yaparken yoksulluğa karşı bir rahatsızlık hissi de oluşmuyor. Utanma duygusu kaybolmuş durumda. Bunların tamamı psikolojik faktörlerdir” diye konuştu.

Verimliliğin temelinde anlam ve amaç var

Toplumların “yüksek güvenli” ve “düşük güvenli” olarak ikiye ayrıldığını belirten Prof. Dr. Tarhan, “Yüksek güvenli toplumlarda güç kişilerde değil, kurallardadır. İstisna vardır, öngörülebilirlik vardır. Böyle toplumlarda orta ve uzun vadeli kaynak yönetimi sağlıklı yapılabilir” dedi.

Verimliliğin temelinde anlam ve amaç olduğunu vurgulayan Prof. Dr. Tarhan, “Verimliliğin yakıtı anlamdır. Anlamı olmayan bir insan kaynağı verimli kullanamaz. İstekle ihtiyaç arasındaki farkı ayırt edemeyen kişi israf eder” değerlendirmesinde bulundu.

Haz mutluluğu satın alınabilir ama geçici...

Haz ve anlam kavramlarını nörobilim üzerinden açıklayan Prof. Dr. Tarhan, “Dopamin haz hormonudur, serotonin ise anlam hormonudur. Haz mutluluğu satın alınabilir ama geçicidir. Anlam mutluluğu ise emek ister yatırım ister ve kalıcıdır. Aristoteles bunu 2500 yıl önce söylemişti; bugün nörobilim bunu doğruluyor” dedi.

Haz odaklı yaşamın duyguları regüle edememeye yol açtığını belirten Prof. Dr. Tarhan, “Canı istediği için alışveriş yapan, öfkesini tüketimle telafi eden, bugünü düşünerek harcayan kişi kaynak yönetemez. Oysa beynin ön bölgesindeki karar mekanizması ‘Bu bir ihtiyaç mı?’ sorusunu sordurur. Bunu yapabilen insan anlam peşindedir” ifadelerini kullandı.

“Bir çocuk 10 yaşına kadar bütçe yönetimini öğrenirse, zamanını ve ilişkilerini de daha iyi yönetir”

Kaynak yönetiminin yalnızca finansal alanla sınırlı olmadığını dile getiren Prof. Dr. Tarhan, “Hayatın kendisi bir çeşit kaynak yönetimidir. Psikolojik sermaye, sosyal sermaye, zaman ve ilişkiler de kaynaklardır” dedi.

Bu bağlamda çocuklara erken yaşta bütçe yönetimi öğretilmesinin önemine dikkat çeken Prof. Dr. Tarhan, “Bir çocuk 10 yaşına kadar bütçe yönetimini öğrenirse, zamanını ve ilişkilerini de daha iyi yönetir” şeklinde konuştu.

“Görünür olmanın kutsallaştırıldığı bir çağdayız”

Dijitalleşme ve sosyal medyanın tüketimi küresel ölçekte teşvik ettiğini vurgulayan Prof. Dr. Tarhan, “Görünür olmanın kutsallaştırıldığı bir çağdayız. Beğeni kültürü, kozmetik ve estetik sektörlerini aşırı biçimde büyüttü. İhtiyaç olmadığı halde harcamalar artıyor. Bu sistem bir süre sonra tembel toplumlar üretir. Roma’nın çöküşü de böyle olmuştur” dedi.

Konuşmasının sonunda sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçenlere teşekkür eden Prof. Dr. Tarhan, “Bu konuya sahip çıktığı için Prof. Dr. Mehmet Zelka hocamıza, katkı sunan tüm akademisyenlere teşekkür ediyorum. İnşallah bu sempozyumu önümüzdeki yıllarda da aynı kararlılıkla sürdürürüz” ifadeleriyle sözlerini tamamladı.

Prof. Dr. Duruel: “Bugün israf; kaynakların adaletsiz, bilinçsiz ve sürdürülemez biçimde kullanılmasıdır”

İskenderun Teknik Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet Duruel, açılıшта yaptığı konuşmada “Böylesine anlamlı, çok katmanlı ve geleceğe dair güçlü bir farkındalık zemini oluşturan bu sempozyumda bulunmaktan büyük bir onur duyuyorum” ifadelerini kullandı.

Modern dünyada israfın yalnızca fazla harcama anlamına gelmediğine dikkat çeken Prof. Dr. Duruel, “Bugün israf; kaynakların adaletsiz, bilinçsiz ve sürdürülemez biçimde kullanılmasıdır. Bu durum yalnızca ekonomik yapıları değil, insanın doğayla, toplumla ve kendisiyle kurduğu ilişkiyi de doğrudan etkilemektedir” dedi.

Artan tüketim mutluluk üretmiyor

Prof. Dr. Duruel, tüketim ekonomisinin yalnızca maddi kaynakları değil, insan ilişkilerini ve ruhsal dengeyi de tükettiğini vurgulayarak, “Psikoloji, sosyoloji ve iktisadın kesişim noktasındaki araştırmalar, artan tüketimin mutluluk üretmediğini; aksine tatminsizlik, yalnızlık ve stres gibi

sorunları derinleştirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu tablo, israfın aynı zamanda insani bir mesele olduğunu göstermektedir” şeklinde konuştu. İsrafın güçlü bir ideolojik arka planı bulunduğuna işaret eden Prof. Dr. Duruel, mevcut küresel sistemde tüketimin bir ihtiyaçtan çok yaşam tarzı ve değer ölçüsüne dönüştüğünü belirtti. Prof. Dr. Duruel, “Bireyin varlığı sahip oldukları üzerinden tanımlanmaya başlanmıştır. Bu anlayış ekonomik eşitsizlikleri derinleştirirken, ahlaki ve kültürel bir aşınmayı da beraberinde getirmektedir” ifadesinde bulundu.

Kapitalist sistemin sürekliliği için tüketimi zorunlu kıldığını ifade eden Prof. Dr. Duruel, “Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve OECD raporları dünyada her yıl üretilen gıdanın yaklaşık üçte birinin israf edildiğini ortaya koyuyor. Buna karşın yüz milyonlarca insan temel gıdaya ve temiz suya erişimde ciddi sorunlar yaşıyor. Yüksek gelirli ülkelerde kişi başına düşen tüketim, gezegenin ekolojik sınırlarını zorlayan bir noktaya ulaşmış durumda. Bu tablo bize sorunun kaynak yetersizliği değil, kaynakların yönetimi ve paylaşımındaki adaletsizlik olduğunu açıkça göstermektedir.” dedi.

Bu yılki sempozyum odağını “verimliliği inşa etmek” sorusuna yöneltti

Geçtiğimiz yıl düzenlenen birinci sempozyumun güçlü bir zihinsel altyapı oluşturduğunu belirten Prof. Dr. Duruel, bu yılki sempozyumun ise odağını “israfı tanımlamak” yerine “verimliliği inşa etmek” sorusuna yönelttiğini ifade ederek, “Bu yaklaşım yalnızca teknik bir dönüşümü değil; zihniyet, değer ve yönetim anlayışında köklü bir değişimi de beraberinde getirmektedir” dedi.

Program kapsamında ele alınan üretimde israf, yalın üretim sistemleri, kamu ekonomisinde verimlilik ve pazarlamada sadeleşme başlıklarının önemine değinen Prof. Dr. Duruel, Japonya, Almanya ve İskandinav ülkelerinin uygulamalarını örnek göstererek, “Verimlilik ancak bilimsel yaklaşım, etik değerler ve uzun vadeli bir bakış açısıyla mümkün olabilir” değerlendirmesinde bulundu.

Sempozyumun, merhum Prof. Dr. Nazif Gürdoğan’ın anısına ithaf edilmesinin ayrıca anlamlı olduğunu vurgulayan Prof. Dr. Duruel, “Kıymetli hocamız akademik hayatı boyunca bilginin yalnızca üretilen değil, hikmetle buluşturulması gereken bir değer olduğunu bizlere hatırlatmıştır.” diye konuştu.

İskenderun Teknik Üniversitesi olarak üniversitelerin yalnızca bilgi üreten değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluk üstlenen kurumlar olduğuna inandıklarını belirten Prof. Dr. Duruel, “Kaynağı korumak geleceği gözetmektir. Bugünü yönetirken yarını hesaba katmaktır. Bu anlayış hem evrensel etik ilkelerle hem de kadim değer dünyamızla uyumludur” ifadelerini kullandı.

Prof. Dr. Zelka: “Dünya genelinde her yıl yaklaşık 1,5 milyar ton gıda israf ediliyor”

Rektör Danışmanı Prof. Dr. Mehmet Zelka, sempozyumun ilk kez geçen yıl, üniversitenin Kurucu Rektörü ve Yönetim Üst Kurulu Başkanı Prof. Dr. Nevzat Tarhan'ın fikir ve destekleriyle hayata geçirildiğini hatırlattı. İsrafın yalnızca maddi kaynaklarla sınırlı olmadığını ifade eden Prof. Dr. Zelka, “İsrafın kalbi, aklı, ömrü ve hatta nefesi kapsayan bir boyutu vardır. Bu nedenle konuya sadece iktisadi açıdan bakmak yetersiz kalır.” dedi. “Dünya genelinde her yıl yaklaşık 1,5 milyar ton gıda israf ediliyor. Türkiye’de ise bu rakam 8,7 milyon tonu aşıyor.” diyen Prof. Dr. Zelka, israfın gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde benzer oranlarda yaşandığını, gelişmiş ülkelerde israf oranının yüzde 56, gelişmekte olan ülkelerde ise yüzde 44 seviyesinde olduğunu kaydetti.

Doğal kaynakların hızla tükendiğine de değinen Prof. Dr. Zelka, “İnsanlık 2025 yılına ait doğal kaynakları yılın ilk yedi ayında tüketmiş durumda. Kalan süreçte ise gelecek nesillerden borç alıyoruz” ifadelerini kullandı. Prof. Dr. Zelka, bu durumun ekonomik dengeleri bozduğunu, enflasyon, sosyal adaletsizlik ve ahlaki aşınma gibi sorunları beraberinde getirdiğini söyledi.

İsrafla mücadele yalnızca hükümet politikalarıyla sınırlı kalmamalı

İsrafla mücadelenin yalnızca hükümet politikalarıyla sınırlı kalamayacağını vurgulayan Prof. Dr. Zelka, bireysel sorumluluğun da büyük önem taşıdığını belirtti.

İngiltere’de Leeds Üniversitesi tarafından yapılan araştırmaya atıfta bulunan Prof. Dr. Zelka, “İngiltere’de de Atık ve Kaynakları Eylem Programı diye bir program hazırlanmış. Neden? İngiltere’de 30 milyona yakın açlık çeken kimse var. 9.5 milyon ton gıda israfı var. Bu 9.5 milyon tonun sadece 8.5 milyon tonu olumlu şekilde kullanılırsa, israftan kurtarılması halinde açlık diye bir şey kalmayacaktır.” diye konuştu.

Prof. Dr. Zelka, dünyada israf edilen kaynakların yalnızca yüzde 25’inin verimli kullanılması halinde açlık sorununun büyük ölçüde ortadan kalkabileceğini ifade ederek, her gün binlerce insanın açlıktan hayatını kaybettiğine dikkat çekti.

Uzlaştırma (Helalleşme) Endeksi önerisi

Ekonomi, çevre bilimleri, sosyoloji, kamu yönetimi ve mühendislik gibi birçok farklı disiplinden uzmanı bir araya getiren etkinlikte, israfın bireysel, kurumsal ve toplumsal boyutları kapsamlı olarak ele alındı. Programda,

tasarruf kültürünün yaygınlaştırılmasına yönelik çözüm odaklı yaklaşımlar sunuldu ve alanında yetkin birçok akademisyen sunum yaptı.

Sempozyumda, İskenderun Teknik Üniversitesi Ekonomi ve Finans Bölümü Öğr. Gör. Durmuş Baysal tarafından hazırlanan çalışma, borçlu ve alacaklı arasındaki güven bunalımını, toplumun köklerinde yer alan “helalleşme kültürü” üzerinden çözme teklif eden Uzlaştırma (Helalleşme) Endeksi konusunda bir sunum da gerçekleştirdi.

Öğr. Gör. Durmuş Baysal

Prof. Dr. Sırrı Akbaba

ÜÜ TV’den canlı yayınlanan sempozyum kapsamında iki ayrı oturum gerçekleştirildi. Üsküdar Üniversitesi Psikoloji Bölümünden Prof. Dr. Sırrı Akbaba oturum başkanlığında gerçekleştirilen ilk oturumda;

Türkiye İsrافی Önleme Vakfı (TİSVA) Kurucusu Prof. Dr. Aziz Akgöl “İsraf Bir İnsanlık Suçudur”

Bartın Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Said Ceyhan, “Bartın Üniversitesi Sürdürülebilir Enerji Verimliliği Projesi Uygulaması ve Etkileri”,

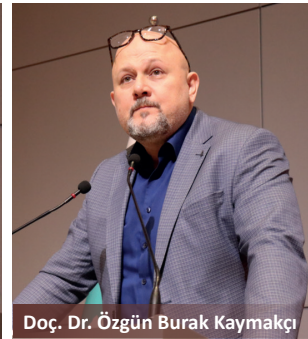
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Doç. Dr. Özgün Burak Kaymakçı, “Üretimin Karmaşıklığı ve Tüketicinin Dolaysızlığı Arasındaki Çelişki: Niçin Tüketiyoruz?”

Prof. Dr. Aziz Akgöl

Prof. Dr. Said Ceyhan

Doç. Dr. Özgün Burak Kaymakçı

İskenderun Teknik Üniv. Ekonomi ve Finans ABD Öğr. Gör. Durmuş Baysal, Prof. Dr. Nazif Çalış ve Prof. Dr. Mehmet Duruel ise çalışmaları olan “Finansal Anlaşmazlıkların Çözümünde Uzlaştırma Endeksi” ni sundu.

Öğleden sonraki oturum ise Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümünden Prof. Dr. İsmail Barış’ın oturum başkanlığında gerçekleşti.

Düzce Üniversitesi-İşletme Fakültesi Prof. Dr. Abdolvahap Baydaş, “Pazarlamada Yeni Bir Yaklaşım: Gönüllü Sade Hayat”,

İstanbul Üniversitesi-İktisat Fakültesi Prof. Dr. Mehmet Saraç “İslam İktisadi Perspektifinden Tasarruf Eğilimi: Temel İlkeler ve Ekonomik Sonuçları”, İstanbul Üniversitesi- İktisat Fakültesi Prof. Dr. Naci Tolga Saruç, “Davranışsal Maliye ve Tasarruf Eğilimleri”,

Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin Yardımçı ve Prof. Dr. İsmail Barış, “Osmanlı Esnaf Loncalarının İsrafı Önlemede Rolü”,

Yalova Üniversitesi- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Prof. Dr. Hacı Yunus Taş, İstanbul Medeniyet Üniversitesi- Yüksek Lisans Öğrencisi Nurefşan Taş “Modern Tüketim Tuzağında Tasarruf Bilinci: Üniversite Örneğinde Bir Araştırma”,

Yalova Üniversitesi-İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Prof. Dr. Selami Özcan “Üretimde İsraf Kaynakları ve Tam Zamanında Üretim (JIT)” başlıklı sunum yaptı.

BİLDİRİLER

FINANSAL ANLAŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜNDE UZLAŞTIRMA ENDEKSİ: İSRAFTAN VERİMLİLİĞE YENİLİKÇİ BİR YAKLAŞIM

THE RECONCILIATION INDEX IN RESOLVING FINANCIAL DISPUTES: AN INNOVATIVE APPROACH FROM WASTEFULNESS TO EFFICIENCY

Durmuş BAYSAL¹, Nazif ÇALIŞ², Mehmet DURUEL³

ÖZET

İsraf, yalnızca gereğinden fazla harcama yapmak değil; meşru, makul ve ölçülü davranışın dışına çıkılarak kaynakların disiplinli ve verimli kullanılmaması anlamına gelmekte olup, bu durum hem ekonomik hem de etik bir sorun doğurmaktadır. Modern toplumlarda fizikî ve beşerî kaynakların verimsiz kullanımı toplumsal refahı azaltan önemli maliyetler üretirken, finansal uyuşmazlıklar da küresel ölçekte bu israfın başlıca kaynaklarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Uzayan dava süreçleri, hukuki ve idari giderler gibi doğrudan maliyetlerin yanı sıra itibar kaybı, ticari faaliyetlerin aksaması ve verimlilik düşüşü gibi dolaylı toplumsal maliyetler de oluşturan finansal uyuşmazlıklar, kaynak kullanımını daha da verimsiz hâle getirmektedir. Bu nedenle, finansal uyuşmazlıkların daha etkin çözüm mekanizmalarıyla ele alınması, mevcut kaynaklarla daha fazla değer üretmeyi ifade eden verimliliğin artırılmasına ve sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınmaya katkı sağlayacaktır.

Bu bağlamda, uyuşmazlıkların yargısal süreçlere taşınmadan, uzlaşi ve karşılıklı rıza temelinde çözülmesini esas alan alternatif yaklaşımlar önem kazanmaktadır. Kadim kültür ve medeniyetimizde “helalleşme kültürü” olarak

- 1 Öğr. Gör., İskenderun Teknik Üniversitesi, Ekonomi ve Finans ABD, durmus.baysal@iste.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5798-9695
- 2 Prof. Dr., İskenderun Teknik Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, nazif.calis@iste.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0248-1349
- 3 Prof. Dr., İskenderun Teknik Üniversitesi, duruel@iste.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6864-6690

ifade edilen uzlaşa temelli yaklaşım, günümüz literatüründe “Reconciliation Index” (Uzlaştırma Endeksi) biçiminde kavramsallaştırılabilir. Böyle bir endeksin oluşturulması, tarafların uyuşmazlığa konu parasal değerlerin zaman içindeki reel değişimini daha adil biçimde değerlendirebilmesine imkân tanıyacaktır. Ekonomide altın fiyatları, reel efektif döviz kuru (REK), deflatör, tüketici fiyat endeksi (TÜFE), asgari ücret ve konut fiyat endeksi gibi göstergelerden her birinin önem derecesine göre belirli ağırlıklarla oluşturulacak bir portföyün temel ölçüt olarak kullanılması, faize dayalı gecikme bedellerinin kültürel, ahlaki ve iktisadi açıdan yetersiz kaldığı durumlarda hakkaniyetli bir alternatif sunabilir.

Finansal uyuşmazlıkların hızlı ve adil biçimde çözülmesi, yalnızca zaman ve maliyet tasarrufu sağlamakla kalmayıp kaynakların israftan verimliliğe yönelmesini teşvik ederek toplumsal refahı artırmaktadır. Uzayan dava süreçlerinin kısılması, kamu ve özel sektörde eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler gibi alanlara daha fazla kaynak ayrılmasına imkân tanırken; finansal anlaşmazlıkların yol açtığı şiddet, aile içi huzursuzluk ve toplumsal güven kaybı gibi sosyal ve güvenlik risklerinin azaltılmasına da katkı sunmaktadır. Türkiye özelinde ise yüksek enflasyonun alacakların reel değerini aşındırması ve mevcut gecikme faizlerinin alacaklıyı korumada yetersiz kalması, yargı kararlarına da yansımış; Anayasa Mahkemesi’nin 8 Temmuz 2025 tarihli kararıyla bu soruna yönelik yasal düzenleme ihtiyacı açıkça ortaya konmuştur. Bu çerçevede Uzlaştırma Endeksi yaklaşımı, ekonomik gerçekliği daha doğru yansıtan, şeffaflığı ve adalet algısını güçlendiren yapısıyla, Türkiye’nin finansal uyuşmazlıkların çözümüne yönelik mevcut arayışlarına hem teorik hem de pratik düzeyde yenilikçi bir katkı sunma potansiyeline sahiptir.

Anahtar kelimeler: Helalleşme, İsraf, Uzlaştırma Endeksi, Verimlilik.

ABSTRACT

Wastefulness is not only about excessive spending; it also refers to exceeding what is legitimate, reasonable, and proportionate, reflecting a departure from disciplined and efficient behaviour and thus constituting both an economic and an ethical problem. In modern societies, the inefficient use of physical and human resources generates substantial costs that diminish social welfare, while financial disputes emerge as one of the principal sources of such waste on a global scale. By giving rise to not only direct costs—such as prolonged litigation processes and legal and administrative expenses—but also indirect social costs, including reputational damage, disruption of commercial activities, and declines in productivity, financial disputes further exacerbate inefficiencies in resource use. Consequently, addressing financial disputes through more effective resolution mechanisms can enhance efficiency, understood as the capacity to generate greater value with existing resources, and thereby contribute to sustainable economic and social development.

In this context, alternative approaches that prioritize the resolution of disputes based on consensus and mutual consent, without resorting to judicial processes, have gained increasing importance. The consensus-oriented approach traditionally referred to as the “culture of reconciliation” (helalleşme) in our ancient culture and civilization may be conceptualized in contemporary literature as a “Reconciliation Index.” The construction of such an index would enable parties to assess more fairly the real value changes of monetary amounts subject to dispute over time. In this framework, employing a composite benchmark based on a weighted portfolio of key economic indicators—such as gold prices, the real effective exchange rate (REER), the GDP deflator, the consumer price index (CPI), the minimum wage, and the housing price index—according to their relative significance, may offer an equitable alternative in cases where interest-based late payment charges prove inadequate from cultural, ethical, and economic perspectives.

The rapid and fair resolution of financial disputes not only yields savings in time and costs but also promotes the reallocation of resources from waste toward productive uses, thereby enhancing social welfare. Shortening protracted litigation processes allows greater public and private resources to be directed toward education, healthcare, and social services, while simultaneously mitigating social and security risks associated with financial conflicts, such as violence, domestic unrest, and erosion of social trust. In the Turkish context, the erosion of the real value of receivables due to high inflation and the inadequacy of existing default interest rates to protect creditors have long been subjects of debate, a concern that has also been reflected in judicial decisions. Indeed, in its decision dated 8 July 2025 (Application No. 2024/41763), the General Assembly of the Constitutional Court determined that high inflation undermines the real value of receivables and ruled that the Grand National Assembly of Türkiye should enact legal regulations within six months to address this problem. Within this framework, the Reconciliation Index approach stands out as an innovative solution with the potential to contribute both theoretically and practically to Türkiye’s ongoing efforts to resolve financial disputes, by more accurately reflecting economic realities while strengthening transparency and the perception of justice.

Keywords: Efficiency, Reconciliation, Reconciliation Index, Waste.

GİRİŞ

İsraf, yalnızca gereğinden fazla harcama yapma eylemine indirgenebilecek bir olgu değildir. İsraf aynı zamanda meşru, makul ve ölçülü davranış sınırlarının dışına çıkmayı, kaynak kullanımında rasyonel ve disiplinli tutumdan uzaklaşmayı ifade eder. Bu yönüyle israf hem ekonomik rasyonaliteyi hem de etik sorumluluğu ihlal eden çok boyutlu bir sorundur. Kaynakların plansız,

kontROLSÜZ ve amaç dışı kullanımı uzun vadede toplumsal refah kaybına yol açar. Modern toplumlarda fizikî sermaye, doğal kaynaklar, zaman, emek, bilgi ve kurumsal kapasite gibi çeşitli kaynakların verimsiz kullanımı, kamu bütçesinden özel sektör yatırımlarına kadar geniş bir alanda ciddi maliyetler üretmektedir. Bu maliyetler yalnızca maddi kayıplarla sınırlı kalmayıp toplumsal güvenin zedelenmesi ve ekonomik sürdürülebilirliğin zarar görmesi gibi sonuçlar doğurur.

Bu geniş çerçevede finansal anlaşmazlıklar hem mikro hem makro düzeyde kaynak israfının önemli bir bileşeni olarak öne çıkmaktadır. Finansal uyumsuzluklar, modern ekonomilerde hem ekonomik hem de toplumsal açıdan ciddi bir israf kaynağıdır. Uzayan dava süreçleri, mahkeme giderleri ve idari yükler doğrudan maliyet oluştururken; itibar kaybı, ticari faaliyetlerin aksaması ve toplumsal güvenin zedelenmesi gibi dolaylı maliyetler de verimliliği düşürmektedir. Bu çerçevede, kaynakların rasyonel ve etkin kullanımını önceleyen bir yaklaşım, finansal ilişkilerde hem adil hem de sürdürülebilir çözümlere duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Dolayısıyla finansal uyumsuzlukların etkin, hızlı ve düşük maliyetli yöntemlerle çözülmesi, yalnızca bireysel taraflar açısından değil, küresel ölçekte ekonomik verimlilik ve toplumsal refahın artırılması açısından da kritik bir gereklilik hâline gelmektedir.

Finansal uyumsuzlukların doğurduğu maliyetlerin sadece ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal ve ahlaki boyutlara sahip olduğu dikkate alındığında, çözüm arayışlarının kültürel değerler ve yerleşik toplumsal pratiklerle ilişkilendirilmesi önem kazanmaktadır. Tarihsel ve kültürel perspektiften bakıldığında ise Türk-İslâm düşüncesinde köklü bir yere sahip olan “helalleşme” olgusu, toplumsal ilişkilerin merkezinde yer alan rıza, adalet ve hakkaniyet ilkelerini temel alarak taraflar arasındaki hak ve yükümlülüklerin karşılıklı gözetilmesini sağlayan etik bir çerçeve sunmaktadır (Namlı, 2025). Öte yandan bireyler, içinde yer aldıkları inanç ve kültür sistemlerinin şekillendirdiği dini, insani, ahlaki ve ticari normlar doğrultusunda, bir borç veya yükümlülüğe ilişkin ödemeleri gereken bedelin karşı tarafça adil ve meşru olarak kabul edilmesine ihtiyaç duymakta; taraflar arasındaki bu karşılıklı onay ve rıza süreci, pratikte helalleşmenin işleyen bir biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Ne var ki günümüz ekonomik koşullarında enflasyon, spekülasyon dalgaları ve piyasalarda fiyat oluşumuna ilişkin adaletsizlikler, bu etik çerçevenin temelini oluşturan rıza ve hakkaniyet dengesinin pratikte zayıflamasına neden olmakta; böylece helalleşmenin amaçladığı karşılıklı adaletin tesisini güçlendirmektedir (Özpolat, 2023; Selvi, 2022).

Bu bağlamda, paranın zaman içindeki reel değer kaybını telafi edecek ve satın alma gücünü doğruya en yakın şekilde yansıtacak yatırım araçlarından oluşturulacak bir portföyün, finansal ilişkilerde adaletin güçlendirilmesine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir (Baysal, 2024). Borcunu zamanında ödemeyen borçlunun elde ettiği avantaj ile alacaklının uğradığı kayıp

arasındaki fark, yalnız enflasyonla değil, alacaklının gecikme süresince mahrum kaldığı potansiyel yatırım getirileriyle de derinleşmektedir (El-Menî, 2008). Bu durum alacaklının mali dengesini bozarak yeni ekonomik riskler oluşturabilmektedir. Bu noktada bir çözüm olarak “Uzlaştırma (Helalleşme) Endeksi” kavramı hem borçlu hem de alacaklı açısından daha objektif, şeffaf ve hakkaniyet temelli bir çözüm sunma potansiyeli taşımakta; modern ekonominin karmaşık dinamikleri içinde kültürel, etik ve iktisadi ilkeleri bir araya getiren yenilikçi bir yaklaşım olarak önerilmektedir.

EKONOMİK UZMANLIK TEMELLİ ARABULUCULUK

Kadim kültür ve medeniyetimizde “helalleşme kültürü” olarak ifade edilen uzlaşa temelli yaklaşım, günümüz literatüründe hem Uzlaştırma Endeksi hem de modern arabuluculuk pratikleriyle ortak bir zeminde buluşmaktadır. Arabuluculuk, tarafların karşılıklı rıza ve iyi niyet çerçevesinde çözüme ulaşmasını hedefleyen bir süreç olarak, helalleşme kültürünün kurumsallaşmış ve hukuki çerçeveye oturtulmuş biçimi niteliğinde sayılabilir. Bu bağlamda geliştirilecek bir Uzlaştırma (Helalleşme) Endeksi, arabuluculuk sürecine teknik ve nesnel bir altyapı sunarak, uyuşmazlığa konu parasal değerlerin zaman içindeki reel değişiminin daha şeffaf ve adil biçimde değerlendirilmesine imkân sağlayabilir. Böylece hem geleneksel helalleşme anlayışı hem de modern arabuluculuk uygulamaları, ölçülebilir ve karşılaştırılabilir bir çerçevede bütünleştirilmiş olacaktır.

Nitekim arabuluculuk kurumu, finansal uyuşmazlıkların çözümünde hem ekonomik hem de toplumsal açıdan israfı azaltan, verimliliği ise artıran önemli bir mekanizma olarak öne çıkmaktadır (Bostan & Değirmenci, 2024). Arabuluculuk, dava süreçlerinin gerektirdiği mahkeme masrafları, bilirkişi ücretleri ve idari giderler gibi doğrudan maliyetleri ortadan kaldırarak mali yükü hafifletirken; sürecin hızlı, gönüllülük esasına dayalı ve uzlaşa temelli ilerlemesi, tarafların zaman kaybını en aza indirmekte ve ekonomik faaliyetin kesintiye uğramasını engellemektedir. Bu yönüyle arabuluculuk hem fizikî hem de beşerî kaynakların daha etkin kullanımına imkân tanıyarak israfın önüne geçmektedir.

Bununla birlikte, arabuluculuk sürecinde tarafların karşılıklı beklentilerini anlamaya dayalı iletişimin güçlenmesi, toplumsal güveni artırmakta ve sosyal maliyetleri azaltmaktadır. Bu sürecin Uzlaştırma Endeksi gibi hakkaniyete dayalı bir değerlendirme mekanizmasıyla desteklenmesi, uyuşmazlıkların daha adil, sürdürülebilir ve kaynak etkinliği yüksek biçimde çözümlenmesine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla Uzlaştırma Endeksi yaklaşımı hem ekonomik hem de toplumsal düzeyde uzlaşa kültürünün güçlendirilmesine hizmet ederken, verimlilik ilkesi ile geleneksel uzlaşa anlayışı arasında doğrudan bir köprü kurmaktadır.

UZLAŞTIRMA (HELALLEŞME) ENDEKSİNİN BİLEŞENLERİ İLE HESAPLAMA FORMÜLÜ

Söz konusu endeks, Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), deflatör, asgari ücret ve konut fiyat endeksi gibi güncel ekonomik göstergelerden elde edilen içsel bileşenler ile altın fiyatları, reel efektif döviz kuru (REK) ve petrol fiyatları gibi dışsal faktörler dikkate alınarak yapılandırılabilir (Baysal, Çalış ve Eminoğlu, 2025).

Tablo 1: Değişkenlerin ağırlıklandırılması.

Kaynak: <https://www.bmij.org/index.php/1/article/view/2678>

	1. Seçenek		2. Seçenek			
Değişkenler	Değişken Ağırlıkları		Değişken Ağırlıkları		Ortalama	Dağıtılmış
Gram Altın Fiyatı	GAF	0,181	GAF	0,203	0,192	0,205348
Reel Efektif Döviz Kuru	REK	0,145	REK	0,134	0,1395	0,149198
Tüketici Fiyat Endeksi	TUFE	0,168	TUFE	0,171	0,1695	0,181283
Deflatör	DEF	0,106	DEF	0,098	0,102	0,109091
Asgari Ücret	ASU	0,144	ASU	0,133	0,1385	0,148128
Konut Fiyat Endeksi	KFE	0,112	KFE	0,102	0,107	0,114439
Brent Petrol Varil Fiyatı	BP	0,087	BP	0,086	0,0865	0,092513
ÜFE, SAGP, BIST100	Diğer	0,057	Diğer	0,073	0,065	

Tablo 2. Helalleşme endeks değerlerinin hesabı.

Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tarih	GAF	REK	TÜFE 2003:100	Deflatör 2009:100 Nominal GDP/Reel GDP	Asgari Ücret (TL)	Konut Fiyat Endeksi 2023:100	Brent Petrol Varil Fiyatı \$	Ağırlıklandırma Hesabı	Hendeks
2011-01	68,33	115,82	182,60	120,60	629,96	4,90	98,97	180,60	96,21802
2011-02	70,51	112,69	183,93	120,60	629,96	4,95	112,27	182,06	96,99474
2011-03	72,56	111,62	184,70	120,60	629,96	5,00	116,94	182,90	97,44156
2011-04	72,50	114,17	186,30	120,60	629,96	5,04	126,59	184,45	98,27028
2011-05	76,52	112,89	190,81	120,60	629,96	5,09	117,18	185,04	98,58316

2011-06	78,87	108,98	188,08	120,60	629,96	5,14	111,71	183,95	97,99924
2011-07	83,70	104,82	187,31	120,60	658,95	5,10	115,93	188,86	100,616
2011-08	100,10	99,02	188,67	120,60	658,95	5,15	116,48	191,66	102,1106
2011-09	102,70	99,67	190,09	120,60	658,95	5,17	105,42	191,53	102,04
2011-10	98,20	101,14	196,31	120,60	658,95	5,26	108,43	192,24	102,4191
2011-11	100,78	105,16	199,70	126,30	658,95	5,27	111,22	194,87	103,8177
2011-12	98,94	104,13	200,85	126,30	658,95	5,24	108,09	194,25	103,4895
2012-01	97,87	106,86	201,98	126,30	701,13	5,40	110,26	201,11	107,144
2012-02	98,57	110,87	203,12	126,30	701,13	5,45	122,23	203,17	108,2425
2012-03	96,76	109,27	203,96	126,30	701,13	5,48	123,41	202,83	108,0584
2012-04	94,95	110,84	207,05	126,30	701,13	5,55	118,66	202,82	108,0538
2012-05	92,92	111,18	206,61	126,30	701,13	5,63	103,86	201,01	107,0916
2012-06	93,78	111,08	204,76	126,30	701,13	5,67	94,17	199,95	106,5239
2012-07	93,17	112,07	204,29	126,30	739,75	5,73	105,93	206,70	110,1216
2012-08	94,66	112,98	205,43	126,30	739,76	5,77	113,93	208,09	110,8645
2012-09	101,72	111,34	207,55	126,30	739,77	5,80	111,36	209,45	111,5873
2012-10	100,94	113,08	211,62	126,30	739,78	5,80	109,89	210,15	111,9617
2012-11	99,20	114,23	212,42	126,30	739,79	5,83	110,84	210,20	111,9894
2012-12	96,65	113,27	213,23	126,30	739,79	5,89	110,80	209,69	111,7141
....									
2024-12	3035,85	72,36	2684,55	236,00	17002,12	158,46	74,58	3.690,14	1965,97

Aşağıdaki tabloda, 2011 yılı Ocak ayında alınan 10.000,00 TL tutarındaki bir borcun, 2012–2025 yılları Ocak ayları itibarıyla farklı endeksleme yaklaşımlarına göre ulaştığı geri ödeme tutarları sunulmaktadır. Tabloda, çalışmada önerilen Uzlaştırma (Helalleşme) Endeksi esas alınarak hesaplanan geri ödeme tutarlarının yanı sıra, karşılaştırmalı bir değerlendirme yapabilmek amacıyla gram altın ve %50 ABD doları – %50 Euro sepeti baz alınarak hesaplanan geri ödeme tutarlarına da yer verilmiştir.

Tablo 3. Örnek borç geri ödeme hesabı. Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Borç Verilen Tutar	Borç Verme Tarihi	Endeks	Borç Ödeme Tarihi	Endeks	Uzlaştırma (Hendeks) Geri Ödeme Tutarı	Gram Altına Göre Geri Ödeme Tutarı	% 50 USA Dolar % 50 Euro Geri Ödeme Tutarı
10.000 ₺	2011-01	96,271	2012-01	107,210	11.136,28 ₺	₺14.323,14	₺11.583,37
10.000 ₺	2011-01	96,271	2013-01	115,674	12.015,48 ₺	₺13.951,41	₺11.296,86
10.000 ₺	2011-01	96,271	2014-01	120,935	12.562,01 ₺	₺13.115,76	₺14.402,21
10.000 ₺	2011-01	96,271	2015-01	129,756	13.478,26 ₺	₺13.726,04	₺13.895,52
10.000 ₺	2011-01	96,271	2016-01	160,210	16.641,68 ₺	₺15.583,20	₺17.212,53
10.000 ₺	2011-01	96,271	2017-01	175,934	18.274,90 ₺	₺21.159,08	₺21.220,07
10.000 ₺	2011-01	96,271	2018-01	197,428	20.507,59 ₺	₺23.721,64	₺22.998,84
10.000 ₺	2011-01	96,271	2019-01	243,068	25.248,37 ₺	₺33.070,39	₺31.623,82
10.000 ₺	2011-01	96,271	2020-01	279,656	29.048,93 ₺	₺43.601,64	₺34.371,66
10.000 ₺	2011-01	96,271	2021-01	342,855	35.613,72 ₺	₺65.728,08	₺45.122,20
10.000 ₺	2011-01	96,271	2022-01	519,833	53.997,12 ₺	₺116.404,21	₺79.337,81
10.000 ₺	2011-01	96,271	2023-01	941,522	97.799,56 ₺	₺169.717,55	₺107.195,19
10.000 ₺	2011-01	96,271	2024-01	1788,170	185.744,18 ₺	₺298.958,00	₺172.667,20
10.000 ₺	2011-01	96,271	2025-01	2392,320	248.499,62 ₺	₺454.921,70	₺198.509,11

İlgili hesaplamalar, çalışmanın uygulama aşaması kapsamında geliştirilen <https://helallesmeendeksi.com/> isimli web tabanlı hesaplama platformu aracılığıyla gerçekleştirilmiş olup, ayrıntılı sonuçlara aynı platform üzerinden erişim sağlanabilmektedir.

SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Borç ilişkilerinde iki temel durum ayırt edilmektedir. Ekonomik açıdan dezavantajlı birey veya kurumlar için borcun ertelenmesi, yapılandırılması ya da kısmi feragat gibi uygulamalar, toplumsal dayanışma ve ahlaki sorumluluğun bir gereği olarak değerlendirilmektedir. Buna karşılık, borçlunun aldığı borçtan kazanç elde etmesi ve ödemeyi kasten geciktirmesi ise adaletsizlik ve haksız kazanç olarak görülmekte, ekonomik ve etik dengeleri bozmaktadır (Akalin, 2010; Dereci, 2020; Faslı, 2021; Varelci, 2023). Bu tür sorunların önlenmesi amacıyla Uzlaştırma (Helalleşme) Endeksi gibi mekanizmalar hem borçluyu hem alacaklıyı koruyan, şeffaf ve hakkaniyete dayalı bir çerçeve sunabilir.

Uzlaştırma (Helalleşme) Endeksi'nin önerilen yapısı, içsel (TÜFE, deflatör, asgari ücret, konut fiyat endeksi) ve dışsal göstergelerden (altın fiyatları, REK, petrol) oluşturulan bir portföy üzerinden paranın zaman içindeki reel değer kaybını daha doğru yansıtmaya yöneliktir. Gecikme yaşanan borç ilişkilerinde bu endeksin referans alınması, başlangıçtaki ödeme koşullarının güncellenmesinde daha adil bir yöntem sunabilir. Bu yaklaşım, borç uyumsuzluklarının azaltılmasına ve ekonomik sistemin genelinde hakkaniyetin güçlendirilmesine katkı sağlayabilir. Nitekim Anayasa Mahkemesi'nin 8 Temmuz 2025 tarihli kararı da yüksek enflasyonun alacakların reel değerini aşındırdığını tespit ederek, reel değeri koruyacak hukuki düzenlemelerin zorunluluğunu vurgulamıştır (T.C. Anayasa Mahkemesi, 2025). Ayrıca endeks, farklı sektörlerin dinamikleri veya ülkelerin ekonomik koşulları doğrultusunda değişken ağırlıkları yeniden belirlenerek ulusal ve uluslararası ölçekte yeniden yapılandırılabilir.

KAYNAKÇA

- Akalin, K. H. (2010). Eski ahdin kardeş-yabancı ayırımına dayanan tefecilik izni karşısında Martin Luther. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(18), 1–13.
- Baysal, D. (2024). Dijitalleşmenin İslam ekonomisine etkisi: Analitik çıkarımlar ve gelecek perspektifleri. 5. *Uluslararası İslami Finans ve Ekonomi Konferansı Bildiriler Kitabı*, 65–71. https://icife2024.hku.edu.tr/wp-content/uploads/2025/08/ICIFE_Book_Tam_Metin_24.07.2025-1.pdf
- Baysal, D., Çalış, N., & Eminoğlu, E. (2025). A reconciliation index for delayed household debt in imperfect competition markets. *Business & Management Studies: An International Journal*, 13(4). <https://doi.org/10.15295/bmij.v13i4.2678>

- Bostan, M. K., & Değirmenci, O. (2024). Türkiye’de adalet harcamalarının uzlaştırma uygulamaları bağlamında değerlendirilmesi. *Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 100–127.
- Dereci, M. (2020). İslami finansta gecikme cezası uygulamaları. *Beyder*, 15(2), 131–142.
- El-Menî, A. b. S. (2008). Borcunu ödemeyene verilecek ceza. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8(3).
- Faslı, F. (2021). İslam ve Yahudi hukukunda karz akdi. *ATEBE Dergisi*, 1(5), 17–34. <https://doi.org/10.51575/atebe.890338>
- Namlı, A. (2025). Helalleşme kültürü. *Academic Platform Journal of Halal Life Style*, 7(1), 1–16. <https://doi.org/10.53569/apjhl.1628681>
- Özpolat, İ. (2023). Spekülasyonun iktisadi ve fıkhi açıdan değerlendirilmesi: Meşru ticaret mi yoksa yasak kumar mı? *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 217–246. <https://doi.org/10.52115/apjir.1331868>
- Selvi, M. S. C. N. (2022). Tüketicilere yönelik etik dışı fiyatlama uygulamaları. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23(2), 363–378.
- T.C. Anayasa Mahkemesi. (2025, September 29). *Alacağın enflasyon karşısında değer kaybına uğramasından kaynaklanan zararın tazmin edilmediği iddiasıyla yapılan başvuruya ilişkin karar (pilot karar)*. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/alacagin-enflasyon-karsisinda-deger-kaybina-ugramasindan-kaynaklanan-zararin-tazmin-edilmedigi-iddiasıyla-yapilan-basvuruya-iliskin-karar-pilot-karar/>
- Varelci, M. (2023). İslâm hukuku akit teorisi bağlamında enflasyon farkının ödenmesine dair görüşler. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 41, 217–241. <https://doi.org/10.59777/ihad.1271031>

OSMANLI ESNAF LONCALARININ İSRAFI ÖNLEMEDE ROLÜ

THE ROLE OF OTTOMAN CRAFTSMEN GUILDS IN PREVENTING WASTE

Mehmet Emin YARDIMCI¹, İsmail BARIŞ²

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal hayatının temel kurumlarından biri olan esnaf loncaları, sadece ticari faaliyetleri düzenlemekle kalmamış, aynı zamanda toplumun ahlaki ve ekonomik disiplinini de sağlamada kilit bir rol üstlenmişlerdir. Loncaların israfı önlemedeki başarılarını, temelde üretim kontrolü, kalite standartları, hammadde dağıtımı ve sosyal dayanışma gibi ilkeleri temel alarak inceleyebiliriz. Öncelikle, loncalar, bir meslek dalındaki işyeri ve işgücü sayısını (gedik) sıkı bir şekilde kontrol etmişlerdir. Arz kısıtlaması politikası, aşırı rekabetin ve dolayısıyla kontrolsüz üretimin önüne geçmiştir. Her esnafın bir gedik sahibi olması gerekliliği, mesleki imtiyazı sınırlı tutarak, pazarlarının ihtiyaçları ölçüsünde üretim yapılmasını sağlamıştır. Gedik sistemi, piyasada arz fazlasını ve hammadde israfını engellemiştir. Lonca, esnafın ihtiyacı olan malzemeyi satın almış ve her üyeye ihtiyacı oranında dağıtmıştır. Bu, hammadde stokçuluğunu ve dolayısıyla tek bir kişinin aşırı üretim yaparak kaynakları tüketmesini önlemiş, genel bir verimlilik ve tasarruf bilinci oluşturmuştur. Loncalar üretim ve kalite standartlarına uyum konusunda son derece katı kurallar koymuşlardır. Resmi görevliler çarşı ve pazarı düzenli olarak teftiş etmişlerdir. Malın kaliteli olması, israfı önleyen en önemli unsurlardan biridir. Ahilik ahlakı, üyeler arasında etik bir disiplin sağlamıştır. Ahilik, kanaatkârlığı, dürüstlüğü

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, emin.yardimci@kocaeli.edu.tr, 0000-0002-2896-8342

2 Prof. Dr., Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölüm Başkanı KÜGAMER Müdürü, ismail.baris@uskudar.edu.tr, 0000-0001-8371-1243

ve cömertliği esas almıştır. Osmanlı esnaf loncaları, arzı kısıtlayarak, kaliteyi denetleyerek, hammaddeyi adil dağıtarak ve Ahilik ahlakıyla kanaati teşvik ederek israf konusunda önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Bu bütüncül yaklaşım, kaynakların sürdürülebilir kullanımına dayalı bir toplum yapısının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Küreselleşmenin etkisi altında olan günümüz ekonomilerinde bu sistemin uygulama imkânı bulunmamaktadır. Fakat kaliteli-planlı üretim, etik ticaret, sıkı denetim ve atık yönetimi gibi amaçların etrafında birleşerek geçmişten alabileceğimiz dersler olduğunu hatırlamalıyız.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, Esnaf, Lonca, İsraf, Ahlak.

ABSTRACT

The guilds, one of the fundamental institutions of the Ottoman Empire's economic and social life, not only regulated commercial activities but also played a key role in ensuring the moral and economic discipline of society. We can examine the guilds' success in preventing waste primarily by considering principles such as production control, quality standards, raw material distribution, and social solidarity. Firstly, the guilds strictly controlled the number of workshops and workers (gedik) in a profession. The policy of supply restriction prevented excessive competition and, consequently, uncontrolled production. The requirement for each craftsman to possess a gedik ensured that production was limited to the needs of the markets by limiting professional privileges. The gedik system prevented surplus supply and raw material waste in the market. The guild purchased the materials needed by the craftsmen and distributed them to each member according to their needs. This prevented the hoarding of raw materials and thus the depletion of resources by a single individual through overproduction, fostering a general sense of efficiency and frugality. The guilds established extremely strict rules regarding compliance with production and quality standards. Officials regularly inspected the markets and bazaars. The quality of goods was one of the most important factors in preventing waste. The Ahi brotherhood's ethics ensured ethical discipline among its members. The Ahi brotherhood was based on contentment, honesty, and generosity. Ottoman guilds achieved significant gains in preventing waste by restricting supply, controlling quality, distributing raw materials fairly, and promoting contentment through Ahi ethics. This holistic approach contributed to the formation of a societal structure based on the sustainable use of resources. In today's economies, under the influence of globalization, this system is not feasible. However, we must remember that there are lessons we can learn from the past by uniting around goals such as quality-planned production, ethical trade, strict control, and waste management.

Keywords: Guild system, Craftsmen, Guild, Waste, Morality.

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü; dünyada gıda hasılatının üçte birinin israf edildiğini vurgulamaktadır. Bu oran üç milyar insanın beslenme ihtiyacını karşılamaktadır. Bu problem günümüzde açlık, iklim değişimi gibi hayati olarak nitelendirilen meselelerden biridir. Gıda kaybı ve israfını tarladan sofraya kadar olan zincirin her aşamasında azaltmak mümkündür. Ülkemizdeki planlama eksikliği ve yüksek arz, çoğu zaman üretilen ürünlerin tarlada veya bahçede hasat edilmeden kalmasına yol açarak büyük kayıplara neden olmaktadır (Dölekoğlu, 2017: 180-185).

Dünya genelinde, özellikle de Türkiye’de, insanların yeni tüketim alışkanlıklarına hızla uyum sağlamaktadır. Bu durum, tüketimin israf boyutuna ulaşmasına yol açmaktadır. Günümüzdeki tüketim alışkanlıkları, millî servetin israfı noktasına varmıştır. Türkiye İsrافی Önleme Vakfı’nın Raporu’na göre, Türk halkının milli hasılanın %15’ ini israf ettiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda, gıda, su ve enerji sektörlerinde her yıl büyük çaplı israfların yaşandığı tespit edilmiştir. Kaynakların sınırlı olduğu gerçeğine rağmen, halkımız israf etmeye devam etmektedir. Tüketim alışkanlıklarında gelişen sosyal ve finansal dönüşümlere karşın, Türk kültüründeki azla yetinen akılcılığın son yıllarda etkisini arttırdığını görülmektedir. Tarihsel açıdan değerlendirdiğimizde; toplumumuzun dini, kültürel, beşerî ve iktisadi anlayışında israf konusunda hassasiyetlerinin kaynaklarına ulaşmaktayız (Demirden, 2024: 1369).

Çalışmamızın amacı israf konusunda, Osmanlı Esnaf Teşkilatı’nın uygulamalarını analiz etmektir. Halihazırda ülkemizin yaşadığı ekonomik problemlerin en önemlilerinden biri olan israfı önleme gayretlerine katkıda bulunmak maksadı ile tarihsel hafızamızı yenilemeliyiz. Çalışmanın birinci kısmında Ahilik anlayışını, ikinci kısmında Gedik sistemini, üçüncü kısmında ihtisab Kurumunu inceledik.

AHİLİK ANLAYIŞI

Orta Çağ şehirlerinde faaliyet gösteren esnaf dalları “Lonca” adı verilen örgüte dahil olmuşlardır. Lonca, teşkilatlı esnafın bir araya gelerek çeşitli görev ve faaliyetleri yürüttüğü özel mekâna verilen ad olup zamanla bu esnaf cemiyetlerini de tasvir eden bir kavrama dönüşmüştür. Terim, İtalyanca *loggia*dan köken alır. Fransızcadaki *loge* biçimi Türkçeye “*loca*” olarak geçmiş ve “*özel olarak ayrılmış oda ya da bölüm*” anlamında kullanılmaktadır. Bu sistem, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine kadar Selçuklu Ahilik prensiplerinin de devamı olarak sürdürülmüştür. Sanayi Devrimi ile batı dünyasında önemini yitiren bu kurum, geleneksel üretimin devam ettiği Osmanlı’da varlığını sürdürmeye devam etmiştir (Kal’a, 2003a: 211; Çadircı, 1991: 123).

Ahi Evran tarafından 13. yüzyılda kurulan “*Ahilik*”, Anadolu’da hem gelişmiş bir meslek örgütü hâline gelmiş hem de toplumsal yapıyı etkileyen önemli

bir kurum olmuştur. Ahilik, 13. yüzyılda ortaya çıkan bir meslek topluluğu olmasının yanı sıra, dini, siyasi ve ekonomik yönleri de bulunan; aynı zamanda ahlaki eğitim veren bir kurum niteliği taşımıştır. 15. yüzyıldan itibaren, özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde, esnaf birliklerinin idaresini düzenleyen bir yapıya kavuşarak ekonomik önemini sürdürmüştür. 17. yüzyıldan sonra Ahilik örgütü giderek loncalara dönüşse de Ahiliğin pek çok kuralı ve uygulaması esnaf teşkilatı içinde yaşamaya devam etmiştir. Ahiliğin İslam dini ve tasavvuf anlayışın temel alan yazılı kaynaklarında (Fütüvvetnamelerde) eğitim sürecinde yalnızca doğru değerlerin kazandırılması değil, aynı zamanda kaçınılması gereken davranışların da belirtilmesi önemlidir. Bu metinlerde, fütüvvet anlayışını zedeleyen tutumlar açıkça ifade edilmiş ve bu tür özelliklerin ortadan kaldırılması için çaba gösterilmiştir. Kişinin kendini başkalarından üstün görmesi, benliğini öne çıkarması, israfa yönelmesi, gevşeklik ya da aşırı yumuşaklık göstermesi, kolay öfkelenmemesi veya övünme huyuna kapılması gibi davranışların oluşmaması ya da mevcutsa terk edilmesi gerektiği özellikle vurgulanmıştır (Altıntaş ve Doğan, 2003: 2-33).

Ahilik Teşkilatı, üyelerine her fırsatta çalışmanın ve üretimde bulunmanın önemini hatırlatmış, onları sürekli olarak emek sarf etmeye ve üretmeye yönlendirmiştir. Parayı amaç değil, bir araç olarak gören bu teşkilat için üretilen malın niteliği en temel ölçütlerden biridir. Kalitesiz veya kusurlu ürün üretmek kesin olarak yasaklanmıştır. Bunun yanında Ahilik, üretimin ihtiyaçlar doğrultusunda yapılmasını esas alarak gereksiz ve aşırı üretimin önüne geçmiş; böylece hem ürün hem de kaynak ve iş gücü bakımından israfın önlenmesini sağlamıştır (Balcı, 2023: 961; Zaim, 2011: 26).

Ahilik düşüncesinin temel aldığı iktisadi sistemde, bireylerin ve toplumların lüks tüketime yönelmesi, israf etmesi ya da tüketimde aşırılığa kaçması açıkça yasaklanmıştır. Bu anlayış, tüketimde ölçülü olmayı, birey ve toplumun gerçek ihtiyaçlarına, beklentilerine ve makul isteklerine uygun bir tüketim alışkanlığı geliştirmeyi öngörür; böyle bir yaşam tarzını teşvik eder ve değerli sayar. Buna karşılık, modern dönemde daha fazla kâr elde etmek amacıyla insanların zaaflarından yararlanılarak lüks, savurganlık ve aşırı tüketime dayalı bir kültür sürekli beslenmektedir. Her gün piyasaya sunulan yeni ürünlerle, tüketicinin ihtiyacını karşılamaktan çok tüketim arzusu diri tutulmakta ve böylece bireylerin gelirlerini koruması hedef alınmaktadır (Arslan, 2015: 268).

Lüks tüketimin artması yalnızca savurganlığı çoğaltmakla kalmaz; aynı zamanda toplumsal dengeyi sarsarak sınıflar arasında rekabet ve huzursuzluk gibi sorunlara da zemin hazırlar. Aşırı tüketim, bir taraftan doğal kaynakların gereksiz yere tükenmesine, diğer taraftan çevrenin kirlenmesine neden olur. Sermaye ve emek israfına kapı aralanır. Bu durum ise kaçınılmaz olarak toplumun ve dolayısıyla devletin güç kaybetmesine yol açar. Bireylerin sahip oldukları imkânları meşru sınırlar içinde kullanmaları ise temel bir sorumluluk olarak görülür. Lüks tüketim genellikle ithal mallara talebi artırır ve büyüme

için elzem olan “döviz” israfına neden olur. Almanya ekonomi bakanı Ludwig Erhard’ın (1950) ifadesinde: “Hiçbir millet ürettiğinden daha fazla tüketemez” (Ağırman, 2018: 190; Aktan, 1983: 142; Arslan, 2010: 153).

Kapitalist düzen, temelde israfa dayalı bir işleyiş üzerine kuruludur; hatta “arzın kendi talebini oluşturduğu” görüşü bunun bir yansımasıdır. Batı’nın kalkınma ve sanayileşme süreci de doğal kaynakları hızla tüketen bir ekonomik yapı meydana getirmiştir. Kitlesele üretim ve kitlesele tüketim, kapitalizmin temel unsurları olmakla birlikte, günümüzde israfın en önemli sebepleri olarak gösterilmektedir. Bu durum aynı zamanda geniş çaplı işsizliği ve çevrenin yoğun biçimde tahribini de beraberinde getirir. Batılı ülkeler günümüzde, hızla tükenen hammadde kaynaklarına artık belirli bir ömür biçme zorunluluğu hissetmektedir. Çağımızın ilk çeyreğinde ekonomik büyümenin sınırlarına varılacağı öngörülmektedir (Tabakoğlu, 2022: 333).

Küreselleşen dünya ekonomisinde; standartlaşan ve insani değerleri temel alan çalışma hayatına dikkat çekilmektedir. Bu nedenle “müşteri odaklı” yaklaşımlar ehemmiyet taşımaktadır. Ahiliğin ahlaka dayanan değerlerinin hatırlanarak modern koşullara uyarlanması gereklidir. Yalnızca yıllık kutlamalarla sınırlı kalmayıp, iş hayatı ve toplumsal düzenlemelerde Ahilik ilkelerinden yararlanılması ve bu değerlerin eğitim programlarına dahil edilmesi, nitelikli bireylerin ve sağlıklı bir toplumun oluşmasına önemli katkılar sunacaktır (Durak ve Yücel, 2010:133).

GEDİK SİSTEMİ

Gedik, tekel veya imtiyaz hakkı anlamını taşıyan Türkçe bir kelimedir. Bu hak, bir işi yapma ya da bir ürünü satma yetkisinin sadece belge sahibi tarafından kullanılabileceğini ve başkalarının bu alanda faaliyet göstermesinin kısıtlandığını ifade eden resmi bir izin belgesidir. Bu tekelci yapı hem esnaf loncaları hem de hükümet tarafından korunuyordu ve mevcut dükkân, atölye ve çalışan sayısının zorunlu bir gerekçe olmaksızın değişmesini engellemiştir. Dolayısıyla, bir kişi çıraklıktan kalfalığa yükselse bile, boşalan veya yeni açılan bir ustalık makamına atanmadıkça kendi iş yerini açamazdı. Ticaret yapma hakkı yalnızca, esnaf sayısının sabit tutulmasını, kiraların artırılmamasını ve dışarıdan kimsenin mesleğe alınmayıp boş gediklerin içeriden yetişen çırak ve kalfalara verilmesini şart koşan özel imtiyaz izinlerine sahip kişilere aitti (Çağatay, 1997: 112).

Loncalar üretimin denetlenmesi ve rekabetin sınırlandırılması amacı ile “Gedik” sistemini kurmuşlardır. Gedikler meslek dallarındaki iş yerlerinin ve dükkanların sayılarını belirlemişlerdir. İşyeri sayısında yaşanabilecek artışlar da bu sistemin kullanımı ile engellenmiştir. Lonca mensuplarının istediği zaman işyeri açma ve üretime başlama gibi yetkileri olmamıştır. Ne tür malların üretilebileceği, malların özellikleri ve hangi mahallerde satış yapılacağı tespit edilmiştir (Pamuk, 2011: 56).

Loncalarda çalışan işgücünün keyfi tutumları ve davranışları önlenmiştir. Loncaya katılan şahısların, işinde uzmanlaşma sağlaması ve terfi alması durumunda işyeri açma hakkına sahip oldukları görülmektedir. Ustalığa terfi ve işyeri açma törenleri ortalama beş veya altı yılda bir yapılmıştır. Gerekli görülmediği takdirde işyeri açılması olanaksızdır. Talep miktarının sınırlı olmasından dolayı “ihtiyaca göre üretim” ilkesi uygulanmıştır. Esnafın işsiz kalmaması ve üretimde aşırıya kaçılması önlenmiştir (Tabakoğlu, 2009: 334).

Üretim sürecinde esnafın gerekli hammaddeleri temin ederken sıkıntı yaşamaması için bir “tahsis politikası” uygulanmıştır. Bu çerçevede, hangi esnaf grubunun ne kadar hammadde ve malzeme kullanacağı önceden belirlenmiştir. Hammadde temini ise esnaf birliklerinin idari sorumluları ile ihtiyaç sahibi ustalardan oluşan bir satın alma komisyonu tarafından sağlanmıştır. Elde edilen malzemeler esnafın üretim kapasitesine göre adil biçimde dağıtılmıştır (Bosnalı, 2004: 41).

Gediklerin devletin esnaf üzerinde bir müdahale aracı ya da esnaf teşkilatının tekelleşen kapalı bir kurumu olarak görülmemesi gerekmektedir. Aksine, esnafın kendi teşkilâtını devletin teşvikiyle geliştirip iktisadî ve hukukî açıdan yeni haklarla genişletmesi; hatta teşkilât yapısına devleti de bir ölçüde dahil ederek hiyerarşik biçimde büyümesi şeklinde değerlendirilmelidir (Kal’a, 2003b: 251).

III. Selim [1798-1807] döneminde esnaf birliklerine tanınan ve gıda dışındaki alanlara yönelik tekellerin kaldırılmasına başlanmış, II. Mahmut [1808-1839] zamanında ise bu süreç hız kazanarak özellikle bakkallardan itibaren gıda maddeleriyle ilgili hammadde ve ürün teminindeki tekel uygulamalarına son verilmiştir. Sanayi ve ticaretteki tüm tekel türleri, 17 Haziran 1861’ de Sultan Abdülmecid’in [1839-1861] yayımladığı fermanla bütünüyle ilga edilmiştir. 1913 yılına gelindiğinde mevcut kısıtlamalar ortadan kalkmış ve böylece gedik sistemi tamamen sona ermiştir. 1924’ te ise esnaf birlikleri resmî olarak tarihten silinmiştir (Akgündüz, 1996: 541-543; Bayram, 2012: 110).

Osmanlı esnaf teşkilatı, 19. yüzyılda batıda üretilen malların istilasına karşın yerel halkın ihtiyaçlarına uygun üretim anlayışına yönelerek rekabet etmiştir. Batılı yaşam tarzını benimseyen tüccar ve bürokrat zümrelerin ithal mallara yönelen talepleri, israfın boyutlarını arttırmıştır. Batılı tüccarların ülkeye ithal ettiği mallar, tüketim çılgınlığının yaşanmasının en önemli nedeni olmuştur. Bu dönemde harcamalarda yaşanan kontrolsüz artışların, sanayileşmeye fayda sağlamaktan ziyade israfa yol açtığı görülmüştür (Pamuk, 2011; Demir, 2017:74). Kırım Savaşı’ndan [1853-1856] sonra devletin ekonomik vaziyetinin bozulmasına rağmen toplumun elit tabakasında rağbet gören batı tarzı yaşam tarzı, lüks ve israfı arttırmıştır. Geleneklere aykırı olan bu tutum ve davranışlar muhafazakâr halkın tepkisine neden olmuştur. Batılı hayat formu, israfı ve lüks tüketimi bir statü sembolüne dönüştürmüştür (Çelik, 2014: 215). Bu dönemde tehlikenin farkına varan Osmanlı aydınları gazete makalelerinde

yerli mallara yönelimi teşvik etmişler ve “*milli iktisat*” anlayışına vurgu yapmışlardır (Karaoğlu, 2018: 175-176).

İHTISAB KURUMU

“*İhtisab*” kelimesi “*Hisbe*” kelimesi ile eş anlamlıdır. Hisbe kurumu temel dayanağını İslam’ın temelini oluşturan olan Kur’an ve Hadis’ten alır ve çeşitli şekillerde tanımlanır. Buna göre hisbe; adalet ile fazileti, şeriat hükümlerine ve her dönemin yerleşik örf ve âdetlerine uygun biçimde gerçekleştirmeyi amaçlayan, bireylerin ahlaki, dini ve ekonomik yani genel olarak sosyal refahını sağlamak üzere devlet tarafından yürütülen bir denetim mekanizmasıdır. Bu görevi yerine getiren muhtesip ise; “iyiliği emredip kötülükten sakındıran, adabı, fazileti ve emaneti koruyan kimse” olarak tanımlanmıştır. Bazı kaynaklarda muhtesip; “*toplumun temel sınıfları arasında görev yapan kişi*” ya da “*yolları ve kamusal alanı denetleyen görevli*” şeklinde de açıklanmıştır (Arik, 1997:36).

Çarşı ve pazarlarda denetim mekanizması Kadı ve Muhtesip vasıtası ile sağlanmıştır. Kadının görevleri içinde en fazla meşgul olduğu saha, günümüzde belediye zabıtasının yürüttüğü esnaf denetimi ile narh, yani azami fiyatların belirlenmesi ve uygulanmasıydı. Esnafın kendi aralarından bir kethüda seçerlerdi; ancak seçilen kişinin göreve başlayabilmesi için mutlaka kadı tarafından onaylanması gerekirdi. Esnaf topluluğu içinde orta ya çıkan anlaşmazlıkları yine kadı çözer ve gerekli işlemleri yapardı. Kadı tarafından konan yasaklara veya verilen uyarılara karşı gelenler de kadı tarafından cezalandırılırdı. Yiyecek ve içecek maddelerinin yeterliliği, fiyatlarının uygunluğu ve devletin emirlerine göre belirlenen narhın uygulanıp uygulanmadığı hususları hep kadının denetimindeydi. Bu alanlarda kadı, tam yetki sahibi bir otorite gibi davranırdı. Kadı, yanında “*muhtesip*” yahut “*ihtisab ağası*” denen bir belediye görevlisi bulundurur; bu görevlinin emrinde de yaklaşık elli kişilik bir zabıta ekibi çalışırdı. Kadının esnafa verdiği cezaların halka ve esnafa duyurulması ile uygulanması bu görevliler tarafından sağlanırdı. Dolayısıyla kadı, belediye zabıtasının da en üst amiri konumundaydı (Ergin, 1936:81).

İhtisab vergileri iltizam yöntemi ile tahsil edilirmişti. İltizam sisteminde vergi gelirleri çoğunlukla bir yıllığına, kimi zaman ise birkaç yıllığına, uygun şartları teklif eden kişilere ihale edilmiştir. İhaleyi alan mültezimden “*bedel-i mukataa*” adıyla belirli bir ücret alınmış ve karşılığında kendisine bir berat verilmiştir. Eğer ihtisab rüsumunun toplanması için yapılan ihaleye uygun bir aday çıkmazsa, devlet bu görevi maaşlı memurlardan birine “*emin*” sıfatıyla verirdi. Böyle durumlarda tahsilat, eminler aracılığıyla yürütülmüş ve bu uygulama “*emaneten idare*” olarak adlandırılmıştır (Aynural, 2000: 71).

Osmanlı İmparatorluğu’nda klasik dönemden modernleşmeye kadar piyasa düzenini sağlayan en önemli kurumlardan biri İhtisab Müessesesi

olmuştur. Bu kurum, ölçü ve tartı denetimi, fiyat kontrolü, üretim kalitesi ve ticari ahlâk gibi konularda düzenlemeler yaparak toplumsal refahı korumayı ve israfı önlemeyi amaçlamıştır (Saraçoğlu, 2015: 63). Narh uygulamasıyla kalitenin ve fiyatların kontrolü sağlanmıştır. Standartların dışına çıkarak tüketiciyi yanıltan üreticilerin faaliyetleri durdurulmuştur. Malın, narh fiyatının üzerinde satılmaması konusunda üreticiler ikaz edilmiştir. Narh fiyatının belirlenmesi esnasında halkın ve esnafın menfaatleri dikkate alınmıştır. Malın hammadde ve işçilik giderleri dikkate alınarak %15-20 oranları arasında kâr marjı sağlanmıştır (Barkan, 1942:32; Erdoğan, 2000:136). Böylece tüketicinin aldatılması engellenirken, üretici ve satıcının da verimsiz, kalitesiz üretime yönelmesi önlenmiştir. İhtisab kurumu hem mal hem de emek israfını sınırlayan bir sistem oluşturmuştur.

Osmanlı pazar denetiminin iki önceliğini bulunmaktadır: İlki üretim standartları, diğeri resmi fiyatlardır. Her ikisi de ekonomik zihniyetin, ilgili politika önlemlerinin ve bunların halka uygun fiyatlarla uygun standartların gerekliliklerini sağlama amacıyla uygulanmasının temel bileşenleridir (Selçuk, 2021:133). Hali hazırda ülkemizde yaşanan çarşı ve pazar nizamındaki denetim eksiklikleri rahatsızlıkverici boyutlara ulaşmıştır. Fiyatistikrarını sağlamave israfı engelleme gibi sorunların çözümünde etkisiz kalındığı görülmektedir. Serbest piyasa anlayışı gereği fiyatlara doğrudan müdahale edilmemesi esas olmakla birlikte, müşteriyi yanıltacak seviyede fiyat uygulamalarının ortaya çıkması durumunda ilgili kurumların harekete geçmesi zaruridir. Sorumlu kurumların pazarlarda oluşan israfı azaltmaya yönelik herhangi bir önlem geliştirmemiş olmaları da önemli bir sorun teşkil etmektedir. Pazarlar dağıldıktan satılmayan gıda malların taşınması ve muhafazası gibi maliyetlere katlanamayan satıcılar, ürünleri çöpe atmakta ya da pazar alanında bırakmaktadır. Bu ürünlerin ihtiyaç sahiplerine ulaştıracak yöntemler geliştirilerek gerekli düzenlemelerin hayata geçirilmesi gerekmektedir (Ergene ve Durmuş, 2023: 152).

SONUÇ

Ahilik teşkilatı, üretim-tüketim münasebetlerinin, meslekî etiğin ve toplum düzeninin koordine edildiği bir kültür biçimidir. Dürüstlük, kalite, ölçülülük, paylaşma ve sosyal sorumluluk gibi ilkeleriyle sistematik olarak israfı önlemeye hizmet etmiştir. Dolayısıyla ahilik ilkelerinin, çağdaş ekonomi politikalarında “etik ekonomi” anlayışına temel oluşturabilecek nitelikte olduğu söylenebilir. Bu bakımdan ahilik güncel ekonomi etiği açısından yol göstericidir. Bu anlayış; kültürel, ekonomik ve toplumsal dengeyi sağlamıştır.

Modern kent ekonomilerinde kontrolsüz işyeri artışı, “yıkıcı rekabet” ve “kaynak israfı” olgularını beraberinde getirmektedir. Ticari doygunluk analizleri yapılmadan, aynı sokak veya bölgede birbirinin kopyası olan çok sayıda hizmet işletmesinin açılması, ölçek ekonomilerinden yararlanılmasını engellemekte ve birim maliyetlerini yükseltmektedir. Bu durum, enerji,

sermaye ve hammadde israfına neden olmaktadır. Tarihsel süreçteki gedik sistemi gibi korumacı ve sınırlayıcı modellerin aksine, günümüzdeki kurlsız genişleme; fiziksel mekânın verimsiz kullanımı ve girişim sermayesinin sürdürülebilir olmayan alanlara kanallze edilmesi neticesinde makroekonomik düzeyde bir refah kaybı yaşanmaktadır.

Osmanlı loncaları, yalnızca üretim ve satış aşamalarında değil; hammadde temini ve dağıtımını bakımından da önemli bir israf önleme işlevi üstlenmişlerdir. Hammaddenin düzenli temini, kalite kontrolü, planlı dağıtımı ve üretim ile arz-talep dengesine uygun kullanımı, loncaların kamusal ekonomi ve üretim bağlamındaki etkinliğini göstermektedir. Bu sayede hammaddeler gereksiz şekilde stoklanmaktan veya bozulmaktan kurtulmuş, üretim sürecine girdiğinde daha etkin, kaliteli ve sürdürülebilir bir formda yer almıştır. Bu tarihsel örneğin, günümüzün üretim-tedarik zinciri ve sürdürülebilirlik anlayışına da katkı sağlayacağını düşünebiliriz.

Osmanlı İhtisab düzeni, ölçü-tartı denetiminden narh belirlemeye, üretim kalitesinin gözetiminden satışa kadar uzanan bir çerçevede, israfı önleme işlevi üstlenmişlerdir. Lonca sisteminin temel felsefesi olan kaliteli üretim, planlı arz, etik ticaret ve sıkı denetim ilkeleri günümüzün israf ve sürdürülebilirlik sorunlarına karşı ilham verici ve uygulanabilir çözüm öneriler sunmaktadır. Modern dünyada bu modelin, denetim ve kalite odaklı ruhu güncel koşullara uyarlanabilir.

KAYNAKÇA

- Ağırman, C., (2018). Ahîlik Teşkilatının Öngördüğü Ticaret Ahlâkının Nebevî Referansları. Uluslararası Ahilikte İş ve Ticaret Ahlakı Sempozyumu (185-201). Sivas, Türkiye.
- Akgündüz, A. (1996). "Gedik", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 13: 541-543.
- Aktan, H. (1983). Enflasyon ve İslâm Ekonomi Politikası İçinde Enflasyona Karşı Alınabilecek Tedbirler, İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Altıntaş, A ve H. Doğan. (2003). Osmanlı Esnaf Tabibinin Ahlak Eğitimi ve Değerleri (Fütüvvetnamelere Göre), Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi 146, 71-80.
- Arık, F. Ş. (1997). Osmanlılarda Kadılık Müessesesi 1. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 8(8). 1-72.
- Arslan, H. (2010). Dini Tutumlar ve Kalkınma. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15(1), 139-161.
- Arslan, H. (2015). Ahilik Teşkilatının Sosyo-İktisadi Yapısı ve Örneklik Değeri, Akademik Bakış Dergisi, 49, 248-271.
- Aynural S. (2000). Bursa İhtisap Rüsumu (1829-1830), Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi 129, 71-80.

- Balcı, D. (2023). Türk Devlet Geleneğinde Ahilik Teşkilatı'nın Yeri ve Önemi, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(3), 954-965.
- Barkan, Ö. L. (1942). "Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar (I)" *Tarih Vesikaları*, 1(5): 326-340.
- Bayram, S. (2012). Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, 21, 81-114.
- Bosnalı, Ö. (2004). Ahiliğin Üretim ve Tüketim Mekanizmasındaki Yeri ve Günümüze Uyarlanması. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(9), 39-46.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak. (TS. MA.e.), 258/22.
- Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çağatay, N. (1997). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çelik, Y. (2014). Sultan Abdülaziz Devrinde Gündelik Hayatta Değişim: Yeni Alışkanlıklar, Mekanlar ve imkanlar. *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Demir, K. (2017). Hürriyet Gazetesi'ne Göre Osmanlı Ekonomisinin Sorunları ve Çözüm Önerileri (1868-1870). *Turkish Studies, Economics-Finance-Politics*, 12(31): 61-86.
- Demirden, N. (2024). Halk Ekonomisi: Türk Kültüründe Tasarruf. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(3): 1626-1644. <https://doi.org/10.34083/akaded.1573245>
- Dölekoğlu, Ö. C. (2017). Gıda Kayıpları, İsrar ve Toplumsal Çabalar. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 23(2): 179-186.
- Durak, İ ve Yücel, A. (2010). Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 151-168.
- Erdoğan, İ. (2000). Osmanlı iktisadi düzeninde ihtisâb müessesesi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 133-154.
- Ergene, L. ve Durmuş, M. E. (2023). Hisbe Bağlamında Günümüz Semt Pazarlarının Denetim ve Düzenini Sağlayan Kurumların Etkinliği. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 126-159.
- Ergin, O. N. (1936). *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü Neşriyatı.
- Kal'a, A. (2003a). "Lonca", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 28, 211-212.
- Kal'a, A. (2003b). Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1: 245-266.

- Karaoğlu, Ö. (2018). Osmanlı İktisat Tasavvuru ve Modernleşme. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Pamuk, Ş. (2011). Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Saraçoğlu, M. S. (2015). Economic Interventionism, Islamic Law and Provincial Government in the Ottoman Empire. *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 2(1), 59–84.
- Selçuk, İ. (2021). Ottoman Market Regulation And Inspection in The Early Modern Period. *Adalya*, 24: 355–373.
- Tabakoğlu, A. (2019). Türkiye İktisat Tarihi. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2022). İktisat Kavramlarının Kapitalizm ve İslam İktisadındaki Tezahürleri: Mustafa Kutlu ile Kadîmin Peşinde. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 8(2), 319-344.
- Zaim, S. (2011). İslam Açısından İktisadî ve Sosyal Faaliyetlerle İlgili Normatif Kaideler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 44: 1-4.

İSRAF BİR İNSANLIK SUÇUDUR

WASTE IS A CRIME AGAINST HUMANITY

Aziz AKGÜL¹

ÖZET

Kapitalist üretim-tüketim sisteminin kaynakları adaletsiz biçimde dağıtması, küresel ölçekte artan israfı ekonomik, etik ve insani bir sorun hâline getirmektedir. İsfaf gereksiz, amaçsız ve yararsız yere yapılan faaliyetler olarak tanımlanmakta olup, bu yönüyle insanlığın ortak değerlerine zarar veren bir eylem olarak görülmelidir. Dünyada yaklaşık 783 milyon kişi açlıkla karşı karşıyayken, dünya genelinde üretilen gıdaların üçte biri, yani yaklaşık 1,5 milyar ton gıda israf edilmektedir. Dünya genelinde üretilen gıdanın yaklaşık üçte birinin israf edildiği tahmin edilmektedir (FAO, 2022; FAO, UNEP, & United Nations, 2021; Stuart, 2009). Türkiye’de ise kişi başına ortalama 102 kilogram gıda israfı yapılmaktadır. Buna bireysel tüketim alışkanlıklarının kontrolsüz biçimde artması da eklenmektedir.

Gıda israfının yanı sıra su, enerji ve kâğıt gibi kaynaklardaki savurganlık, ekolojik baskıyı artırarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin önünde hem ekonomik hem çevresel bir sorun oluşturmaktadır. Bu nedenle, kaynakların verimli kullanımı sadece beslenme güvenliği değil, çevresel sürdürülebilirlik açısından da kritik bir önem taşımaktadır. Kaynak israfının ekonomik sistemin yapısından da beslendiği görülmektedir. Kapitalist ekonomi düzeni, üretimden elde edilen değerin önemli bir kısmını finansal borçlanma ve faiz ödemeleri yoluyla yeniden dağıtarak, toplumsal fayda yerine sermaye birikimini ve israfın büyümesini önceleyen bir yapıya hizmet etmektedir.

1 Türkiye İsfafı Önleme Vakfı (TİSVA) Kurucusu, Founder of the Türkiye İsfafı Önleme Vakfı

Türkiye’de 2024 yılında iç borç faiz ödemeleri için kamu bütçesinden 960 milyar 600 milyon lira harcanması, ekonomik sistemin kendi içinde bir israf döngüsü oluşturduğunu açıkça göstermektedir (TİSVA, 2025). Bu durum, kaynakların verimsiz kullanımının sadece bireysel değil, yapısal düzeyde de sürdürülen bir israf biçimine dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Bu makale, israfın sadece bireysel bir ahlaki zafiyet değil, aynı zamanda ekonomik ve yapısal bir sorun olduğunu ortaya koyarak; yoksulluk, gelir adaletsizliği ve kaynak yönetimi arasındaki ilişkiyi analiz etmekte, farklı düzeylerdeki israf biçimlerinin çok boyutlu doğasını irdelemekte ve bu döngünün azaltılmasına yönelik bütüncül bir bakış açısı geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Atık, sürdürülebilir kalkınma, kaynak yönetimi, gelir eşitsizliği

ABSTRACT

The unequal distribution of resources within the capitalist production–consumption system has turned the growing level of waste on a global scale into an economic, ethical, and humanitarian issue. Waste, defined as unnecessary, purposeless, and unproductive activities, should be regarded as an action that harms the shared values of humanity. While approximately 783 million people worldwide face hunger, nearly one-third of the food produced globally—around 1.5 billion tons—is wasted. It is estimated that about one-third of global food production is lost or wasted (FAO, 2022; FAO, UNEP, & United Nations, 2021; Stuart, 2009). In Türkiye, approximately 102 kilograms of food per capita are wasted annually, further exacerbated by the uncontrolled increase in individual consumption habits.

Beyond food waste, the excessive use of resources such as water, energy, and paper intensifies ecological pressure and constitutes both an economic and environmental barrier to achieving sustainable development goals. Therefore, the efficient use of resources is critical not only for food security but also for environmental sustainability. Resource waste is also deeply embedded in the structure of the economic system. The capitalist economic order redistributes a significant portion of value generated through production via financial debt and interest payments, thereby prioritizing capital accumulation and the expansion of waste over societal benefit.

In Türkiye, the allocation of 960.6 billion Turkish lira from the public budget for domestic debt interest payments in 2024 clearly illustrates how the economic system itself can generate a cycle of waste (TİSVA, 2025). This indicates that inefficient resource use is not only an individual issue but also a structural form of waste sustained at the systemic level. This article aims to demonstrate that waste is not merely a moral weakness at the individual level but also an economic and structural problem. It analyzes the relationship between poverty, income inequality, and resource management, examines

the multidimensional nature of waste across different levels, and seeks to develop a holistic perspective for reducing this cycle.

Keywords: *waste, sustainable development, resource management, income inequality*

1.GİRİŞ

Küresel ölçekte artan üretim ve tüketim hacmi, modern ekonomik sistemlerin sürdürülebilirliğini tartışmaya açan temel dinamiklerden biri hâline gelmiştir. Kapitalist üretim-tüketim döngüsü, kaynakların verimli ve adil biçimde dağılmasını engelleyerek sadece ekonomik değil, aynı zamanda etik ve insani bir krizi de derinleştirmektedir. Bu bağlamda israf, gereksiz, amaçsız ve yararsız yere yapılan tüketim faaliyetleri olarak tanımlanmakta; ekonomik verimsizlikten öte, insanlığın ortak değerlerini zedeleyen bir eylem biçimi olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde israf, bireysel ahlaki zafiyetlerin ötesinde, üretim ve tüketim ilişkilerini yönlendiren sistemsel bir yapının sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Türkiye İsrافی Önleme Vakfı [TİSVA], 2025).

Dünya genelinde yaklaşık 783 milyon insan açlıkla karşı karşıya iken, yıllık 1,5 milyar ton gıdanın israf edilmesi, küresel ölçekteki ekonomik ve ahlaki çelişkinin boyutlarını açıkça ortaya koymaktadır (TİSVA, 2025). Bu durum, bir yanda yetersiz beslenme ve açlık sorunuyla mücadele eden geniş nüfus gruplarını, diğer yanda tüketim alışkanlıkları denetimden çıkmış toplumları bir arada barındıran çarpık bir düzeni işaret etmektedir. Türkiye’de kişi başına düşen yıllık 102 kilogramlık gıda israfı, ülkenin sosyoekonomik yapısında da benzer bir dengesizliğin varlığını göstermektedir. Bununla birlikte israf, sadece gıda alanıyla sınırlı kalmayıp su, enerji ve kâğıt gibi doğal kaynaklarda da ciddi bir savurganlık düzeyine ulaşmıştır. Böylece, ekolojik baskıyı artırarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin önünde hem ekonomik hem çevresel bir engel oluşmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2023).

Bu noktada dikkat çekici olan, kaynak israfının sadece bireysel tercihlerle açıklanamayacak ölçüde yapısal bir nitelik taşımasıdır. Kapitalist ekonomi düzeni, üretimden elde edilen değer önemli bir kısmını finansal borçlanma ve faiz ödemeleri yoluyla yeniden dağıtarak, toplumsal faydayı ikinci plana itmekte ve sermaye birikimini önceleyen bir mekanizma üretmektedir. Bu yapının yol açtığı ekonomik israf, bireysel tüketim alışkanlıklarından bağımsız olarak, sistemsel düzeyde bir kaynak kaybı oluşturmaktadır.

Türkiye’de 2024 yılında iç borç faiz ödemeleri için kamu bütçesinden ayrılan 960 milyar 600 milyon liralık pay, ekonomik sistemin kendi içinde nasıl bir “israf döngüsü” oluşturduğuna somut bir örnek teşkil etmektedir. Bu döngü, sadece kamu maliyesinin verimsizliğini değil; aynı zamanda ekonomik adaletin zedelenmesini, toplumsal refahın azalmasını ve üretken kaynakların finansal spekülasyonlar aracılığıyla atıl hâle gelmesini de beraberinde getirmektedir.

Dolayısıyla israf olgusu, bireysel ahlakî zafiyetlerden ziyade, ekonomik sistemin doğası ve yapısal yönelimleriyle ilişkilendirilmelidir. Bu çalışmanın temel amacı, israfın çok boyutlu doğasını – ekonomik, etik ve yapısal düzeylerde – analiz ederek; yoksulluk, gelir adaletsizliği ve kaynak yönetimi arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır. Çalışma, israfı sadece mikro düzeyde bir tüketim sorunu olarak değil, makroekonomik ve etik bir mesele olarak ele almakta; kapitalist üretim-tüketim sisteminin oluşturduğu israf döngüsünü bütüncül bir perspektifle değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda, bireysel tercihlerden kamusal politikalara uzanan geniş bir yelpazede, kaynakların daha adil ve sürdürülebilir biçimde yönetilmesine yönelik öneriler geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARAMASI

İsrafın sadece bireysel bir davranış biçimi değil, aynı zamanda ekonomik sistemin işleyiş mantığının bir yansıması olduğu varsayımından hareketle, literatürdeki temel yaklaşımlar üç ana başlık altında incelenmiştir: (1) israfın tarihsel ve felsefi anlamları, (2) kapitalist üretim-tüketim dinamikleri ve (3) sürdürülebilirlik ile kaynak yönetimi perspektifleri.

2.1. İsraf Kavramı: Tarihsel ve Felsefi Temelleri

İsraf kavramı, tarihsel süreç içerisinde hem ahlaki hem iktisadi hem de dinsel bağlamlarda farklı biçimlerde anlamlandırılmıştır. Dinsel geleneklerde israf, insana emanet edilen kaynakların hoyratça kullanılmasına yönelik uyarılar bulunmaktadır. Özellikle İslam düşüncesinde “İsraf edenler şeytanın kardeşleridir” (Kur’an, 17:27) ifadesi, israfın sadece bireysel bir hatadan öte, toplumsal bir ahlaksızlık biçimi olarak görülmesine zemin hazırlamıştır. Benzer biçimde Hristiyanlık ve Yahudilik gibi geleneklerde de ölçülülük (temperance) ve kanaat (contentment) kavramları, kaynak kullanımına yönelik etik bir denge önerisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ahlaki felsefe açısından ise israf, erdem etiği ve faydacılık arasında farklı biçimlerde tartışılmıştır. Aristoteles’in “orta yol” (mesotes) anlayışı, aşırılık ve yetersizlik arasında bir dengeyi savunurken, modern dönemlerde bu denge, tüketim kültürü tarafından aşındırılmıştır. Max Weber (1905), Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu adlı eserinde, üretken emeği ve rasyonel birikimi ahlaki bir değer olarak tanımlarken, aşırı tüketime dayalı israfın ekonomik ve ruhsal yozlaşmanın bir göstergesi hâline geldiğini vurgulamıştır. Buna karşılık Karl Marx, kapitalist üretim biçiminde israfın sadece bireysel tüketimle değil, artı-değer üretim sürecindeki yapısal dengesizliklerle ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. Marx’a göre kapitalizm, gereksinimlerden çok kâr mantığına dayandığı için “bolluk içinde yoksulluk” oluşturmak sistematik bir israf üretir. Dolayısıyla israf, hem kaynakların hem de insan emeğinin ve zamanının verimsiz kullanımını içeren çok katmanlı bir kavram hâline gelmiştir.

2.2. Kapitalist Üretim ve Tüketim Döngüsü

Kapitalist ekonomi sistemi, üretim sürecini sadece toplumsal ihtiyaçları karşılamak için değil, sermaye birikimini sürdürmek amacıyla örgütler. Bu yapıda arz-talep ilişkisi, tüketimi doğal bir ihtiyaçtan ziyade ekonomik büyümenin zorunlu bir unsuru hâline getirir. Tüketim, kapitalist toplumlarda üretimi teşvik eden bir mekanizma olarak işlev görürken; reklamcılık, moda ve kredi sistemleri aracılığıyla bireylerin “sürekli tüketen özne” hâline gelmesi sağlanmaktadır. Böylelikle ekonomik sistem, kendini yeniden üretmek için israfı içkin bir dinamik olarak kullanmaktadır.

Finansallaşma süreciyle birlikte bu döngü daha da derinleşmiştir. Sermaye, reel üretimden ziyade finansal araçlara yönelmiş; borç ekonomisi, tüketimin sürdürülebilirliği için bir zorunluluk olarak kurgulanmıştır. Bu süreç, bireysel düzeyde aşırı tüketim ve borçlanmayı artırırken, makro düzeyde gelir eşitsizliği ve kaynakların verimsiz tahsisine yol açmaktadır. Karl Polanyi (1944), Büyük Dönüşüm adlı eserinde, piyasa ekonomisinin toplumsal bağlardan koparıldığında “kendini tahrip eden bir mekanizmaya” dönüştüğünü vurgular.

David Harvey (2010) ise kapitalizmin “mekânsal ve zamansal genişleme” zorunluluğunun, üretim fazlasını soğurmak için yeni tüketim alanları oluşturmaya mecbur olduğunu, bu nedenle israfın sistemsel olarak üretildiğini belirtir. Bu yaklaşımlar, kapitalist ekonominin israfı ortadan kaldırmak yerine, onu ekonomik büyümenin yakıtı hâline getirdiğini göstermektedir.

2.3. Sürdürülebilirlik ve Kaynak Yönetimi Literatürü

İsraf olgusunun çözümüne yönelik literatür, son yıllarda sürdürülebilirlik kavramı etrafında yeniden şekillenmiştir. 1987 tarihli Brundtland Raporu’nda sürdürülebilir kalkınma, “gelecek kuşakların ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan bugünün gereksinimlerini karşılayabilme” ilkesiyle tanımlanmıştır (Brundtland & World Commission on Environment and Development, 1987). Bu tanım, israfın sadece ekonomik bir kayıp değil, nesiller arası adalet sorunu olduğunu da vurgular. Birleşmiş Milletler’in 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) kapsamında da özellikle “Açlığa Son” (Hedef 2) ve “Sorumlu Üretim ve Tüketim” (Hedef 12) başlıkları, kaynak kullanımında verimliliği ve israfın azaltılmasını temel hedefler arasında göstermektedir.

Ekolojik ekonomi literatürü ise sürdürülebilirliği sadece üretim süreçlerinde değil, doğal kaynakların döngüsel yönetimi bağlamında ele alır. Herman Daly ve Nicholas Georgescu-Roegen gibi düşünürler, klasik büyüme modeline karşı çıkarak, ekonomik faaliyetlerin ekosistemin sınırları içinde yeniden düşünülmesi gerektiğini savunmuşlardır (Daly, 1996; Georgescu-Roegen, 1971). Bu yaklaşıma göre kaynak verimliliği, sadece teknolojik iyileştirmelerle değil, tüketim kültürünün dönüşümüyle mümkündür.

Gıda, enerji ve su israfının azaltılması; geri dönüşüm, döngüsel ekonomi ve yerel üretim modelleri gibi politikalarla desteklendiğinde, ekonomik sistemin

hem çevresel hem etik sürdürülebilirliği güçlenmektedir. Dolayısıyla literatür, israfın sadece ekonomik bir problem değil, ekolojik denge, etik sorumluluk ve toplumsal adalet boyutlarını da içeren çok katmanlı bir mesele olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle kaynak yönetiminde sürdürülebilirliğe dayalı yaklaşımlar, kapitalist üretim-tüketim sisteminin eleştirisiyle birlikte düşünülmelidir

3. KÜRESEL ÖLÇEKTE İSRAFIN EKONOMİK VE ETİK BOYUTLARI

Küresel düzeyde kaynakların üretimi ve tüketimi arasındaki dengesizlik, çağdaş dünyanın en belirgin ekonomik ve insani sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Üretim kapasitesi bakımından insanlık tarihinin en verimli dönemlerinden biri yaşanmasına rağmen, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve kaynakların kontrolsüz kullanımı sonucu ortaya çıkan israf, hem ekonomik verimliliği azaltmakta hem de ahlaki değerleri aşındırmaktadır. Bu bölümde, küresel israfın boyutları ve sonuçları ekonomik, çevresel ve etik perspektiflerden ele alınmaktadır.

3.1. Küresel Gıda İsrafı ve Açlık Paradoksu

Küresel ekonomide israfın en görünür biçimlerinden biri, gıda israfıdır. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) verilerine göre dünya genelinde her yıl yaklaşık 1,5 milyar ton gıda çöpe atılmakta veya tedarik zincirinin farklı aşamalarında kaybolmaktadır. Bu miktar, küresel gıda üretiminin yaklaşık üçte birine denk gelmektedir. Buna karşılık, yaklaşık 783 milyon insan hâlen açlık veya kronik yetersiz beslenme koşullarında yaşamaktadır. Bu çelişki, literatürde sıklıkla “açlık paradoksu” olarak adlandırılmaktadır (Stuart, 2009).

Gıda israfının sadece tüketim aşamasında değil, üretimden dağıtımına uzanan tüm zincir boyunca ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle düşük gelirli ülkelerde, teknik altyapı yetersizliği, depolama ve nakliye koşullarındaki eksiklikler nedeniyle üretim sonrası kayıplar yüksek seviyededir. Gelişmiş ülkelerde ise bu kayıplar, genellikle tüketim alışkanlıkları ve piyasa mekanizmalarının oluşturduğu aşırı arz politikalarından kaynaklanmaktadır. Gıda zincirindeki bu yapısal bozulma, ekonomik verimsizliğin en somut göstergelerinden biridir. FAO’nun 2022 raporuna göre, gıda israfının dünya ekonomisine yıllık maliyeti 2,6 trilyon ABD dolarına ulaşmaktadır.

Bu veriler, gıdanın sadece ekonomik bir olguya indirgenmesinin oluşturduğu toplumsal sonuçları göstermektedir. Kapitalist üretim-tüketim sistemi, arz fazlasını ve tedarik zincirindeki verimsizliği “normalleştirerek” israfı sistematik bir üretim biçimi hâline getirmiştir. Böylece bir yanda gıda fazlası çöpe atılırken, diğer yanda milyonlarca insan temel beslenme hakkından mahrum kalmaktadır. Bu durum, gıda israfını sadece ekonomik değil, aynı zamanda etik ve siyasal bir mesele hâline getirmektedir (Harvey, 2010; Marx, 1867; Polanyi, 1944; Weber, 1905).

3.2. Enerji, Su ve Kâğıt İsrafı: Ekolojik Baskı ve Sürdürülebilirlik

Gıda dışındaki kaynaklarda da benzer bir israf döngüsü mevcuttur. Enerji, su ve kâğıt gibi temel kaynakların bilinçsiz kullanımı, hem ekosistem üzerinde artan baskı oluşturmakta hem de sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) verilerine göre, dünya genelinde üretilen enerjinin yaklaşık %20'si, iletim kayıpları, yetersiz altyapı ve aşırı tüketim nedeniyle boşa harcanmaktadır.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) raporları, küresel su kaynaklarının %30'a yakınının tarımda verimsiz sulama yöntemleri, endüstriyel atıklar ve şehir altyapısındaki sızıntılar nedeniyle kaybolduğunu ortaya koymaktadır (IEA, 2023; UNEP, 2023).

Kâğıt israfı da ekolojik baskının önemli bir boyutudur. Her yıl ortalama 420 milyon ton kâğıt üretilmekte, bunun yaklaşık üçte biri kısa süreli kullanımlar sonrası atığa dönüşmektedir. Bu durum, ormansızlaşmayı hızlandırmakta ve karbon emisyonlarını artırmaktadır. Küresel düzeyde kâğıt endüstrisinin toplam sera gazı salımına katkısı %3 civarındadır, bu da sektörü iklim değişikliğini tetikleyen önemli alanlardan biri hâline getirmektedir.

Bu tablo, kaynak kullanımındaki dengesizliğin sadece çevresel bir sorun değil, ekonomik modelin doğrudan bir sonucu olduğunu göstermektedir. Kapitalist üretim yapısı, sürekli büyümeyi hedeflediği için kaynak verimliliği ikinci planda kalmakta; tüketim, ekonomik ilerlemenin göstergesi olarak kurgulanmaktadır. Ancak bu yaklaşım, karbon ayak izini büyüten, su döngüsünü bozan ve biyolojik çeşitliliği tehdit eden bir sonuç doğurmaktadır. Bu nedenle enerji, su ve kâğıt israfı, günümüzde sadece teknik verimsizliklerin değil, aynı zamanda sürdürülemez kalkınma anlayışının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.

3.3. Etik Perspektiften Değerlendirme

İsraf, ekonomik ve çevresel boyutlarının ötesinde, etik bir sorun olarak da ele alınmalıdır. Çünkü israf, insanın hem doğaya hem de diğer insanlara karşı olan sorumluluğunu ihlal eden bir davranış biçimidir. Etik açıdan değerlendirildiğinde, israf adalet, sorumluluk ve insan onuru kavramlarıyla doğrudan ilişkilidir. Adalet boyutunda, israf edilen her kaynak, aslında bir başkasının yaşam hakkının gaspı anlamına gelmektedir. Kaynakların aşırı tüketimi, dünyanın başka bölgelerinde açlık, susuzluk ve yoksulluğu derinleştirirken, küresel eşitsizlikleri kalıcı hâle getirmektedir. Sorumluluk boyutu, bireylerin ve kurumların sadece bugüne değil, gelecek kuşaklara karşı da yükümlülük taşıdığını vurgular.

Hans Jonas'ın "Sorumluluk İlkesi" (Das Prinzip Verantwortung, 1979) adlı eserinde belirttiği gibi, modern insanın etik görevi, teknolojik gücünün doğurabileceği tahribatı öngörmek ve buna göre hareket etmektir. Dolayısıyla israf, sadece bugünün ekonomik bir tercihi değil, geleceğin yaşam koşullarına yöneltmiş bir tehdit olarak değerlendirilmelidir (Jonas, 1979). İnsan onuru

açısından ise israf, emeğin ve üretimin değersizleşmesini beraberinde getirmektedir. Üretilen bir değerın tüketilmeden çöpe gitmesi, hem üretici emeğini hem de toplumun ortak kaynaklarını hiçe saymak anlamına gelir. Bu durum, bireyler arasındaki etik bağıın zayıflamasına ve toplumsal dayanışma kültürünün çözülmesine yol açar. Bu yönüyle israf, sadece maddi bir kayıp değil, ahlaki bir erozyonun göstergesidir.

Sonuç olarak, küresel ölçekte israf, ekonomik sistemin üretim-tüketim dengesizliği kadar, insani ve etik değerlerin zayıflamasıyla da ilgilidir. Kaynakların adil, sorumlu ve saygılı biçimde kullanılması, sadece sürdürülebilir kalkınmanın değil, insan onuruna dayalı bir etik düzenin de ön koşuludur.

4. TÜRKİYE ÖRNEĞİ: YAPISAL İSRAFIN EKONOMİK DİNAMİKLERİ

Türkiye’de kaynak israfı, sadece bireysel tüketim alışkanlıkları veya kültürel davranış kalıplarının bir sonucu olmaktan öte, ekonomik sistemin yapısal özellikleriyle yakından ilişkilidir. Gıda israfından kamu mali yönetimindeki verimsizliklere, gelir dağılımındaki bozulmadan sosyal politika açmazlarına kadar uzanan geniş bir yelpazede görülen bu israf biçimleri, ülkenin makroekonomik dengeleri ve toplumsal refahı üzerinde önemli etkiler oluşturmaktadır. Türkiye’deki israf olgusu, hem mikro düzeyde tüketim alışkanlıkları hem de makro düzeyde ekonomik yapılanma bağlamında ele alınmaktadır.

4.1. Türkiye’de Gıda İsrafı Verileri ve Tüketim Alışkanlıkları

Türkiye’de gıda israfı hem üretim aşamasında hem de hanehalkı tüketiminde önemli boyutlara ulaşmıştır. Yapılan araştırmalara göre Türkiye’de kişi başına düşen yıllık gıda israfı yaklaşık 102 kilogram düzeyindedir. Bu miktar, sadece ekonomik değer kaybını değil, aynı zamanda tarımda kullanılan su, enerji ve emek gibi üretim girdilerinin de boşa harcandığını göstermektedir. Özellikle yaş sebze ve meyve kategorisinde lojistik altyapının yetersizliği, uygun olmayan depolama koşulları ve tedarik zincirindeki koordinasyon eksiklikleri israfı artıran temel unsurlar arasındadır.

Hanehalkı düzeyindeki israf ise daha çok tüketim kültürü, bilinç eksikliği, porsiyonlama sorunları ve sosyal normların etkisiyle şekillenmektedir. Türkiye’de gelir düzeyi yükseldikçe israf miktarının arttığı, düşük gelir gruplarında ise satın alma gücünün sınırlı olması sebebiyle israfın daha düşük seviyelerde gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum, gıda israfının sadece ekonomik bir konu değil, aynı zamanda sosyoekonomik eşitsizliklerle ilişkili bir davranış örüntüsü olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, market ve restoran sektörlerinde arz fazlasına dayalı üretim stratejileri, tüketiciyi fazla satın almaya yönlendiren kampanyalar ve estetik kaygılar sebebiyle ürünlerin çöpe atılması, Türkiye’de gıda israfının yapılaşmasına katkıda bulunan etkenlerdir.

4.2. Kamu Maliyesinde İsrâf Döngüsü: Faiz Ödemeleri Örneği

Türkiye’de yapısal israfın en belirgin biçimlerinden biri, kamu bütçesi içerisindeki faiz ödemelerinin yüksekliği üzerinden gözlenmektedir. 2024 yılı itibarıyla iç borç faiz ödemeleri için bütçeden ayrılan tutar 960,6 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam, Türkiye’nin kamu harcamaları içindeki önceliklendirme sorununu ortaya koymakta; eğitime, sağlığa, sosyal politikalarla veya kalkınma yatırımlarına yönlendirilebilecek büyük bir kaynağın finansal sisteme aktarılması anlamına gelmektedir.

Faiz giderlerinin bu denli yüksek olması, literatürde sıklıkla “kaynak israfı döngüsü” olarak tanımlanan yapısal sorunu beslemektedir. Borçlanma gereksiniminin artması yeni faiz ödemelerini, bu ödemeler de mali alanın daralmasını beraberinde getirmektedir. Bu durum, kamu hizmetlerinin niteliğini düşürmekte, sosyal harcamaların kısıtlanmasına ve verimsiz bütçe yönetimine yol açmaktadır.

Buna ek olarak, faiz ekonomisinin genişlemesi, gelir transferinin toplumun geniş kesimlerinden sermaye sahiplerine doğru yönelmesine sebep olarak gelir dağılımındaki adaletsizliği derinleştirmektedir. Faiz giderlerinin artışı, kamu maliyesinin sürdürülebilirliğini de tehdit ederek ekonomik kırılganlıkları büyütmektedir. Bu çerçevede, faiz odaklı kamu bütçesi yapısı hem ekonomik büyüme üzerinde baskı oluşturmakta hem de toplumsal refahın artmasını engelleyen yapısal bir israf biçimi olarak ortaya çıkmaktadır.

4.3. Yapısal İsrâfın Ekonomik Büyüme ve Gelir Dağılımına Etkisi

Türkiye’de kaynak israfı sadece belirli sektörlerde ortaya çıkan bir verimsizlik sorunu değil, aynı zamanda makroekonomik performansı etkileyen yapısal bir problem niteliğindedir. Özellikle kaynakların finansal piyasalara ve borçlanma maliyetlerine yönelmesi, üretken yatırımları sınırlandırarak ekonomik büyüme üzerinde baskı oluşturmaktadır. Üretim sektörleri için ayrılması gereken kaynakların önemli bir kısmının borç servis maliyetlerine aktarılması, uzun vadede girişimcilik ekosistemini zayıflatmakta ve teknolojik yenilik kapasitesini sınırlamaktadır.

Kaynakların yeniden dağılımındaki bu bozulma, gelir eşitsizliğini artıran bir etki oluşturmaktadır. Faiz gelirleri yoluyla sermaye çevrelerine aktarılan kamu kaynakları, düşük gelir gruplarının yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik sosyal politikaların etkinliğini azaltmaktadır. Bu durum literatürde “tersine gelir transferi” olarak adlandırılmakta ve vergi politikalarının etkinliğini düşürerek sosyal devlet ilkesinin zayıflamasına yol açmaktadır.

Sosyal politika açısından bakıldığında, israfın yapısal biçimleri; eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik sistemlerinin finansman kapasitesini azaltarak yoksulluğun kalıcı hâle gelmesine zemin hazırlamaktadır. Gelir dağılımındaki bu dengesizlik, sadece ekonomik büyüme hızını değil, aynı zamanda toplumsal bütünlüğü ve sosyal adaleti de olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla Türkiye’de

yapısal israf, hem makroekonomik sürdürülebilirlik hem de sosyal kalkınma açısından kritik bir sorun alanı olarak ele alınmalıdır.

5. ANALİTİK DEĞERLENDİRME: BİREYSEL, EKONOMİK VE YAPISAL İSRAF DÖNGÜSÜ

İsraf meselesi, sadece bireysel davranışların sonucu olarak görülemeyecek kadar geniş ve çok boyutlu bir olgudur. Kapitalist üretim-tüketim sisteminin içsel dinamikleri, bireysel tercihler ve kamusal politikalar birbirini karşılıklı olarak etkileyen unsurlar hâline gelmiştir. Bu nedenle israfı anlamak hem mikro ölçekli bireysel davranışları hem kurumların ekonomik kararlarını hem de devletin mali yapılanmasını içeren üç düzeyli bir analitik çerçeve gerektirir. Bu bölümde israf, bireysel, ekonomik ve yapısal katmanlar üzerinden değerlendirilmekte; ardından bu katmanlar arasındaki döngüsel etkileşimi açıklayan bütüncül bir model sunulmaktadır.

5.1. Bireysel İsraf: Tüketim Kültürü ve Davranışsal Ekonomi Perspektifi

Bireysel israf, tüketim kültürünün dayattığı değerler ve davranış kalıpları çerçevesinde şekillenmektedir. Modern kapitalist toplumlarda tüketim, sadece ihtiyaçların karşılanması değil, kimlik inşası, sosyal statü göstergesi ve psikolojik tatmin aracı hâline gelmiştir. Davranışsal ekonomi literatürü, bireylerin rasyonel davranmadığını; aksine alışkanlıklar, sosyal normlar, karşılaştırmalı tüketim (conspicuous consumption) ve bilişsel yanlılıklar tarafından yönlendirildiğini ortaya koymaktadır.

“Benim param, benim hakkım” düşüncesiyle tüketimi sınırsızlaştıran yaklaşımlar, çoğu zaman kaynakların gerçek maliyetini gizlemektedir. Bireyler toplam etkileri görmekten uzak kalmaktadır. Örneğin, indirim politikaları, paketli kampanyalar, porsiyonlama sorunları ve kredi kartlarının yaygınlığı gibi unsurlar, bireyin tüketim davranışlarını şekillendiren dışsal teşviklerdir. Bu süreçte israf, bir davranış alışkanlığına dönüşerek normalleşmiş bir tüketim modeli hâline gelmektedir.

Bireysel düzeyde israfın temel belirleyicilerinden biri de bilgi eksikliği ve farkındalık yetersizliğidir. Kaynakların üretim sürecinde harcanan emek ve maliyetin bilinmemesi, bireyin davranışsal kararlarını gerçek maliyetlerden kopuk hâle getirir. Bu durum, mikro düzeyde görünen israfın aslında sistemsel düzeydeki israfın bir yansıması olduğunu göstermektedir.

5.2. Kurumsal ve Ekonomik İsraf: Sermaye Birikimi ve Finansal Sistem Eleştirisi

İsrafın ikinci düzeyi, kurumsal yapıların üretim ve finansal kararları ile ilgilidir. Kapitalist ekonomide firmalar, kâr maksimizasyonu ilkesine dayanarak üretim stratejilerini şekillendirirler. Bu süreçte arz fazlası üretim, hızlı tüketim döngüleri, planlı eskitme (planned obsolescence) ve aşırı paketleme gibi

uygulamalar ekonomik israfın temel kaynaklarındandır. Örneğin, teknolojik ürünlerin kısa ömürlü olacak şekilde tasarlanması, tüketimin sürekli yenilenmesine yönelik bir piyasa dinamiği oluşturur.

Finansallaşmanın derinleşmesiyle birlikte sermaye, reel üretimden çok finansal araçlara yönelmiş; bu durum ekonomide gerçek değer oluşturmayan, ancak büyük miktarda kaynak tüketen bir finansal israf alanı doğurmuştur. Borçlanma mekanizmalarının sürekli genişlemesi, hanehalkını tüketime teşvik ederken, devletleri de sürekli faiz ödemelerine mahkûm eden bir ekonomik düzen oluşturmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde finansal sistemin büyüklüğü ile üretken sektörlerin zayıflığı arasındaki makas, kaynakların verimsiz alanlara transfer edilmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla ekonomik israf, bireysel davranışlardan bağımsız olarak, sermaye birikiminin doğasına içkin bir özelliktir. Kurumların kaynak dağılımı kararları, toplumun geniş kesimlerini etkileyen makro düzeyli sonuçlar doğurur.

5.3. Yapısal İsfraf: Kamu Harcamaları, Borçlanma ve Verimsizlik

İsfrafın en kapsamlı ve etkileyici düzeyi, yapısal israf olarak tanımlanan devlet düzeyindeki mali ve idari verimsizliklerdir. Kamu maliyesinde şeffaf olmayan harcamalar, yüksek borçlanma maliyetleri, etkin olmayan bürokratik süreçler ve kaynak tahsisindeki önceliklendirme sorunları, israfın yapısal bir nitelik kazanmasına yol açmaktadır.

Özellikle borçlanma gereği nedeniyle bütçenin önemli bir bölümünün faiz ödemelerine ayrılması, kalkınma odaklı harcamaların geri plana itilmesine neden olur. Faiz ödemeleri, kamu kaynaklarının üretken yatırımlarla toplumun refahını yükseltmek yerine, finansal piyasalar aracılığıyla belirli sermaye gruplarına aktarılmasına yol açar. Bu durum, yapısal israfın hem ekonomik büyümeyi hem de sosyal adaleti zayıflattığını göstermektedir.

Yapısal israfın bir diğer boyutu, kamu kurumlarının işleyişindeki verimsizliklerdir: fazla personel istihdamı, gereksiz projeler, âtil yatırımlar, şeffaf olmayan ihaleler ve yanlış planlanmış altyapı yatırımları uzun vadede büyük kaynak kayıpları oluşturmaktadır. Bu nedenle yapısal israf, ekonomik kapasiteyi sınırlandıran ve sosyal hizmetlerin niteliğini düşüren bir sistemsel bozukluk olarak değerlendirilmelidir.

5.4. Döngüsel Etkileşim Modeli: İsfrafın Üç Katmanlı Dinamiği

İsfrafın toplumsal düzeyde ortaya çıkışı, yalnızca bireysel davranışların sonucu değil; ekonomik yapı, kurumsal düzenlemeler ve toplumsal değerler arasında kurulan karşılıklı etkileşimlerin ürünüdür. Bu nedenle israf, bireysel, ekonomik ve yapısal katmanların birbirini beslediği döngüsel bir mekanizma çerçevesinde değerlendirilmelidir. Aşağıda sunulan analitik model, söz konusu üç katmanın nasıl iç içe geçerek israf üretimini yeniden ürettiğini açıklamaktadır.

Birinci katman olan bireysel düzey, tüketim alışkanlıkları, sosyal normlar ve davranışsal eğilimler aracılığıyla ekonomik talebin yönünü belirler. Aşırı tüketim, statü odaklı alışveriş pratikleri ve rasyonel olmayan karar alma eğilimleri, piyasada daha yüksek üretim hacimlerini ve arz fazlasına dayalı politikaları teşvik eden bir talep dinamiği oluşturur. Bu noktada bireysel tercihler, ekonomik sistemin genel yönelimleri üzerinde görünenden çok daha belirleyici bir etkiye sahiptir. İkinci katman olan ekonomik düzey, firmaların üretim stratejilerini, pazarlama mekanizmalarını ve finansal sistemin işleyiş mantığını içerir. Kapitalist ekonomi, tüketimi sürekli canlı tutmaya yönelik bir yapı üzerine kurulu olduğu için, bireysel talebi artıracak stratejiler geliştirmek ekonomik rasyonaliteye dönüşmektedir. Bu bağlamda, planlı eskitme, aşırı paketleme, arz fazlası üretim ve finansallaşmaya dayalı tüketim teşvikleri, bireysel tüketimi yeniden şekillendirerek israfı normatif bir ekonomik davranış hâline getirir. Böylece ekonomik sistem, bireysel tüketimi besleyen, bireysel tüketim ise ekonomik sistemi güçlendiren bir geri besleme ilişkisi oluşturur.

Üçüncü katman olan yapısal düzey, devletin mali politikaları, kamu harcamaları ve kaynak dağılımı tercihlerinden oluşur. Kamu bütçesinde görülen borçlanma eğilimleri, yüksek faiz ödemeleri ve verimsiz harcamalar, ekonomik sistemi maliyet baskısı altında bırakarak hem bireyler hem kurumlar üzerinde ek yükler yaratır. Yapısal verimsizlikler, üretim süreçlerinden sosyal politikalara kadar geniş bir alanda kaynakların etkin kullanımını engeller. Bu durum, ekonomik düzeyde maliyet artışlarına, bireysel düzeyde ise gelir kaybı ve satın alma gücünde daralmaya yol açarak, israfın başka biçimlerde yeniden ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Bu üç düzeyin karşılıklı etkileşimi, kendini sürekli yeniden üreten bir israf döngüsü oluşturur. Bireysel tüketim eğilimleri ekonomik yapıyı şekillendirirken, ekonomik yapı bireysel davranışları pekiştirir; yapısal düzeydeki mali ve idari düzenlemeler ise hem bireysel hem kurumsal davranışları sınırlayarak veya teşvik ederek döngünün devamlılığını sağlar. Bu nedenle israf, sadece bir sonuç değil, aynı zamanda kendi kendini besleyen bir neden olarak işleyen sistemsel bir süreçtir. Döngü kırılmadığı sürece, israf toplumsal ve ekonomik yaşamın tüm katmanlarında yeniden üreilmeye devam edecektir.6. Politika Önerileri ve Sürdürülebilir Çözümler

İsrafın çok katmanlı yapısı, çözüm önerilerinin de bireysel davranışlardan kurumsal reformlara, çevresel yaklaşımlardan etik dönüşüme kadar geniş bir yelpazede değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle politika önerileri; bireysel, kurumsal, yapısal ve ekolojik düzeyleri kapsayan çok boyutlu bir çerçeve içinde ele alınmaktadır.

6. POLİTİKA ÖNERİLERİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR ÇÖZÜMLER

İsrafın çok boyutlu bir olgu olması, politika önerilerinin yalnızca teknik düzenlemelerle sınırlı kalamayacağını, aksine bireysel davranış değişiminden

kurumsal ve yapısal dönüşümlere kadar geniş bir alanı kapsamı gerektiğini göstermektedir. Bu bölümde, sürdürülebilir çözümler üç temel düzeyde ele alınmakta ve israf döngüsünün bütüncül bir yaklaşımla kırılması hedeflenmektedir.

6.1. Bireysel Düzeyde Davranışsal Dönüşüm Politikaları

Bireysel israfın azaltılmasına yönelik politikaların yalnızca bilgi aktarmaya dayalı müdahalelerle sınırlı kalması yeterli değildir; zira bireylerin tüketim davranışları çoğu zaman rasyonel karar süreçlerinden ziyade bilişsel eğilimler, sosyal normlar ve kültürel pratikler tarafından şekillendirilmektedir. Buna bağlı olarak davranışsal ekonomi ilkelerine dayanan stratejiler, bireysel düzeyde daha etkili sonuçlar üretmektedir. Varsayılan seçeneklerin sürdürülebilir biçimde tasarlanması, tüketici davranışlarını zorlayıcı olmayan fakat yönlendirici bir şekilde etkileyebilmekte; örneğin restoranlarda küçük porsiyonların standart hâline getirilmesi veya marketlerde “çirkin ürünler” uygulamalarının yaygınlaştırılması, tüketim modelleri üzerinde anlamlı dönüşümler yaratabilmektedir.

Gıda ve enerji tüketiminin gerçek çevresel maliyetleri yansıtan fiyatlandırma mekanizmalarıyla düzenlenmesi, aşırı tüketimi doğal olarak sınırlandırmakta ve bireylerin kararlarını daha bilinçli kılmaktadır. Bunun yanında akıllı tüketim teknolojilerinin, özellikle ev içi enerji ve gıda yönetiminde sağladığı geri bildirim mekanizmaları, tüketicilerin farkındalık ve davranış arasındaki açığı kapatmalarına yardımcı olmaktadır. Kitle iletişim araçları ve sosyal kampanyalar aracılığıyla toplumsal normların dönüştürülmesi ise israfın kültürel olarak normalleşmiş bir pratik olmaktan çıkarılmasında önemli rol oynamaktadır. Tüm bu politikalar birlikte ele alındığında, bireysel düzeyde daha sürdürülebilir tüketim davranışlarının gelişmesini sağlayarak israf döngüsünün mikro düzeyde kırılmasına imkân tanımaktadır.

6.2. Kamu Politikaları ve Kurumsal Reformlar

İsrafın yapısal niteliği dikkate alındığında, kamu yönetimi ve kurumsal organizasyonlarda köklü reformların gerekliliği açıkça ortaya çıkmaktadır. Kamu borçlanması sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda yeniden yapılandırılması ve faiz yükünün azaltılması, kamu kaynaklarının üretken yatırımlara yönlendirilebilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Bu tür bir mali disiplin, yalnızca ekonomik büyümeyi desteklemekle kalmamakta, aynı zamanda yapısal israfın en önemli biçimlerinden biri olan faiz döngüsünün kırılmasını da mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte, kamu bütçe süreçlerinin şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerine göre yeniden düzenlenmesi, verimsiz harcama alanlarının tespit edilmesini kolaylaştırmakta; açık veri uygulamaları ve bağımsız denetim mekanizmaları bu sürecin kurumsal kapasitesini artırmaktadır.

Kaynak verimliliğini merkezine alan kurumsal politikalar ise enerji tasarrufu, su yönetimi, sürdürülebilir tedarik zincirleri ve atık azaltımı

konularında standartların geliştirilmesini ve bu standartların kamu kurumları için bağlayıcı hâle getirilmesini gerektirmektedir. Özellikle tarım ve lojistik alanlarındaki altyapı yetersizliklerinin giderilmesi, soğuk zincir sistemlerinin modernize edilmesi ve üretici kooperatiflerinin desteklenmesi, gıda tedarik zincirindeki israf oranlarını önemli ölçüde düşürebilecek potansiyele sahiptir. Bu reformların ortak hedefi, yapısal israfın ortaya çıktığı alanları dönüştürerek kamu kaynaklarının daha verimli, adil ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesini sağlamaktır.

6.3. Ekolojik ve Etik Ekonomi Yaklaşımları

Sürdürülebilir bir ekonomik düzenin inşası, yalnızca büyüme hedeflerinin revize edilmesini değil, aynı zamanda ekonomik faaliyetlerin ekolojik sınırlar ve etik sorumluluklarla uyumlu bir çerçeve içinde yeniden tanımlanmasını gerektirir. Döngüsel ekonomi modeli, bu bağlamda geleneksel lineer üretim-tüketim yapısına güçlü bir alternatif sunmakta; atıkların yeniden kaynağa dönüştürüldüğü, ürünlerin yaşam döngüsünün uzatıldığı ve geri dönüşüm süreçlerinin ekonomik sistemin ayrılmaz bir parçası hâline getirildiği bütüncül bir yaklaşım önermektedir.

Paylaşım ekonomisi uygulamaları ise bireysel mülkiyet yerine ortak kullanımın teşvik edilmesini sağlayarak hem gereksiz tüketimi azaltmakta hem de kaynakların toplumsal ölçekte daha etkin kullanılmasına imkân tanımaktadır. Bunun yanında etik ekonomi perspektifi, ekonomik faaliyetlerin yalnızca verimlilik ve kârlılık ölçütleriyle değerlendirilmesini sorgulamakta; insan onuru, toplumsal adalet ve ekolojik sorumluluk gibi değerlere dayalı yeni bir ekonomik rasyonalite önermektedir. Bu yaklaşım, gıdaya erişimin temel bir insan hakkı olduğunu vurgulamakta ve hem kamu kurumlarının hem özel sektörün kaynak kullanımındaki etik sorumluluğunu ön plana çıkarmaktadır. Böylelikle ekonomik büyümenin, tüketim artışıyla değil, sürdürülebilirlik ve etik prensiplerle uyumlu bir çerçeve içinde gerçekleşmesi hedeflenmektedir.

6.4. Eğitim, Farkındalık ve Toplumsal Katılımın Rolü

İsrafla mücadelede uzun vadede etkili olabilecek en önemli stratejilerden biri, toplumun tüm kesimlerinde sürdürülebilirlik bilincinin yerleşmesini sağlayan eğitim ve farkındalık politikalarının güçlendirilmesidir. Eğitim sistemine sürdürülebilirlik, kaynak yönetimi ve israfın etik boyutlarını ele alan içeriklerin entegre edilmesi, bireylerin erken yaşlardan itibaren bilinçli tüketim alışkanlıkları geliştirmesine katkı sunmaktadır. Aynı zamanda medya, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülen farkındalık kampanyaları, israfın görünürlüğünü artırmakta ve toplumsal normların dönüşümünü desteklemektedir.

Yerel katılım mekanizmalarının güçlendirilmesi—örneğin gıda bankacılığı ağları, topluluk temelli kompost sistemleri veya yerel üretici-tüketici birlikleri—toplumun israfla mücadele sürecine doğrudan katılımını mümkün kılmakta ve dayanışma kültürünü teşvik etmektedir. Son olarak, sorumlu

vatandaşlık anlayışının yaygınlaştırılması, bireylerin kendilerini yalnızca tüketici değil, aynı zamanda üretim ve israf zincirinin etik bir parçası olarak görmelerini sağlayarak toplumsal dönüşümün kalıcı hâle gelmesine katkıda bulunmaktadır. Bu bütüncül yaklaşım, eğitim ve katılım politikalarının yalnızca destekleyici değil, israf döngüsünü kırmada merkezi bir güç olduğunu ortaya koymaktadır.

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, israf olgusunun yalnızca bireysel tercihlerden veya ahlaki zaafılardan kaynaklanan bir davranış biçimi olmadığını; aynı zamanda ekonomik yapılar, toplumsal tüketim normları ve kamu politikaları tarafından şekillendirilen kapsamlı ve çok katmanlı bir süreç olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, israfın yalnızca sistemsel bir dinamiğe indirgenemeyeceği; bireylerin etik sorumlulukları, toplumsal değerler ve ahlaki normlarla da doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir.

Dolayısıyla israf, ahlaki ve sistemsel boyutların birbirini karşılıklı olarak etkilediği karmaşık bir toplumsal olgu niteliğindedir. Çalışmanın bulguları, küresel gıda, enerji ve su israfından Türkiye'deki kamu maliyesi ve tüketim alışkanlıklarına kadar uzanan geniş bir çerçevede, bu iki boyutun birbirini besleyen bir döngü oluşturduğunu göstermektedir. İsraf, hem bireylerin etik yükümlülüklerini aşındırmakta hem de ekonomik kaynakların verimli kullanımını engelleyerek toplumsal refahı ve ekolojik dengeyi tehdit etmektedir.

Bu nedenle israf, bir yandan insan onuru, adalet ve sorumluluk kavramlarını ilgilendiren ahlaki bir problem, diğer yandan ekonomik yapıların işleyiş mantığı, kamu politikaları ve kurumsal düzenlemeler tarafından üretilen yapısal bir sorun alanı olarak görülmesi gerekmektedir. Gelecek araştırmaların bu çift yönlü yapıyı dikkate alarak döngüsel ekonomi modellerinin uygulanabilirliği, kamu harcamalarında şeffaflık mekanizmalarının etkisi, tüketim kültürünün davranışsal kökenleri ve israf ile yoksulluk arasındaki yapısal bağların daha detaylı biçimde incelenmesi önem taşımaktadır. Sonuç olarak israfla etkili biçimde mücadele, yalnızca teknik bir politika reformunu değil; aynı zamanda etik bilinç, toplumsal sorumluluk ve sürdürülebilir yaşam kültürünün birlikte geliştirilmesini gerektiren bütüncül bir dönüşüm sürecini zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Akgül, A. (2004, Ağustos). Açlığın Önlenmesinde Gıda Bankacılığı. *Türkiye İsrafi Önleme Vakfı* Yayınları.

Brundtland, G. H., & World Commission on Environment and Development. (1987). *Our common future*. Oxford University Press.

- Daly, H. E. (1996). *Beyond growth: The economics of sustainable development*. Beacon Press.
- Georgescu-Roegen, N. (1971). *The entropy law and the economic process*. Harvard University Press.
- Harvey, D. (2010). *The enigma of capital and the crises of capitalism*. Profile Books.
- Jonas, H. (1979). *Das Prinzip Verantwortung: Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*. Suhrkamp.
- Marx, K. (1867). *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*. Band I. Verlag von Otto Meissner.
- Polanyi, K. (1944). *The great transformation: The political and economic origins of our time*. Farrar & Rinehart.
- Stuart, T. (2009). *Waste: Uncovering the global food scandal*. W. W. Norton & Company.
- Weber, M. (1905). *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. Verlag von Martin Ricker.
- Food and Agriculture Organization. (2022). *The State of Food Security and Nutrition in the World 2022*. FAO.
- Food and Agriculture Organization, United Nations Environment Programme, & United Nations. (2021). *UN Food Waste Index Report 2021*. United Nations Environment Programme.
- International Energy Agency. (2023). *Global energy review 2023*. IEA.
- United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/70/1)*. United Nations.
- United Nations Development Programme. (2023). *Human development report 2023*. UNDP.
- United Nations Environment Programme. (2023). *Bracing for super year of nature and climate action: 2023 synthesis report*. UNEP.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). *Türkiye gıda tüketimi ve israf istatistikleri 2023*. TÜİK Yayınları.

ÜRETİMİN KARMAŞIKLIĞI VE TÜKETİMİN DOLAYSIZLIĞI ARASINDAKİ ÇELİŞKİ: NİÇİN TÜKETİYORUZ?

Özgün Burak KAYMAKÇI¹

GİRİŞ

Modern kapitalist toplumda tüketim, yalnızca ihtiyaçların giderilmesine yönelik sıradan bir faaliyet olarak kavranamaz. Kadim toplumların tüketim alışkanlıklarının aksine, söz konusu olan salt niceliksel bir artış değil; insanın varlıkla kurduğu ilişkinin mahiyet değiştirmesidir. Öyle ki geleneksel iktisadın rasyonel birey varsayımı, tüketimi hesaplanabilir tercihler ve fayda maksimizasyonu çerçevesinde açıklamaya çalışırken; modern tüketim dinamikleri bu çerçevenin yalnızca yetersizliğini değil, aynı zamanda yanıltıcılığını da günyüzüne çıkarmaktadır.² Zira bugünün bireyi tüketirken bir ihtiyacı karşılamaz; bir eksikliği kapatmaz; aksine çoğu zaman o eksikliği üretir, derinleştirir ve yeniden tanımlar. Bu yönüyle tüketim, artık bir ihtiyaç giderme pratiği olmaktan ziyade, bir kimlik inşa mekanizması, bir statü üretim alanı ve

1 İstanbul Üniversitesi, İktisat Bölümü

2 T. B. Veblen daha 1898 yılı itibarıyla yazmış olduğu ünlü makalesinde sorunun başarılı bir tespiti yapabilmıştır: *‘İktisat teorisinin geçerli tüm formülasyonlarında, İngiliz ya da Kıta Avrupası iktisatçılarına ait olup olmadığı fark etmeksizin, araştırmaya konu olan insan malzemesi hedonist terimlerle tasarlanır, yani pasif ve esas itibarıyla durağan ve değiştirilemez olan veri insan doğası terimleriyle. İktisatçıların psikolojik ve antropolojik ön-kabulleri, birkaç nesil önce psikoloji ve sosyal bilimlerde kabul gören önkabullerdir. Hedonist insan kavrayışına göre insan, şimşek gibi hızlı bir haz ve elem hesaplayıcısıdır, faaliyet alanında onu sağa sola salındırmakla birlikte zedelemeyen bırakan uyarıcı itki etkisindeki homojen mutluluk arzusu küreciği gibi salınır.’* Bkz. Thorstein Bunde Veblen, **Seçilmiş Makaleler**, Heretik Basın Yayın, 2017, Ankara, s.85.

belki de en önemlisi, varoluşsal bir boşluğun geçici olarak bastırılma aracıdır.³ İşte tam da bu noktada, *‘insanların nasıl tükettiği’* değil — *‘niçin tüketmeden var olamaz hale geldiği’* sorusunu sormak gerekir. Zira *‘nasıl’*ları bilen hayatını kazanırken, *‘niçin’*leri bilen hayatlara yön verir.

Çalışmamızın hareket noktası, üretim ile tüketim arasındaki ilişkinin tarihsel bir süreklilik içinde gelişmediği; aksine belirli bir eşğin ardından ontolojik bir kopuşa uğradığı iddiasıdır. Bu kopuş, üretim ile tüketimin artık aynı gerçekliğin iki tamamlayıcı unsuru olmaktan çıkması anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle, üretim ve tüketim arasındaki bağ sadece zayıflamamış; aynı zamanda belirli ölçülerde çözülmüştür. Bu çözülme, hiç şüphesiz modern kapitalist sistem tarafından sistematik olarak derinleştirilmiştir.

Üretim, doğası gereği yüksek düzeyde odaklanmış enerji, zaman ve emek gerektiren; dağınık olanı bir düzene kavuşturan ve bu yönüyle varlığa müdahale eden bir etkinliktir. Bu nedenle üretim, yalnızca iktisadi bir faaliyet değil; aynı zamanda ontolojik bir dirençtir. Zira üretim, evrenin düzensizliğe doğru akan entropik eğilimine karşı, yerel ve geçici de olsa bir düzen tesis etme çabasıdır. Bu anlamda üretim, gecikmiş haz, sabır ve belirsizlikle yüzleşmeyi gerektiren bir süreçtir; henüz var olmayan bir şeye yönelmiş iradenin somutlaşmasıdır. Buna karşılık tüketim, mevcut düzenin çözülmesi, formun parçalanması ve enerjinin serbest bırakılması sürecidir. Bu yönüyle tüketim, evrenin *“yokuş aşağı”* akışıyla uyumlu olduğu için çaba gerektirmez; aksine çoğu zaman çabanın ortadan kaldırılmasıyla mümkün hale gelir. İşte üretimin *negentropik* ağırlığı ile tüketimin *entropik* hafifliği arasındaki bu *ontolojik asimetri*, modern kapitalizm adına en kritik müdahale alanını oluşturmaktadır.⁴

3 G. Ritzer, M.Weber’den ilhamla başlıkladığı kitabında tüketimi modern insanın içine düştüğü varoluşsal boşluğu dolduran bir dine benzetir. Bu temelde alışveriş merkezleri için de *‘tüketim katedralleri’* kavramını üretir: *‘Bu kitapta sunulan diğer bir önemli kavram da, tüketim katedralleridir; bu katedraller bu yeni ortamların yarı dinsel, ‘büyülü’ niteliklerine işaret eder. Tüketim dinimizi uygulamak amacıyla ‘hacca gittiğimiz’ yerler haline gelmişlerdir.’* Bkz. George Ritzer, **Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek**, Ayrıntı Yayınları, 2000, İstanbul, s.14.

4 Nicholas Georgescu-Roegen, üretim ve iktisadi faaliyetin evrensel düzensizlik eğilimine (entropi) karşı, insanın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan *‘düşük entropili’* (organize/düzenli) yapıları elde etme çabası olduğunu belirtmektedir. Bu manada metnimizdeki *‘üretimin negentropik ağırlığı’* vurgusu, Georgescu-Roegen’in iktisat teorisine dâhil ettiği termodinamik temelli ontolojik yaklaşımla tam bir paralellik arz etmektedir: *‘Öncelikle, maddi çevrenin entropik süreci, kendi kendine devam etmesi anlamında otomatiktir. İktisadi süreç ise, Maxwell’in şeytanı gibi, çevresel düşük entropiyi belirli kurallara göre sıralayan ve yönlendiren insan bireylerinin faaliyetine bağlıdır; ancak bu kurallar zaman ve yere göre değişebilir. Dolayısıyla ilk fark, maddi çevrede sadece karıştırma varken, iktisadi süreçte aynı zamanda sıralama, daha doğrusu bir sıralama faaliyeti olmasıdır. Ve sıralama temel maddenin bir yasası olmadığı için, sıralama faaliyeti düşük entropiden beslenmelidir. Bu nedenle, iktisadi süreç aslında daha yüksek entropi üretmede otomatik karıştırmadan daha verimlidir.’* Bkz. Nicholas Georgescu-Roegen, **The Entropy Law and the Economic Process**, Harvard University Press, Cambridge, 1971, s.281-282.

Modern kapitalist sistem, bu asimetriyi yalnızca kullanmakla kalmamış; aynı zamanda sistematik olarak yeniden üretmiş, derinleştirmiş ve manipüle etmiştir. Üretimin içerdiği karmaşıklık, emek ve zaman yoğunluğu bir şekilde görünmez kılınırken; tüketimin dolaysızlığı, hız ve kolaylık üzerinden sürekli olarak teşvik edilmiştir. Böylece üretimin ‘ağırlığı’ deneyim alanından dışlanmış; tüketimin ‘hafifliği’ ise bireyin gündelik hayatının doğal bir parçası haline getirilmiştir. Nihayetinde üretim süreci; hammadde tedarikinden küresel lojistik ağlara, emek yoğun üretim ilişkilerinden ileri teknolojik organizasyonlara kadar çok katmanlı ve son derece karmaşık bir yapıya bürünmüşken; tüketim eylemi çoğu zaman tek bir tıklama, basit bir ödeme ya da anlık bir tercih ile tamamlanabilmektedir. Bu radikal indirgeme, üretim ile tüketim arasındaki gerçeklik bağının kopmasına yol açarken; bireyin tüketim eylemini üretim süreçlerinden bütünüyle bağımsız, dolaysız ve masum bir deneyim olarak algılamasına neden olmaktadır.

Erken dönemde Marx’ta ifadesini bulan bu kopuş, başlangıçta metaların ardındaki toplumsal ilişkilerin görünmezleşmesi olarak teşhis edilmişken, günümüz dijital kapitalizminin hızlandırıcı etkisi altında bu süreç, yalnızca üretim ilişkilerinin değil; bizzat gerçekliğin kendisinin deneyim alanından dışlanmasına kadar varan daha derin bir boyut kazanmıştır. Artık bu kopuşun yalnızca iktisadi düzlemde kalmadığı aşikârdır. Aksine, söz konusu dönüşüm biyolojik, psikolojik ve sosyolojik katmanlarda da yeniden üretilmektedir. Öyle ki insan beyninin ödül mekanizmaları, özellikle dopaminerjik sistem üzerinden, hızlı ve düşük maliyetli tatmin biçimlerine yönelmeye yatkın bir yapı sergiler. Modern tüketim kültürü, bu biyolojik altyapıyı bir zafiyet olarak tespit etmiş ve arzuyu sürekli olarak yeniden üreten bir mekanizma inşa etmiştir. Bu bağlamda Daniel Kahneman’ın işaret ettiği hızlı, sezgisel ve otomatik karar alma süreçleri, tüketim davranışlarının rasyonel değerlendirmelerden ziyade duygusal tepkilerle şekillendiğini açıkça göstermektedir.

Öte yandan tüketim, yalnızca bireysel bir eylem olarak kalmamış; bireyler arası ilişkilerin kurulduğu, anlamlandırıldığı ve yeniden üretildiği bir iletişim diline dönüşmüştür. Thorstein Veblen’in ortaya koyduğu üzere ‘gösterişçi tüketim’, toplumsal statü üretiminin bir aracına dönüşürken;⁵ Jean Baudrillard’ın işaret ettiği gibi, objeler kullanım değerlerinden ziyade taşıdıkları sembolik anlamlar üzerinden dolaşıma girmeye başlamıştır. Böylece

5 Thorstein Veblen toplumsal hiyerarşinin ve saygınlığın tesisi için maddi gücün sergilenmesi gerektiğini, bunun da en birincil yolunun tüketim pratikleri olduğunu sosyolojik bir kesinlikle ifade etmektedir: *‘Yüksek derecede organize olmuş herhangi bir cemaatteki saygınlık, nihayetinde maddi güce dayanır ve maddi gücü sergilemenin ve nam kazanmanın ya da namı sürdürmenin araçları da, aylıklık ve malların gösterişçi tüketimidir.’* Bkz. Thorstein Bunde Veblen, **Aylak Sınıfın Teorisi: Kurumların İktisadi İncelemesi**, Heretik Basın Yayın, 2015, Ankara, s.79.

tüketim, maddi ihtiyaçların karşılanmasından çok, anlamların, kimliklerin ve temsillerin üretildiği bir gösterge sistemine dönüşmüştür.⁶ Modern birey, işte böyle bir kuşatılmışlık içinde, paradoksal bir özgürlük, özerklik ve özgünlük iddiası ile var olmaya çalışmaktadır. Bağımsız olduğunu zannettiği ölçüde yönlendirilen; her şeyden haberdar olduğunu düşündüğü ölçüde varlığını ifşa eden, mahremiyetini yitirmiş bir bilinç haline gelmektedir.⁷

Modern bireyin bu paradoksal varoluş çabası bir yana, çalışmamız bir taraftan da, üretimin negentropik karmaşıklığı ile tüketimin entropik dolaysızlığı arasındaki yapısal asimetrinin, modern kapitalizmin altında nasıl sistematik bir kopuşa dönüştüğünü incelemektedir. . Bu temelde metnin temel tezi, modern kapitalizmin, üretim süreçlerinin maddi ve ahlaki yükünü görünmez kılarak, tüketimi biyolojik olarak cazip, psikolojik olarak telafi edici ve sosyolojik olarak zorunlu bir pratik haline getirdiği olmaktadır. Bu dönüşümün nihai sonucu, arzunun bireysel bir eğilim olmaktan çıkarak endüstriyel olarak imal edilen bir yapıya evrilmesidir. Bu doğrultuda metin; ilk olarak üretim ile tüketim arasındaki ontolojik farkı ele almakta, ardından arzunun tarihsel ve endüstriyel imalat süreçlerini incelemekte, biyolojik ve nörolojik mekanizmaları analiz etmekte ve nihayet tüketimin sosyolojik ve ontolojik boyutlarını tartışmaktadır.

1. ÜRETİMİN NEGENTROPİK DOĞASI VE TÜKETİMİN ENTROPİK EĞİLİMİ

Üretim ve tüketim arasındaki asimetriyi yalnızca iktisadi kategoriler üzerinden değil, daha temel bir düzlemde, varlığın işleyiş yasaları üzerinden kavramak gerekir. Zira üretim eylemi, en basit haliyle, dağınık olanı bir araya

6 J. Baudrillard, tüketimi nesnelerin kullanım değerine dayalı bir tatmin süreci olarak değil, bir toplumsal gösterenler ve farklılaşma mantığı olarak tanımlar: *'Bu perspektifte tüketim süreci iki temel bakım dan çözümlenebilir. 1. Tüketim pratiklerinin kaydoldukları ve anlamlarını kazandıkları bir koda dayanan anlamlandırma ve iletişim süreci olarak. Burada tüketim bir mübadele sistemidir ve bir dile eşdeğerdir. Bu düzeyde tüketim yapısal çözümlemeyle ele alınabilir. Buna daha sonra döneceğiz. 2. Bu defa nesnelerin/göstergelerin sadece bir kod içinde anlamlandırın farklılıklar olarak değil, ama aynı zam anda bir hiyerarşi içinde statüsel değerler olarak düzenlendiği toplumsal sınıflandırma ve farklılaşma süreci olarak. Burada tüketim, statüsel değerlerin (diğer toplumsal gösterenlerle nedensel ilişki içinde olarak: bilgi, iktidar, kültür vb) dağılımındaki özgül ağırlığını belirleyen stratejik bir çözümlemenin nesnesi olabilir.'* Bkz. Jean Baudrillard, **Tüketim Toplumu**, Ayrıntı Yayınları, 2013, İstanbul, s.62.

7 Bireyin 'özerklik' iddiası ile 'taklitçi' gerçekliği arasındaki çatışmayı R. Girard 'romantik yalan' tanımı üzerinden tanımlar. Buna göre 'romantik yalan', bireyin arzularının gerçekten kendisine ait, özgün ve kendiliğinden olduğuna dair beslediği temel yanılsamadır: *'Kibirli romantik artık hiç kimsenin izleyicisi olmak istemiyor. Son derece özgün olduğuna kendi kendini ikna ediyor... oysa içlerinde yeni bir kopya biçimi saklıyorlar.'* Bkz. René Girard, **Romantik Yalan ve Romansal Hakikat**, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s.34.

getirme, bir form kazandırma ve düzen kurma sürecidir.⁸ Bu yönüyle üretim, fiziksel evrenin temel eğilimi olan düzensizliğe karşı verilen devamlı bir mücadeledir. Termodinamiğin ikinci yasası uyarınca kapalı sistemlerde entropi artarken, üretim bu artışı yerel olarak tersine çeviren, yani “negentropik” bir müdahale olarak belirir.⁹ Bu çerçevede üretim, yalnızca maddi bir çıktı üretmek değil; aynı zamanda zaman, dikkat ve iradenin yoğunlaştırılmasıdır. Bir zanaatkarın ham maddeyi işleyerek bir forma dönüştürmesi, bir mühendisin karmaşık bir sistemi tasarlaması ya da bir yazarın düşünceyi kavramsal bir bütünlüğe kavuşturması, dağınıklığın disipline edilmesi anlamına gelir. Bu nedenle üretim, doğası gereği gecikmiş haz, kristalize olmuş bir sabır ve ucu açık bir belirsizlikle yüzleşmeyi gerektirir.¹⁰ Bu meşakkatli süreç daha üretim gerçekleşmeden “olası olan” ile ontolojik bir temas kurmayı zorunlu kılar. ‘Olası olanı’ ‘olmakta olana’ vardırın tasarımın uygulanabilirliği hem yüksek bir bireysel irade, hem de kolektif bir organizasyon gücü demektir.¹¹ Buna karşılık tüketim, mevcut düzenin çözülmesi ve enerjinin serbest bırakılması sürecidir. Bir objenin tüketilmesi, onun içerdiği düzenin bozulması, parçalanması ve daha düşük bir enerji seviyesine indirgenmesi anlamına gelir. Bu yönüyle tüketim, evrenin “yokuş aşağı” akışıyla¹² uyumlu olduğu için çaba gerektirmez; aksine, çoğu durumda tasarruf çabasının ortadan kaldırılmasıyla mümkün hale gelir.

Resmetmeye çalıştığımız bu ontolojik farklılık, -bir kez daha ifade etmekte sakınca olmayacak biçimde- insan davranışında kendisini açıkça gösterir. Üretim, öznenin kendini sınırlandırmasını, disipline etmesini ve ertelenmiş

8 ‘Düzen düzene dayanır... Bir organizmanın, kendisini oldukça yüksek bir düzen düzeyinde (= oldukça düşük entropi düzeyi) sabit tutma aracı, gerçekte, çevresinden sürekli düzen emmekten başka bir şey değildir.’ Bkz. Erwin Schrödinger, **Yaşam Nedir?**, Tübitak Yayınları, Ankara, 2012, s. 91, 96.

9 ‘...canlı bir organizma entropisini sürekli artırıyor -ya da, diyebileceğiniz gibi, pozitif entropi üretiyor- ve böylece tehlikeli maksimum entropi durumuna ki bu ölümdür, yaklaştırmaya yöneliyor. Canlı bundan, sadece, örneğin, çevresinden sürekli negatif entropi... çekerek uzak durabilir.’ Bkz. Schrödinger, **Yaşam Nedir?**, s. 93.

10 N. Wiener’in toplumu bir ‘haberleşme ağı’ olarak görmesi, mesaj manipülasyonunun toplumsal yapıyı nasıl yeniden şekillendirdiğini açıklamak için temel bir referanstır. ‘Bir toplumun, ancak mesajların ve bununla ilgili haberleşme araçlarının bilinmesiyle anlaşılabilirliği gerçeği...’ Bkz. Norbert Wiener, **Sibernetik**, Say Kitap, 1982, İstanbul, s. 28.

11 Üretimin tüketime karşı ontolojik üstünlüğüne işaret edecek biçimde, ‘olası olanın’ ‘olmuş olan’ karşısındaki durumuna baktığımızda. Protagora’nın şu tespiti anlam bulur: “‘Olası’ ‘gerçek’ten daha zengindir. Doğa bize gerçekten, yaratmanın, öngörülemez yeniliğin görüntüsünü sunar.’ Bkz. İlyas Protagora, **Kesinliklerin Sonu**, Sarmal Yayınevi, 1999, İstanbul, s.69.

12 Entropi artışının fiziksel sistemlerde düzenin çözülmesine ve süreçlerin belirli bir yönde ilerlemesine işaret ettiği yönündeki değerlendirme için Bkz. Protagora, **Kesinliklerin Sonu**, s.22: ‘Şu halde, belirli bir sistem ya da bir evren bütünlüğü düzeyinde olsun, entropinin artması geleceğin doğrultusunu gösterir.’

tatmine razı olmasını gerektirirken; tüketim, anlık tatmin, hız ve kolaylık üzerinden işler. Modern kapitalizm, tam da bu noktada devreye girerek üretim ile tüketim arasındaki bu doğal asimetriyi derinleştirir. Üretimin meşakkati sistematik olarak görünmez kılınırken, tüketimin cazibesi teknolojik ve finansal araçlar aracılığıyla maksimum seviyeye çıkarılır.

Bu durum, yalnızca bir iktisadi organizasyon meselesi değildir; aynı zamanda insanın varlıkla kurduğu ilişkideki dönüşümün ifadesidir. Üretim, insanı dünyaya müdahale eden ve onu dönüştüren aktif bir iradeye yükseltirken; tüketim, insanı hazır olanı seçen ve kullanan pasif bir alıcıya indirger. Bu noktada Mehmet Akif'in bilindik tespiti hemen akla gelir. 'Safahat'te şiirleştirildiği üzere: 'iki ırgadla' yıkılabılırken Süleymaniye, yeniden inşasına 'bir Süleyman... bir de Sinan' gerekmektedir.¹³ Akif'in dizeleri üretimin yüksek odaklanmış enerji gerektiren doğasını bu vesile özetlerken, tüketimin ise tam tersi bir istikamette, mevcut düzeni saniyeler içinde çözüdüren, enerjiyi serbest bırakan ve evrenin entropik akışıyla zahmetsizce eklenilen yapısını deşifre etmektedir. Bu noktada tüketimi bir tür vandalizme eşitleme kolaycılığına düşmeden, sürecin bütünlüğü bozma, enerjiyi serbest bırakma ve maddeyi daha düşük bir enerji seviyesine indirme mekanizması ihtiva ettiği ifade edilebilir.

2. ARZUNUN ENDÜSTRİYEL İMALATI: İHTİYAÇTAN ARZUYA GEÇİŞ

Üretim ile tüketim arasındaki ontolojik kopuşun sürdürülebilir hale gelebilmesi için, tüketimin yalnızca kolaylaştırılması yeterli değildir. Zira kolaylaştırılmış olan tüketim, sınırlı ihtiyaçların kendi sınırları içinde kısa sürede doygunluğa ulaşacaktır. Bu nedenle modern kapitalist sistem, yalnızca tüketimi hızlandırmakla yetinmez; aynı zamanda onu sürekli olarak yeniden üretmek zorundadır.

Bu zorunluluğun kaynağı oldukça basittir: ihtiyaç sınırlıdır, arzu ise sınırsızdır. Dolayısıyla ihtiyaçlar üzerinden işleyen bir sistem, kendi genişleme eğilimini sürdüremez. Bu nedenle modern kapitalizm, ihtiyaçları karşılayan bir yapı olmaktan çıkarak, arzuları üreten bir mekanizmaya dönüşmek durumunda kalmıştır.¹⁴

13 Mehmet Akif Ersoy, **Safahat**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2007, s.379.

14 R. Bocock doyumsuz tüketimin karakteristiğini şöylece tasvir etmektedir: "... (tüketim) bir idealist uygulama olduğu için, bir sona, fiziksel bir doyuma ulaşması mümkün değildir. Modern kapitalizmin geliştirdiği toplumsal yapılarda, tüketim malları ve deneyimlerini arzulamaya devam etmek kaderimiz haline gelmiştir. Tüketim bir eksiklik -orada bulunmayan bir şey için duyulan arzu üzerine kurulmuştur. O halde modern/postmodern tüketicilerin doyuma ulaşmaları hiç bir zaman mümkün olmayacaktır. Ne kadar çok tüketirlerse o kadar daha tüketmek isteyeceklerdir." s.75. Bkz. Robert Bocock, **Tüketim**, Dost Kitabevi, Ankara, 1993, s.75.

Bu dönüşümün tarihsel kırılma noktası, sanayi devrimi sonrasında belirginleşen aşırı üretim krizleridir. Zira üretim kapasitesinin talebi aşması, sistemin temel problemini köklü biçimde değiştirmekte, artık mesele “yeterince üretmek” değil, “yeterince tükettirmek” olmaktadır. Bu değişimin, yalnızca iktisadi bir yeniden ayarlama değil; arzunun doğasına yönelik sistematik bir müdahalenin başlangıcı olduğu aşîkârdır.

Tam da bu noktada arzu, doğal bir eğilim olmaktan çıkarılıp; inşa edilen, yönlendirilen ve yeniden üretilen bir yapıya dönüştürölür. Bu yeni formatın, kendiliğinden değil ama bilinçli ve sistematik müdahalelerin bir sonucu olarak dayatıldığı ortadadır. Zira tarihin hiçbir döneminde bu dönüşümün doğal bir akış içerisinde ortaya çıkmamış olması, meselenin kökeninde bilinçli bir tasarımın yattığını gösteren en manidar işarettir. Bu sürecin en erken ve en çarpıcı örneklerinden biri, Edward Bernays tarafından geliştirilen ‘rızanın mühendisliği’ stratejisidir. Bernays, bireyin rasyonel bir özne olduğu varsayımını reddederek, onun bilinçdışı arzular, korkular ve kimlik arayışları üzerinden yönlendirilebileceğini ortaya koymuştur.¹⁵ Hiç şüphesiz bu yaklaşım, tüketimi ihtiyaçları karşılamaktan çıkararak, kimlik üretiminin merkezine yerleştirir. Böylece tüketim, bir gerekliliğin sonucu olmaktan çıkarak bir performansa, bir gösteriye ve nihayetinde bir kimlik beyanına dönüşür. Birey artık tükettiği için var değildir; var olabilmek için tüketmek zorundadır.¹⁶ Arzunun bu şekilde yeniden yapılandırılmasının en kritik aracı, objelerin anlamlarının dönüştürölmesidir. Bir ürün artık yalnızca işleviyle değil; temsil ettiği değerlerle, çağrıştırdığı imgelerle ve yüklenmiş olduğu sembolik anlamlarla birlikte dolaşıma girer. Bu noktada Jean Baudrillard’ın zihin açıcı yaklaşımı akla gelir. Baudrillard’a göre, modern tüketim toplumunda objeler kullanım değerleri için değil; taşıdıkları anlamlar için tüketilir. Böylece tüketim, maddi ihtiyaçların giderilmesinden ziyade, sembolik bir iletişim biçimine dönüşmektedir. Yani insanlar eşyaları sadece kullanmakla kalmaz;

15 Mark Crispin Miller, “Giriş”, Edward Bernays, **Propaganda**, , Pegasus Yayınları, İstanbul, 2023, s. 15-16.

16 2012 yılında iphone 4 sahibi olabilmek için bir böbreğini satan Çinli Wang Shangkun’un hikayesi hala hafızalarda. O gün 17 yaşında olan bu gencin bugün ömür boyu diyalize bağlı bir yaşam sürdüğünün haberleri belirli aralıklarla yine karşımıza çıkmakta. Her ne kadar bu akılcılığın küresel bir yangına dönüşmüş olsa da, C. Arthur tüketim nesnesinin işlevinden kopup bir tutku haline dönüşmesine dair yine Çin’den örnek getirmekte: *‘Çin’de iPhone’la ilgilenenler yalnızca fabrikalar değildi. Büyüyen kapitalizm ve onun serpilen milyonerleri, bazı Çinlilerin bir iPhone sahibi olmayı temel bir gereksinim gibi gördüğü anlamına geliyordu. iPhone’un ülkedeki sistemler üzerindeki veri şebekeleriyle uyumlu olmaması önemli değildi. iPhone’un ve Apple’ın logosunun bir saygınlığı vardı.’* Bkz. Charles Arthur, **Dijital Savaşlar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 344-345.

nesneler aracılığıyla konuşur, topluma karışır, varlık bulur.¹⁷ Ancak bu iletişim ve entegrasyon, özgür bir ifade biçimi ve oluş şeklinde değil ama kodlanmış bir yapılandırma altında gerçekleşir. Birey, kendi arzularını ifade ettiğini zannederken, aslında sadece sistem tarafından önceden belirlenmiş olan anlamları tekraren dolaşıma sokar. Bu nedenle arzu, bireysel bir yönelim olmaktan çıkar; dışsal olarak kurgulanan, yönlendirilen ve yeniden üretilen bir mekanizma halini alır. Bu dönüşümün nihai sonucu açıktır: birey artık ihtiyaçlarını karşılayan bir irade değil; arzuları sürekli yeniden şekillendirilen, eksiklik duygusu sistematik olarak üretilen ve bu eksiklik üzerinden hareket etmeye zorlanan bir aktöre dönüşür. Senarist, bellidir. Arzu, içsel bir yönelim olmaktan daha ziyade; dışsal bir üretim konumuna çekilir. Dolayısıyla modern kapitalizm, yalnızca mallar ve hizmetler üretmekle kalmaz; eksiklik üretir, arzu üretir ve bu arzuyu yönetir.¹⁸

3. BİYOLOJİK ALTYAPI: ARZUNUN NÖROLOJİK MEKANİĞİ

Arzunun endüstriyel olarak üretilebilmesi, yalnızca kültürel ve ideolojik araçlarla mümkün değildir. Bu üretimin kalıcı ve sürdürülebilir olabilmesi için, insanın biyolojik donanımıyla da uyumlu hale getirilmesi gerekir. Bu nedenle modern tüketim sistemi, yalnızca zihne değil; aynı zamanda bedene ve beyne de müdahale eder.

İnsan beyni, tarihsel olarak kıtlık koşullarına uyum sağlayacak biçimde şekillenmiştir. Bu nedenle yüksek kalorili besinlere, hızlı ödüllere ve düşük maliyetli kazanımlara karşı güçlü bir yönelim içindedir. Bu yönelim, uzun bin yıllar boyunca hayatta kalmayı mümkün kılan bir avantajken; modern tüketim toplumunda sistematik bir zafiyete dönüşür. Modern kapitalizm, bu evrimsel mirası keşfederek kendi sürekliliğinin hizmetine sunmuştur. Özellikle dopaminerjik sistem üzerinden işleyen ödül mekanizması, tüketim davranışlarının sürekliliğini sağlayan temel biyolojik altyapıyı oluşturur. Ancak burada kritik olan nokta, dopaminin hazdan daha ziyade beklenti

17 A. Buğra tüketimin, bireyin toplumsal yaşama katılım arzusunu yansıtan bütünleştirici bir nitelik taşıdığını belirtirken tüketimin dışlayıcı ve bütünleştirici çifte niteliğinin altını çizmektedir: *‘Bugün pek çok toplumda edimsel olarak var olduğu biçimiyle tüketim faaliyetinin çifte bir niteliği vardır: Hem toplumsal yaşama anlamlı bir katılma hem vahim bir yabancılaşmaya; hem içermeye hem de dışlamaya hizmet eder.’* Bkz. Ayşe Buğra, **Piyasa-Devlet Karşıtlığının Ötesinde: İhtiyaçlar ve Tüketim Üzerine Yazılar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.45.

18 Kapitalizm nesnelerden ziyade *‘eksiklik’* üretirken, R.Girard’ın tüketim toplumunun ulaştığı bu *‘gizemli’* ve paradoksal aşamaya dair şu sözleri anlam kazanır: *‘Tüketim toplumu gerçek nesnelerin değişimi değil de, çoğunlukla göstergelerin değişimi sistemine dönüştü. ... En son aşamasına varmış olan tüketim toplumu gizemli duruma geliyor, şu anlamda ki, arzularımızı karşılayamadığını önceden bildiğimiz nesneleri bize sağlıyor.’* Bkz. René Girard, **Kültürün Kökenleri**, Dost Kitabevi, Ankara, 2010, s. 74.

ile ilişkili olduğudur. Bir objeye sahip olma beklentisi dopamin salınımını artırırken, objenin elde edilmesiyle birlikte bu seviye hızla düşer. Bu durum, bireyi tatmine ulaştırmak yerine, onu sürekli yeni hedeflere yönlendiren bir döngüye hapseder. Böylece tüketim, -beklenenin aksine- doyum üreten bir süreç olmaktan çıkar; beklenti üreten bir mekanizmaya dönüşür.

Bu biyolojik döngü, Daniel Kahneman'ın ortaya koyduğu Sistem 1 ve Sistem 2 ayrımlarıyla daha da belirginleşir. Tüketim davranışlarının büyük bölümü, hızlı, sezgisel ve duygusal olan Sistem 1 tarafından yönetilir. Buna karşılık yavaş, analitik ve rasyonel olan Sistem 2 çoğu durumda devre dışı kalır.¹⁹ İşte modern pazarlama teknikleri, tam da bu noktayı hedef alır. Amaç, bireyin düşünmesini engellemek değil; düşünmeye fırsat bulamamasını sağlamaktır.²⁰ Böylece arzu ile eylem arasındaki mesafe ortadan kaldırılır.²¹ Tüketim, bilinçli bir tercih olmaktan çıkarılıp, biyolojik olarak tetiklenen bir refleks haline alır. Birey, mantıksal bir zorunluluk gereğince değil, hissi olarak manipüle edildiği- duygusal olarak tetiklendiği için tüketir.²²

Bu durum, geleneksel iktisadın rasyonel birey varsayımını zayıflatmakla kalmaz, temelden sarsar. Çünkü burada artık tercih eden bir özne değil; yönlendirilen bir organizma söz konusudur. Dolayısıyla modern tüketim

19 Daha önce kabaca ortaya atılan bu ikili ayrımı netleştiren ve yaygınlaştıran isim olarak D. Kahneman söz konusu dinamiği şöylece resmetmektedir: *'Psikologlar onlarca yıldır kızgın kadın resminin ve çarpım probleminin tetiklediği iki düşünme biçimiyle bir hayli ilgilenmiş ve bunlara birçok isim önermişlerdir. Keith Stanovich ve Richard West adlı psikologların ilk önerdikleri terimleri benimseyerek, zihindeki iki sisteme 1. Sistem ve 2. Sistem olarak gönderme yapacağım. • 1. Sistem otomatik olarak ve hızlı işler; çok az veya sıfır çaba gerektirir ve hiçbir istemli denetim içermez. • 2. Sistem dikkati, karmaşık hesaplamalar dâhil, çaba isteyen zihinsel işlemlere yöneltir. 2. Sistem'in işleyişi sıklıkla eylem, seçim ve yoğunlaşmaya ilişkin öznel deneyimlerle ilişkilendirilir.'* Bkz. Daniel Kahneman, **Hızlı ve Yavaş Düşünme**, Varlık Yayınları, İstanbul, 2015, s. 26-27.

20 Pasquale, tüketim tercihlerimiz dahil olmak üzere kararlarımızın insani muhakemeden algoritmik otoriteye devredilmesini şu şekilde ifade eder: *'Otorite giderek daha çok algoritmik olarak ifade ediliyor. Eskiden insan düşüncesine dayalı olan kararlar artık otomatik olarak alınıyor. Yazılım, saniyenin çok küçük bir bölümünde hesaplanan binlerce kural ve talimatı kodluyor.'* Bkz. Frank Pasquale, **The Black Box Society**, Harvard University Press, Massachusetts, 2015, s.8.

21 Bu mesafenin ortadan kaldırılması adına her sürecin hızlandırılması esastır; artık doğruluk değil hız önemlidir: *'Sitelerinde kullanıcı deneyimi açısından önemli gördükleri hususlara daha dikkatle odaklandılar. Birincisi hızı: İlk sayfa çok hızlı yüklenmeliydi. Daha sonraysa sonuçlar çok hızlı yüklenmeliydi. Hızlı olmak doğru olmak kadar -belki daha fazla- önemliydi.'* Bkz. Arthur, **Dijital Savaşlar**, s. 37.

22 I. Illich, bireyin kendi ihtiyaçlarını tanımlama yetisini kaybederek sistemin sunduğu *'eksiklikleri'* kabul ediş sürecine girişini şöylece resmeder: *'Halk, uzmanın kendilerine bir ihtiyaç diye yamadığı şeyin eksikliğini duymaya hazır hale gelmedikçe...'* Bkz. Bkz. Ivan Illich, **Tüketim Köleliği**, Pınar Yayınları, 2000, İstanbul, s.53

sistemi, yalnızca iktisadi bir düzen değil; aynı zamanda biyolojik bir rejimdir. Ve bu rejim, insanı karar veren bir özne olmaktan çıkarıp, tepki veren bir varlığa indirgemektedir.

4. ÜRETİMİN GÖRÜNMEZLİĞİ: GERÇEKLİK BAĞININ KOPUŞU

Arzunun biyolojik ve kültürel düzeylerde yeniden üretilmesi, tüketim davranışının sürekliliğini açıklamak için gerekli olmakla birlikte, tek başına yeterli değildir. Zira bireyin tüketim eylemine yönelmesini mümkün kılan asıl kritik unsur, tüketilen ürünün üretim sürecine dair tüm zorlukların sistematik biçimde görünmez kılınmasıdır. Başka bir ifadeyle, tüketicinin dolaysızlığı yalnızca teknik bir kolaylaşmanın sonucu değildir; bu dolaysızlık üretimin giderek artan karmaşıklığının eşzamanlı olarak gizlenmesine dayanır.

Burada söz konusu olan şey basit bir eksik bilgi değil; bilinçli bir kopuştur. Üretim ile tüketim arasındaki bağ yalnızca zayıflatılmamış; algısal düzlemde kesilmiştir. Böylece birey, tüketim eylemini üretim süreçlerinden bağımsız, kendi içinde tamamlanmış ve masum bir deneyim olarak yaşamaya başlar.

Bu kopuşu anlamlandırmak için başvurulacak ilk kavram, K.Marx'ın teşhis ettiği 'meta fetişizmi'dir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, meta fetişizmi yalnızca objelerin ardındaki toplumsal ilişkilerin gizlenmesi değildir. Aynı zamanda üretim sürecinin maddi yükünün, ahlaki maliyetinin ve tarihsel bağlamının tüketicinin deneyim alanından sistematik olarak dışlanmasıdır.²³

Bu süreçte obje, üretildiği bağlamdan koparılır; emeğin, zamanın ve doğanın izlerinden arındırılır ve kendi başına anlam taşıyan müstakil bir varlık olarak sunulur. Böylece tüketici, bir ürünü satın alırken o ürünün arkasındaki emeği değil, temsil ettiği anlamı tüketir. Doğayı değil; doğadan koparılmış bir imgeyi deneyimler. Üretim için ihtiyaç duyulan zamandan ayırıştırılmış, izole bir anlık tatmini yaşar. Bu noktada ortaya çıkan, yalnızca iktisadi bir işlem değil, daha ziyade gerçekliğin yeniden kodlanmasıdır.

23 Marx'a göre, emek ürünü meta biçimini aldığı anda, basit ve sıradan bir şey olmaktan çıkarak, adeta doğaüstü bir varlık haline gelir. Metanın analizi, onun '*metafizik safsatalarla ve teolojik süslerle dolu çok karmaşık bir şey*' olduğunu gösterir. Meta kisvesine bürünür bürünmez, doğal bir şey olmaktan çıkarak, duyularla kavranamayan bir şey olur. Marx, emek ürünleri metalar olarak üretilmeye başlar başlamaz onlara yapışan ve dolayısıyla da meta üretiminden ayrılmaz olan bu şeye *fetişizm* adını verir. Bu fetişizm, üretim araçlarının (ham madde, makine vb.) sahiplerinde kişileşmiş bağımsız birer güç olarak, '*kendilerine ait bir irade ve kendilerine ait bir ruhla donatılmış fetişler olarak*' görünmesiyle somutlaşır. Bu *büyük-büyük*, kapitalizmin en derin paradoksudur: Tamamen rasyonel, hesaplanabilir ve insani eylemlerin ürünü olan bir sistem, sonuçta, insanların kendilerine ait toplumsal ilişkileri, onlara yabancılaşmış, onlara hükmeden mistik nesnel güçler olarak görmelerine yol açar. Bkz. Karl Marx, Kapital -1.Cilt, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s.81-82.

Hiç şüphesiz modern küresel üretim ağları bu kopuşu daha da derinleştirir. Üretim süreçlerinin coğrafi olarak parçalanarak farklı kıtalara yayılması, tüketici ile üretim arasına yalnızca fiziksel bir mesafe koymaz; aynı zamanda ahlaki bir mesafe de böylece üretilmiş olur. Bir ürünün üretiminde yer alan emek koşulları, çevresel maliyetler, teknolojik süreçler ve insan hikâyeleri tüketim deneyiminden sistematik olarak ayrıştırılır. Bu ayrışmanın apaçık işlevi, etik direnç üretme potansiyeli taşıyan tüm unsurları ortadan kaldırmaktır. Zira üretim sürecinin görünür hale geldiği her durumda, tüketim eylemi yalnızca iktisadi bir tercih olmaktan çıkar; ahlaki bir sorgulamanın konusu haline gelir. Bu nedenle sistem, üretimi gizlemek zorundadır. Çünkü görünür olan emek, sömürü, yoksulluk ve çevre tahribatı, tüketimi vicdanen zorlaştırır. Bu çerçevede tüketicinin satın aldığı şey, objenin kendisi olmaktan daha ziyade tarihinden, üretim süreçlerinden, bağlamından koparılmış; bir anlamda yeniden kodlanmış bir simülasyonudur.²⁴ Dolayısıyla üretimin görünmezliğinin bir sonuç değil de bir ön koşul olduğunu belirtmek gerekir. Nihayetinde tüketimin sürekliliği bu görünmezliğin korunmasına bağlıdır.

5. HİPER-KARMAŞIK ÜRETİM VE SIFIR SÜRTÜNMELİ TÜKETİM

Üretimin görünmez kılınması yalnızca emeğin gizlenmesiyle sınırlı değildir. Aynı zamanda üretim süreçlerinin giderek artan teknik karmaşıklığının da tüketicinin algı alanının dışına itilmesini içerir. Modern üretim, insanlık tarihinin en ileri bilimsel, teknolojik ve organizasyonel birikimini gerektiren; çok katmanlı, yüksek koordinasyonlu ve son derece hassas süreçler üzerinden gerçekleşmektedir.

Ancak bu karmaşıklık, tüketim deneyiminde hiçbir karşılık bulmaz. Tüketici, karmaşıklıkla değil; basitleştirilmiş bir arayüzle muhataptır. Üretim tarihsel olarak hiç olmadığı kadar karmaşık hale gelirken, tüketim aynı ölçüde basitleşmekte ve dolaysızlaşmaktadır.²⁵ Bir ürünün ortaya çıkışı; deha gerektiren icatları, yüzlerce aşamalı teknik süreçleri, küresel lojistik ağları, farklı coğrafyalara yayılmış emek ilişkilerini ve yüksek uzmanlık gerektiren data yönetimini içerirken; bu ürünün tüketimi çoğu zaman tek bir tıklama, tek bir dokunuş ya da tek bir ödeme işlemiyle gerçekleşebilmektedir. Bu indirgeme, teknik bir kolaylık olmanın ötesinde, ontolojik bir dönüşüme

24 M. Featherstone, Baudrillard'ın '*hipergerçeklik*' ve '*simülasyon*' kavramlarını, gerçek ve imaj arasındaki ayrımın silindiği bir evre olarak tanımlamaktadır. Öyle ki, çağdaş simülasyon dünyasında göstergeler/semboller hiper-reel bir sistem içinde yüzer-gezer hale gelirken, bizzat gerçeklik simüle edici bir boyutu bünyesine katmaktadır. Bkz. Mike Featherstone, **Postmodernizm ve Tüketim Kültürü**, Ayrıntı Yayınları, 1996, İstanbul, s. 120-121.

25 Sinan Canan ve Mustafa Acungil, **Dijital Gelecekte İnsan Kalmak**, Tuti kitap-Nefes Yayıncılık, 2018, s.93-97.

karşılık gelir.²⁶ Yaşanan sadece sürecin kısalması değildir; deneyim de yeniden tanımlanmaktadır. Tüketici artık sadece ürünle değil; ürünün erişilebilirliğiyle de ilginç bir ilişki geliştirmektedir. Bu durum, üretim ile tüketim arasındaki ontolojik asimetrisinin yalnızca teorik düzlemde değil, deneyimsel düzlemde de derinleştiğini göstermektedir. Üretimin ağırlığı, karmaşıklığı ve çok katmanlı yapısı gündelik deneyimden tamamen dışlanırken; tüketimin hafifliği, hızı ve dolaysızlığı bireyin temel referans çerçevesi haline gelir. Birey, modern yaşamın üretim koşullarından daha ziyade tüketime erişim kanallarını önemser. Bu kanallarının her halükarda açık tutulması birincil bir kaygıya dönüşür. Böylece diğer varoluş biçim ve başlıklarına dair duyarsızlaşma da eşzamanlı olarak kendini gösterir olur. Karmaşıklığın algılanmadığı yerde, sorumluluk da hissedilmez. Yaşam, dünyaya istemsizce fırlatılmış olan insanın, mecburen tecrübe ettiği bir anlamsızlık-dertsizlik-tasasızlık içinde akar gider. Bu akış, yalnızca iktisadi bir kopuş değil; hiç şüphesiz aynı zamanda ontolojik ve ahlaki bir çöküştür.

6. SÜRTÜNMESİZ TÜKETİM VE ÖDEME PSİKOLOJİSİ

Üretimin giderek karmaşılaşmasına karşılık tüketimin dolaysızlaşması, yalnızca teknolojik ilerlemenin kaçınılmaz bir sonucu olarak okunamaz. Bu durum, modern kapitalizmin bilinçli ve sistematik bir tercihi yansıtır. Amaç, tüketim eylemini kolaylaştırmak değil; onu neredeyse kaçınılmaz hale getirmektir. Bunun yolu ise, arzu ile eylem arasındaki tüm direnç noktalarını ortadan kaldırmaktan geçer.

Bu noktada 'sürtünme' kavramı belirleyici hale gelir. Sürtünme, bireyin arzu ile eylem arasında karşılaştığı her türlü gecikmeyi, zorluğu ve belki de en önemlisi düşünme anını ifade eder. Bu gecikme, basit bir zaman kaybı değil; aynı zamanda muhakemenin, tereddüdün ve geri çekilme ihtimalinin doğduğu alandır. Başka bir ifadeyle sürtünme, bireyin kendisiyle karşılaşabildiği son eşiğe karşılık gelir. Modern tüketim sistemleri, işte tam da bu eşiği ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Çünkü düşünmenin devreye girdiği her an, tüketimin önünde bir engel teşkil eder. Bu nedenle sistem, arzu ile eylem arasındaki mesafeyi mümkün olan en düşük seviyeye indirmeye çalışır. Amaç, bireyin karar vermesini sağlamak değil; karar verme ihtiyacını ortadan kaldırmaktır.

Dijital platformlar bu stratejinin en rafine araçlarını sunar. Tek tıkla satın alma, otomatik ödeme sistemleri, kayıtlı kartlar ve anında teslimat

26 Dahası I. Illich, üretim araçlarının kasıtlı olarak 'akıl sır ermez' hale getirildiğini ileri sürerek daha da ilginç bir konumdan olaya bakar: *'Teknolojik ilerleme... eşyalar için düzenlenmiş planlı bir ürün türü olarak düşünülmesi suretiyle... araçların kaçınılmaz biçimde çok daha kompleks ve akıl sır ermez şeyler olup çıktığını söyler.'* Bu karmaşıklık, bireyin kendi başına yapabileceği işleri yok ederek onu 'radikal tekel' altına alır ve tüketimi tek çıkış yolu olarak 'basitleştirir'. Bkz. Illich, **Tüketim Köleliği**, s.67-68.

gibi uygulamalar, tüketim sürecini zaman ve çaba maliyetinden arındırarak neredeyse sürtünmesiz bir akışa dönüştürür.²⁷ Bu akış içerisinde birey, eylemin eşliğinde durmaz; doğrudan eylemin içine çekilir.²⁸ Bu durum, daha önce ifade ettiğimiz üzere, Daniel Kahneman'ın ünlü ayrımı üzerinden kolaylıkla anlaşılabilir. Sürtünmenin ortadan kaldırılması, yavaş, analitik ve sorgulayıcı olan Sistem 2'nin devreye girme ihtimalini minimize ederken; hızlı, sezgisel ve otomatik olan Sistem 1'in doğrudan harekete geçmesini sağlar. Böylece tüketim, bir karar süreci olmaktan çıkar; bir refleks halini alır.

Ancak bu dönüşümün en kritik boyutu, ödeme süreçlerinin geçirdiği radikal değişimde ortaya çıkar. Nakit ödeme, bireyde somut bir kayıp hissi üretir. Para fiziksel olarak elden çıktığında, birey bu kaybı hisseder ve bu his, tüketim eylemi üzerinde doğal bir sınırlayıcı etki oluşturur. Oysa dijital ödeme sistemleri, bu hissi zayıflatır; hatta çoğu durumda tamamen ortadan kaldırır.

Kartla ödeme, temassız işlemler, otomatik çekimler ve abonelik modelleri, paranın 'harcanma' anını görünmez kılar. Böylece birey, ödeme yaptığı anı yaşamaz; yalnızca tüketim anını deneyimler. Bu durum, böylece tüketimi psikolojik olarak neredeyse maliyetsiz bir eyleme dönüştürür. Şüphesiz ki maliyet yok edilemez; fakat ortadan kalkan sorumluluk ile beraber maliyetler hissedilmez hale gelir. Bu nedenle sürtünmesiz tüketim, basit bir kolaylık olmaktan daha ziyade, bireyin kendi rasyonel muhakemesi ile arasına konulan mesafenin adıdır. Bu mesafe arttıkça, arzu ile eylem arasındaki boşluk kapanmakta; muhakeme, mukayese ve ahlaki değerlendirmenin bloke edilmesi mümkün olabilmektedir. Böylece birey, sadece düşünce kabiliyetleri dondurulmuş olmamakta; aynı zamanda manipülatif bir mekanizmaya entegre edilmiş olmaktadır.²⁹

27 Dijital platformların gün geçtikçe artan ritimde karşımıza çıkan tüm hayatı tek bir butona indirgeme süreci şöylece tarif edilir: *'Bir şeyi görmek, kullanmak ya da bir konuda yorumda bulunmak ya da bir şeyi satın almak istediğinde bir hesaba sahip olmak ve bir butona basmak yeterlidir... Kişinin, gelecekteki tüm çevrimiçi hayatında sadece bir butona basması yeterli olacaktır.'* Bkz. Stefan Aust ve Thomas Ammann, **Dijital Diktatörlük**, Hece Yayınları, Ankara, 2019, s. 182.

28 Bireyin bir sonraki adımını öngörerek direnci kıran algoritmik mantık *'kedi sistemi'* olarak adlandırılır: *'Bu sistem kedi sistemidir; kedi fareyi gördüğü yere atlamaz bilakis farenin bir sonraki muhtemel konumuna doğru atlar. Artık böyle yöntemler, bilim kurgu yöntemleri değildir. 'Predictive Policing' yani olabilecek olayları önceden kestirebilme polisişi, ABD'de birçok şehirde epeydir uygulanmaktadır...'* Bkz. Aust ve Thomas Ammann, **Dijital Diktatörlük**, s.353.

29 Frank Schirrmacher'den bir alıntıyla yazar, dijital çağda düşünme yetisi üzerindeki kontrolün kaybını sorunsallaştırmaktadır: *'Frank Schirrmacher Payback adlı kitabında şöyle diyordu: '...Bulunduğumuz enformasyon çağında yapmak istemediğimizi neden yapmak zorunda kalıyoruz ve düşünme melekemiz üzerindeki kontrolü nasıl yeniden kazanırız?'* Bkz. Aust ve Ammann, **Dijital Diktatörlük**, s.15.

7. TATMİNSİZLİĞİN ÜRETİMİ: ESKİTME VE HEDONİK DÖNGÜ

Tüketimin sürekliliği, yalnızca arzunun üretilmesine değil; aynı zamanda tatminin sistematik olarak engellenmesine bağlıdır. Zira tüketim, doğası gereği bir son noktaya ulaştığı anda, kendi varoluş zeminini ortadan kaldırır. Doyuma ulaşmış bir özne, tüketmeye ihtiyaç duymaz. Bu nedenle modern kapitalizm, yalnızca arzu üretmekle yetinmez; aynı zamanda tatmini geçici, kırılğan ve sürdürülemez hale sokmak zorundadır. Bu bağlamda tüketim, bir doyum mekanizması olmaktan daha ziyade tatminsizliğin sürekli olarak yeniden üretildiği bir döngüye dönüşmek zorundadır.³⁰ Bu döngü iki temel mekanizma üzerinden işler. İlk mekanizma, objelerin sistematik olarak eskime ve yıpranmasını sağlanmasıdır. Ancak bu eskimenin her zaman fiziksel olmak gerçekleşmesine gerek yoktur. Aksine genellikle bu yıpranma sembolik, estetik ve kültürel düzeyde gerçekleştirilir. Bir ürün teknik olarak işlevini sürdürüyor olsa bile, 'eski' olarak kodlandığı anda tüketici için değerini yitirir. Moda, bitmeyen tasarım faaliyetleri, versiyon güncellemeleri vb.leri bu sembolik eskimenin araçlarıdır. Bu zihinsel kuşatma altındaki birey, teknik olarak ihtiyacı karşılanmış olsa dahi, kendisini eksik hissetmeye başlayacaktır. Eksikliğin nesnel bir durum değil olmaktan daha ziyade üretilmiş bir algı olarak sahneye sürüldüğü aşîkârdır.³¹

30 Aslında tüketilen mallar değil, hayatlardır. Z.Bauman 'Consuming Life' kitabında tatminsizlik üretilerekten tüketilen hayatları tüm ustalığı ile resmeder: 'Tüketim toplumu, üyelerinin tatminsizliğini (ve dolayısıyla kendi terimleriyle mutsuzluklarını) sürekli hale getirmeyi başardığı sürece gelişir. Böyle bir etkiyi elde etmenin açık yöntemi, tüketim ürünlerinin tüketicilerin arzularının evrenine abartılı bir şekilde sokulmasından kısa bir süre sonra onları küçük düşürmek ve değersizleştirmektir. Ancak aynı şeyi daha etkili bir şekilde yapmanın başka bir yolu, yarı gölgede kalır ve yalnızca anlayışlı araştırmacı gazeteciler tarafından nadiren gün ışığına çıkarılır: yani, her ihtiyacı/arzu/isteği öyle bir şekilde karşılamak ki, bunlar yeni ihtiyaçlar/arzular/istekler doğurmaktan başka bir şey yapamazlar. Bir ihtiyacı karşılama çabası olarak başlayan şey, bir zorunluluk veya bir bağımlılık olarak sona ermelidir. Ve bu durum, sorunlara çözüm arama ve acılardan ve kaygılardan kurtulma dürtüsünün sadece mağazalarda, yalnızca mağazalarda, izin verilen değil, aynı zamanda hevesle teşvik edilen ve görünürde hiçbir alternatifi olmayan bir alışkanlık veya strateji haline gelen bir davranış biçimi olarak kaldığı sürece devam eder.' Bkz. Zygmunt Bauman, **Consuming Life**, Polity Press, Cambridge, 207, s.47.

31 Bu kategorik ayrım, literatürde ilk kez V. Packard tarafından kavramsallaştırılmıştır: 'Birçokları, yirmi veya otuz yıl boyunca ulaşım ihtiyaçlarını mükemmel bir şekilde karşılayacak bir otomobile sahip olma fikrinden dehşete düşebilir. Webster sözlüğü, eskimiş kelimesini kullanım dışı kalma olarak tanımlar. Modern pazarlama uygulamalarını inceleme amacımız doğrultusunda, ürünlerin eskimiş hale getirilebileceği üç farklı yolu ayırt ederek durumu daha da netleştirmeliyiz. Bunlar şunlar olabilir: İşlevsel eskime: Bu durumda, mevcut bir ürün, aynı işlevi daha iyi yerine getiren bir ürün piyasaya sürüldüğünde modası geçmiş hale gelir. Kalite eskimesi: Burada, planlı olduğunda, bir ürün belirli bir zamanda, genellikle çok uzak olmayan bir zamanda bozulur veya yıpranır. İstenilebilirlik eskimesi: Bu durumda, kalite veya performans açısından hala sağlam olan bir ürün, stil veya başka bir değişiklik nedeniyle daha az arzu edilir görünmesi nedeniyle zihnimizde "eskimiş" hale gelir.' Bkz. Vance Packard, **The Waste Makers**, David McKay Company, New York, 1960, s.55.

İkinci mekanizma ise insan psikolojisinin uyum kapasitesine dayanır. Birey, elde ettiği bir nesneden kısa süreli bir tatmin sağlasa da, bu tatmin hızla normalleştirilir. Yeni olan hızla sıradanlaşırken, arzu nesnesi elde edildiği anda değerini yitirmeye başlar. Bu durum, bireyi sürekli olarak yeni nesnelere yönlendiren bir döngüyü başlatmış olur. Bu döngü, dışarıdan bakıldığında bir tercih zinciri gibi görünse de, aslında kapalı bir sistemdir. Modern birey, özgür iradesiyle seçim yaptığını zannetmesine rağmen, aslında aynı yapının içinde dönüp durmaktadır.³² Bu nedenle tüketim, doyuma ulaşan bir süreç değildir. Aksine, sürekli olarak ertelenen bir tatmin arayışıdır. Ve anahtar kelime de budur. Sistem tatmini iptal etmez ama erteler. Zira tamamen ortadan kaldırılmış tatmin yaratacağı umutsuzluk ile sistemi ortadan kaldırır. Oysa ertelenmiş tatmin, sistemin çarklarını döndüren hareketi oluşturur. Dolayısıyla modern kapitalizmin mutluluk vaat etmekten daha ziyade, mutluluğun sürekli olarak ertelendiği bir ufuk vaat ettiği ortadadır. Bu çerçevede tüketim, objelerin kullanıma sokulmasından çok daha fazlasıdır. Daha ziyade tüketim; eksikliğin, beklentinin ve tatminsizliğin hüküm sürdüğü bir mekanizma olarak bireyi, tükettiği için tatmin olan değil tatmin olmadığı için tüketen bir döngüye sokmak adına vardır.³³

8. DİJİTAL ARZU FABRİKASI VE MİMETİK YAPI

Günümüzde arzunun üretimi, reklam ve pazarlamanın alışlagelmiş araçlarını çoktan aşmıştır. Modern tüketim düzeni, sadece iktisadi bir işleyişi değil, arzunun inşa edildiği, dağıtıldığı ve manipüle edildiği devasa bir dijital altyapıyı karşımıza çıkarmaktadır.³⁴

Sosyal medya işte bu altyapının en görünür ama aynı zamanda en etkili bileşenidir. Zira burada arzu, bireysel bir yönelim olmaktan çıkar; kolektif,

32 G. Miller, bir şeyi elde etme keyfinin kısa sürdüğünü ve bireyin kendisini bitmek bilmeyen bir döngüde bulunduğunu söyler: *'Genel kaniya göre bir aracı, o aracı sahiplenmeyi ve kullanmayı sevdiğimizi düşündüğümüz için alıyoruz. Buna karşın araştırmalar bir şeyi elde etmenin keyfinin çok kısa sürdüğünü belirtiyor. Öyleyse neden kendimizi tüketim değirmeninde tutuyoruz: çalış, satın al, arzula.'* Bkz. Geoffrey Miller, **Tüketimin Evrimi**, Alfa Basım Yayım, 2011, İstanbul, s.7.

33 Hiç şüphesiz sorunun materyalist düşüncenin küresel bir yaygınlık kazanması ile temelden bir ilişkisi vardır. Bu noktada A. Ergen'in *'materyalizmin tatmin edilmemiş psikolojik ihtiyaçların bir sonucu (sağlıklı benlik oluşturma, sağlıklı sosyal ilişkiler kurma vb.) olduğu ve bu ihtiyaçların karşılanmamasından kaynaklı güvensizliğin maddi varlıklarla giderilmeye çalışıldığı...'* tespiti kıymetlidir. Bkz. Ahu Ergen, **Sürdürülebilir Tüketim, Gönüllü Sadelik Ve Maddi Değerler**, Beta Basım, İstanbul, 2016, s.84.

34 U. Huws, dijital altyapının bireyin en mahrem zafiyetleri üzerinden arzuyu nasıl yeniden yapılandırıldığını şu sözlerle ifade etmektedir: *'İnternet bu yüzden, kullanıcılarının sürekli bir reklam akımına maruz bırakıldığı, en kişisel zafiyetlerini yağmalayan devasa bir sanal alışveriş merkezi gibi kurulmuştur.'* Bkz. Ursula Huws, **Küresel Dijital Ekonomide Emek**, Yordam Kitap, İstanbul, 2018, s. 18

taklitçi ve yönlendirilmiş bir akış halini alır.³⁵ Birey, neyi arzuladığını kendisi belirlediğini zannederken, aslında başkalarının arzularını yansıtan bir aynanın içinde hareket eder. Bu noktada René Girard'ın ortaya koyduğu çerçeve önemlidir. Girard'a göre insan, nesneleri doğrudan arzulamaz; onları başkalarının arzuladığını gördüğü için arzular. Arzu, bu anlamda özgün değil; taklit yoluyla yayılan bir karaktere bürünür. Dolayısıyla bireyin arzusu, çoğu zaman kendisine ait bile değildir.³⁶ Dijital çağ, bu mimetik yapıyı yalnızca görünür kılmakla kalmamış; aynı zamanda onu sistematik bir üretim mekanizmasına dönüştürmüştür. Sosyal medya platformları, bireylerin neyi görüp neyi görmeyeceğini ve neyi tekrar tekrar görmesi gerektiğini algoritmik olarak belirler. Böylece arzu, yalnızca taklit edilmez; aynı zamanda tasarlanır, yönlendirilir ve yoğunlaştırılır.³⁷ Birey, başkalarının hayatlarını, deneyimlerini ve sahip olduklarını gözlemledikçe, kendi arzularını bu gözlemler üzerinden kurar. Ancak bu gözlem, nötr bir karşılaşma değildir. Filtrelenmiş, seçilmiş ve optimize edilmiş bir gerçekliğin sürekli olarak tekrarlanması ibarettir. Bu nedenle birey, gerçekliği değil; gerçekliğin algoritmik olarak düzenlenmiş bir versiyonunu deneyimler.

Bu noktada arzu, bireysel bir tercih olmaktan çıkar; sosyal olarak üretilen ve algoritmalar tarafından yönlendirilen bir akış halini alır. Daha da önemlisi, bu akış kendiliğinden değil; belirli bir iktisadi mantık doğrultusunda yapılandırılmıştır. Amaç, bireyin arzu üretmesini sağlamak değil; onu arzu üretmeye mecbur bırakmaktır. Dolayısıyla dijital platformlar, yalnızca iletişim araçları değildir, arzunun üretildiği ve dolaşıma sokulduğu fabrikalardır.³⁸ Bu

35 Dijital tüketim kültürünün, popülerlik ve dışlanmışlık korkusu üzerinden arzuyu nasıl kolektif bir baskı mekanizmasına dönüştürdüğüne dair şu tespit can alıcıdır: *'Artık daha çocukluktan itibaren birçok insana... sihirli çözümlü sağlayan satılık ürün her neyse onu almazlarsa büyük ihtimalle hiçbir zaman popüler olamayacakları söyleniyor.'* Bkz. Huws, **Küresel Dijital Ekonomide Emek**, s.18.

36 Tüketicinin bu karakteri Girard'ın bireyin kendi tözüne duyduğu nefret sonucu *'öteki'nin varlığına susması (metafizik arzu) teziyle ontolojik bir uyum sergiler: 'Taklitçi arzu her zaman öteki olma arzudur. Tek bir metafizik arzu vardır, ama bu temel arzuyu somutlaştıran özel arzular sonsuz çeşitlilik gösterir.'* Bkz. Girard, **Romantik Yalan ve Romansal Hakikat**, s. 82.

37 *'Bu ekonominin bize neler ettiğini ise çoğu zaman fark edemeyiz. Mesela ön yargılar buradan gelir. Kararlarımızı neredeyse hep bu devreler yönlendirir. Duyarlı bir insan olmak için yaptığımız birçok eylemin "öyle belletilmiş yahut otomatik kışkırtılmış" davranışlardan oluştuğunu fark edemeyiz. Bilinçsiz sloganların peşinde "aklımızla nice bahaneler üreterek" bir ömür tüketebiliriz. Hele ki enformasyonun, zihnimizin dibine saniyede milyon tane minik roketle saldırdığı bu devirde bu otomatik pilot devreleriyle adeta uzaktan kumanda edilebilen kuklalara dönüşebiliriz. "Bu işi bilen" stratejik kişi ve kurumlar sayesinde dönüşüyoruz da çoğu zaman... Ama işin güzel tarafı, "kontrolün bizde olduğundan" zerre şüphemiz olmaz!'* Bkz. Canan ve Acungil, **Dijital Gelecekte İnsan Kalmak**, s.30.

38 *'En post-workerist kavramlardan birisi de... toplumsal fabrika kavramıdır... Kapitalizm gittikçe artan bir şekilde değeri, formel olarak çalıştığımız yerler ve zamanlar dışında yakalıyor. Sosyal ağlar, açıkça bunun en iyi örneklerinden biri.'* Bkz. Ayhan Ayteş, **"Belirleyemediğimiz işbölümleri ya da bilişsel kapitalizm" Tiziana Terranova ile söyleşi**, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 135, 2015, s. 167.

fabrikada birey, -ne hazin ki arzularını ifade eden bir özneye değil arzuları üzerinden yönlendirilen bir yükleniciye dönüştürülür.³⁹

9. SONUÇ: TÜKETİMİN ONTOLOJİK SINIRLARI

Bu çalışma boyunca savunulan temel tez, modern kapitalizmin tüketimi biyolojik olarak cazip, psikolojik olarak telafi edici ve sosyolojik olarak zorunlu bir pratik haline getirdiğidir. Bu dönüşümün mümkün olabilmesi için önce üretimin karmaşıklığının görünmez kılınması, ardından arzunun ihtiyaçtan koparılarak endüstriyel olarak yeniden üretilmesi gerekmiştir. Metin boyunca izlenen bu hat, tüketimin salt bir iktisadi eylem olmadığını; aynı zamanda gerçeklikle kurulan ilişkinin yeniden kodlandığı bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır.

Başlangıçta tüketim, ihtiyaçların karşılanmasına yönelik bir israf ya da ölçsüzlük meselesi olarak kavranabilir. Ancak metnin ikinci ve üçüncü bölümlerinde gösterildiği üzere, sorun bireyin zaafında değil; o zaafın sistematik biçimde üretilip sürdürülmesindedir. Rızanın mühendisliğinden gösterge sistemine, Sistem 1 analizinden dijital platformların algoritmik arzu fabrikasına uzanan bu hat, tüketimin bir tercih olmaktan çıkıp bir manipülasyon zeminine oturduğunu göstermektedir. Dolayısıyla eleştirinin nesnesi, bireyin iradesi değil; o iradenin içinde işlediği yapısal koşullardır. Bu tespit, çalışmanın en ağır bulgusunu da beraberinde getirmektedir. Hiper-karmaşık üretim ile sıfır sürtünmeli tüketim arasındaki asimetri, yalnızca iktisadi bir örgütlenme biçimini değil; bireyin dünyayla kurduğu ilişkinin kökensel dönüşümünü temsil etmektedir.⁴⁰ Üretimin ağırlığından kopuk, maliyetin hissedilmediği, muhakemenin devre dışı kaldığı bir tüketim deneyimi; özneyi etkin bir failden edilgen bir alıcıya indirgemekte, varoluşsal sorumluluğu ise görünmez kılmaktadır. Konu edindiğimiz dijital arzu fabrikası ve mimetik yapı, bu dönüşümün bugün ulaştığı son eşiği göstermektedir. Artık arzu, yalnızca reklamla değil; algoritmik olarak tasarlanmış sosyal gerçeklik katmanları aracılığıyla üretilmektedir. Bu koşullar altında bireyin farkındalığı

39 Dijital kapitalizmde tüketicinin sadece bir alıcı değil, aynı zamanda veri ve değer üreten bir 'emekçi' haline gelmesi konusunda C. Fuchs şu tespiti yapar: '*Ancak reklam, yalnızca meta propagandası işlevi gören bir ideolojik iletişim biçimi değildir. Aynı zamanda, izleyicilerin ve kullanıcıların dikkat ve veri yaratan emeğinin sömürülmesi yoluyla üretilen tuhaf bir metadır.*' Bkz. Christian Fuchs, **Dijital Kapitalizm Çağında Marx'ı Yeniden Okumak**, NotaBene Yayınları, İstanbul, 2021, s.88.

40 Üretim ve tasarımın birbiriyle yarışan karmaşıklığı üzerine John Sculley'den yapılan şu alıntı, tüketimin 'dolaysızlığı' ile üretimin 'arka plan yükü' arasındaki asimetriyi pekiştirmektedir: '*iPod'un durumuna bakarsanız, Çin'deki iPod şehrine kadar yol boyunca tedarik zinciri bulunmaktadır -ürünün bizzat tasarım süreci kadar karmaşık bir süreçtir. Mükemmelliğin aynı ölçütleri, kullanıcı tasarımı için olduğu kadar tedarik zinciri için de zorlayıcıdır.*' Bkz. Arthur, **Dijital Savaşlar**, s. 342.

gerekli olmakla birlikte yeterli değildir; zira biyolojik altyapı, psikolojik kırılabilirlik ve algoritmik kuşatma eş zamanlı işlerken, insanın direnç yüzeyi de daralmaktadır. Üzerinde yürüdüğümüz buz, gün geçtikçe incelmektedir.

Tüm bu süreçlerin birleşik etkisi, tek bir olgunun farklı düzlemlerdeki tezahürlerine işaret etmektedir: Modern kapitalist dünya, yalnızca mal ve hizmet üretmemekte; aynı zamanda tüketen, eksik hisseden ve bu eksikliği nesneler aracılığıyla kapatmaya çalışan bir özne üretmektedir. Bireyin kurtuluşu, her ne kadar bireysel sorumluluklar yadsınamayacak olsa da, salt bir farkındalık meselesine indirgenemez. Zira sorun yapısaldir ve cevabı da yapısal düzlemde aranmak zorundadır.

KAYNAKÇA

- Arthur, Charles. Dijital Savaşlar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Aust, Stefan ve Ammann, Thomas. Dijital Diktatörlük. Ankara: Hece Yayınları, 2019.
- Ayteş, Ayhan. “Belirleyemediğimiz İşbölümleri ya da Bilişsel Kapitalizm” (Tiziana Terranova ile söyleşi). Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 135 (2015): 167.
- Baudrillard, Jean. Tüketim Toplumu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Bauman, Zygmunt. Consuming Life. Cambridge: Polity Press, 2007.
- Bernays, Edward. Propaganda. Mark Crispin Miller’ın Giriş yazısıyla. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2023.
- Bocock, Robert. Tüketim. Ankara: Dost Kitabevi, 1993.
- Buğra, Ayşe. Piyasa-Devlet Karşıtlığının Ötesinde: İhtiyaçlar ve Tüketim Üzerine Yazılar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Canan, Sinan ve Acungil, Mustafa. Dijital Gelecekte İnsan Kalmak. İstanbul: Tuti Kitap-Nefes Yayıncılık, 2018.
- Ergen, Ahu. Sürdürülebilir Tüketim, Gönüllü Sadelik ve Maddi Değerler. İstanbul: Beta Basım, 2016.
- Ersoy, Mehmet Akif. Safahat. İstanbul: Nesil Yayınları, 2007.
- Featherstone, Mike. Postmodernizm ve Tüketim Kültürü. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996.
- Fuchs, Christian. Dijital Kapitalizm Çağında Marx’ı Yeniden Okumak. İstanbul: NotaBene Yayınları, 2021.
- Georgescu-Roegen, Nicholas. The Entropy Law and the Economic Process, Cambridge: Harvard University Press, 1971.
- Girard, René. Kültürün Kökenleri. Ankara: Dost Kitabevi, 2010.
- Girard, René. Romantik Yalan ve Romansal Hakikat. İstanbul: Metis Yayınları, 2001.

- Huws, Ursula. Küresel Dijital Ekonomide Emek. İstanbul: Yordam Kitap, 2018.
- Illich, Ivan. Tüketim Köleliği. İstanbul: Pınar Yayınları, 2000.
- Kahneman, Daniel. Hızlı ve Yavaş Düşünme. İstanbul: Varlık Yayınları, 2015.
- Marx, Karl. Kapital - 1. Cilt. İstanbul: Yordam Kitap, 2015.
- Miller, Geoffrey. Tüketime Evrimi. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2011.
- Packard, Vance. The Waste Makers. New York: David McKay Company, 1960.
- Pasquale, Frank. The Black Box Society. Massachusetts: Harvard University Press, 2015.
- Prigogine, Ilya. Kesinliklerin Sonu. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999.
- Ritzer, George. Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Schrödinger, Erwin. Yaşam Nedir?. Ankara: Tübitak Yayınları, 2012.
- Veblen, Thorstein Bunde. Aylak Sınıfın Teorisi: Kurumların İktisadi İncelemesi. Ankara: Heretik Basın Yayın, 2015.
- Veblen, Thorstein Bunde. Seçilmiş Makaleler. Ankara: Heretik Basın Yayın, 2017.
- Wiener, Norbert. Siberetik. İstanbul: Say Kitap, 1982.

DAVRANIŞSAL MALİYE VE TASARRUF EĞİLİMLERİ

BEHAVIORAL PUBLIC FINANCE AND SAVINGS TENDENCIES

Naci Tolga SARUÇ¹

ÖZET

İktisat literatüründe, rasyonel bireyin tasarruf kararı genellikle zamanlararası seçim (intertemporal choice) çerçevesinde modellenmektedir. Bu modele göre birey, “bugünkü tüketim” ile “gelecekteki tüketim” arasında en fazla faydayı sağlayacak bir denge kurar. Burada rasyonel birey, fayda-maliyet analizi gerçekleştirerek bütçe kısıtı altında çeşitli ekonomik faktörlere göre optimal tasarruf miktarını belirler ve yaşam boyu tüketim akışını belirleyerek toplam faydasını maksimize eder. Birey anlık tüketimi ile ileri yıllardaki tüketiminin beklenen marjinal faydası eşitliğini sağlayana kadar tasarruf yapar. Buna rağmen klasik ekonomik teori tasarruf miktarlarını öngörmede başarılı olamamaktadır. Özellikle klasik teorinin öngördüğü gibi her ülkede yüksek ve istikrarlı tasarruf miktarlarına rastlanılmamaktadır. Bu durumda kamu ve özel tasarrufları arttırmak için davranışsal maliyenin araçlarından ne derece yararlanabileceği sorusu önem arz etmektedir. Beklenti teorisi, kısıtlı rasyonalite ve davranışsal maliyenin uygulama alanları arasında kamusal mallar, vergi uyumu, sağlık ekonomisi gibi önemli konular bulunmaktadır. Benzer şekilde tasarruf ve emeklilik konularında alınan kararları etkileme konusunda davranışsal maliye alanında yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Birçok çalışma bireylerin aslında uzun vadede kendi çıkarlarına olmayan davranışlarda bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Gereğinden fazla para harcayarak yeterli tasarrufta bulunmamak da bu davranışlar arasında sayılabilir. Özellikle bilişsel yanlılıkların tasarruf kararlarını etkilediği

1 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Maliye Bölümü, Department of Public Finance, Istanbul University

görülmektedir. Bilişsel yanlılıklar zaman ve bilginin kısıtlı olduğu durumlarda karar almada kullanılan zihinsel araçlar olarak tanımlanabilir. Tasarruf kararlarını kayıptan kaçınma, statüko etkisi, çerçeveleme etkisi, zihinsel muhasebe ve sınırlı irade gibi bilişsel yanlılıklar etkileyebilmektedir. Seçim mimarisinin bir özelliği olarak bireylerin davranışlarını tahmin edilebilir bir şekilde değiştiren, bunu yaparken diğer seçenekleri yasaklamayan ve önemli ölçüde ekonomik teşvikleri değiştirmeyen müdahalelere nudge (dürtme) denilmektedir. Dürtme ve varsayılan seçeneğin doğru belirlenmesi mekanizmaları ile tasarruf miktarları artırılabilir. Bireylerin kendisi için çok önemli kararları ertelemesinin önüne geçmek için otomatik bireysel emeklilik uygulamaları birçok ülkede ve Türkiye’de bulunmaktadır. Otomatik bireysel emeklilik tasarrufların artırılması bakımından önemli bir konudur. Bu sayede varsayılan seçeneği değiştirerek bireyin kendisi için daha etkin kararlar alması sağlanabilmektedir. Türkiye’de bireysel emeklilikte %30 oranında devlet katkısı sağlanmaktadır. Günümüzde ülkemizde 45 yaşın altındakiler için otomatik bireysel emeklilik uygulaması yürürlüktedir. İsteyen çıkabilmekte, fakat kalanlar için devlet önemli teşvikler getirmiştir. Otomatik katılım sisteminde, gönüllü bireysel emeklilikten farklı olarak çalışanlar sisteme kendileri başvuru yapmaz; doğrudan dahil olurlar. Ancak çalışanların belirlenen süre içinde sistemden ayrılma hakları vardır. Bu davranışsal yaklaşım olarak doğru bir müdahaledir, bu müdahale ile varsayılan seçeneğin birey ve toplum yararına belirlenmektedir. Otomatik bireysel emekliliğe katılım, ABD, İngiltere, Yeni Zelanda, İtalya gibi birçok ülkede uygulanmaktadır. Kişilere emeklilik döneminde ikinci bir gelir imkânı sağlanarak, tasarruf açığı düşürülmekte ve ekonomiye uzun vadeli kaynak sağlanmaktadır.

ABSTRACT

In the economics literature, the savings decision of a rational individual is typically modeled within the framework of intertemporal choice. According to this model, individuals determine an optimal balance between “current consumption” and “future consumption” in order to maximize utility. In this context, the rational agent conducts a cost–benefit analysis and, under a budget constraint, determines the optimal level of savings based on various economic factors. By doing so, individuals aim to maximize their lifetime utility by shaping their entire consumption path. Savings continue until the marginal utility of present consumption is equalized with the expected marginal utility of future consumption.

However, classical economic theory has not been successful in accurately predicting savings behavior. In particular, the high and stable savings rates predicted by conventional models are not observed across all countries. This raises an important question regarding the extent to which insights from behavioral finance can be utilized to increase both public and private

savings. Applications of prospect theory, bounded rationality, and behavioral economics extend to several important domains such as public goods, tax compliance, and health economics. Similarly, there is a growing body of literature examining decision-making in savings and retirement contexts.

Many studies have demonstrated that individuals often engage in behaviors that are not in their long-term self-interest. One such behavior is insufficient saving due to excessive present consumption. Cognitive biases, in particular, play a significant role in shaping savings decisions. These biases can be defined as mental heuristics used in decision-making under conditions of limited time and information. Savings decisions may be influenced by cognitive biases such as loss aversion, the status quo effect, framing effects, mental accounting, and limited willpower.

As a feature of choice architecture, interventions that systematically alter behavior in a predictable direction without restricting available options or significantly changing economic incentives are referred to as “nudges.” Through nudging mechanisms and appropriately designed default options, savings rates can be increased.

In order to prevent individuals from postponing highly important financial decisions, automatic enrollment in individual pension systems has been implemented in many countries, including Turkey. Automatic enrollment in private pension systems is a significant policy instrument for increasing savings. By changing the default option, individuals can be guided toward more efficient financial decisions for themselves.

In Turkey, a 30% state contribution is provided to private pension savings. Currently, an automatic enrollment pension system is in place for individuals under the age of 45. Individuals may opt out if they wish; however, those who remain benefit from significant government incentives. In contrast to voluntary pension schemes, employees are automatically enrolled in the system without prior application, although they retain the right to withdraw within a specified period. This represents a correct behavioral intervention, as it allows the default option to be set in a way that benefits both individuals and society.

Automatic enrollment pension systems are also implemented in several countries, including the United States, the United Kingdom, New Zealand, and Italy. These systems provide individuals with an additional source of income during retirement, thereby reducing the savings gap and contributing to long-term economic resources.

İSLAM İKTİSADI PERSPEKTİFİNDEN TASARRUF: TEMEL İLKELER VE EKONOMİK SONUÇLARI

SAVINGS FROM THE PERSPECTIVE OF ISLAMIC ECONOMICS: FUNDAMENTAL PRINCIPLES AND ECONOMIC IMPLICATIONS

Mehmet SARAÇ¹

ÖZET

İktisatta çoğunlukla tüketim ve gelir, kısmen de üretim kavramları üzerinden tanımlanan tasarruf kısaca “gelecekte tüketmek, gelecekte muhtemel bazı olağanüstü durumlarda kullanmak veya kazanç elde etmek üzere harcanabilir gelirin bir kısmını ayırmak” şeklinde izah edilebilir. Günümüzde egemen iktisat anlayışında fayda kavramı bugün veya yarın herhalükarda tüketime dayandırılmaktadır. Tüketim esaslı ekonominin arkasında elbette sanayi devrimiyle dönüşen üretim tarzı da vardır. Sanayi Devrimi ile üretim, zanaat temelli ve ihtiyaç odaklı yapılardan, sermaye birikimi ve kâr maksimizasyonu hedefiyle, makineye dayalı ve tüketim hacmini artırmaya çalışan kitlesel üretime doğru evrilmiştir.

Sürdürülebilir bir kalkınma ve güçlü bir ekonomi için tasarruf eğilimi ve düzeyi şüphesiz önemlidir. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerdeki en ciddi ekonomik sorunlardan birinin tasarruf yetersizliği olduğu görülür. Yüksek faiz politikası kısa vadede etkisini gösterse de orta ve uzun vadede sağlıklı bir çözüm değildir. Toplumdaki tasarruf eğilimini kalıcı ve sağlıklı bir şekilde artırmak için iktisada temelden farklı bir bakışın yerleşmesi gerektiği her ekonomik ve finansal krizden sonra daha net görülmektedir.

İslam iktisadına göre tasarruf sürecinde kişi öncelikle kendisinin ve bakmakla sorumlu olduğu kişilerin temel ihtiyaçlarını helal kazanç yoluyla temin etmiş olmalıdır. Bunun yanında gerek dini açıdan (zekât, hac vb.) gerekse hukuki açıdan (vergi vs.) mükellef olduğu mali sorumlulukları yerine

1 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul University, Faculty of Economics, Department of Business Administration

getirmiş olmalıdır. Bundan sonra kişi ilerideki meşru ihtiyaçlarını karşılamak, ani durumlara karşı tedbirli olma adına gelirinin bir kısmını ayırabilir. İhtiyaç ve ihtiyat dışında kalan fazla kısım ise sermaye kapsamına girer. Bu birikim, âtl kalmaması için helal dairesindeki yatırımlara yönlendirilmeli, birikim sahibinin yakınları arasında veya çevresinde ihtiyaç sahipleri varsa farz olan mali ibadetler dışında sadaka da verilmelidir.

İslam anlayışının rehberlik etmediği durumlarda, ihtiyaçlar hiyerarşisi altüst hale gelmekte, insanlar belli bir süre tasarruf etmek suretiyle sahip olacakları tüketim ve yatırım imkanlarına ve belli bir zaman zarfında ulaşacakları işletme büyüklüğüne şimdiden sahip olmak için aşırı biçimde borçlanmaktadırlar. 1980'lerin ortalarından itibaren kredi sisteminin kolaylaşıp yaygınlaşması etkisiyle tasarrufa sahip olmadan hızlı tüketim veya öz kaynağa sahip olmadan hızlı büyümeyi tercih eden Türkiye toplumu, kredi sisteminin sonradan anlaşılan olumsuzlukları nedeniyle tasarrufa ve elbirliğine dayalı sistemi tercih etmeye başlamıştır. Kültürümüzdeki “imece” anlayışını da içeren bu finansman, kredideki “önce tüket, sonra öde” anlayışı yerine “önce elbirliği ile tasarruf, sonra tüketim” anlayışını ikame etmektedir. Katılımcıların ilk aşamada tasarrufta bulunduktan sonra gayrimenkul veya taşıt finansmanına ulaşmaları için imkân sunan ve 2021 yılından itibaren ülkemizde mevzuata kavuşan “tasarrufa dayalı finansman” günümüzde dikkate değer bir ağırlık kazanmıştır. Adil ve sürdürülebilir bir kalkınma için iktisadi anlayışta daha temelden bazı değişikliklerin yapılması, bu sistemik değişimin gerektirdiği yasal zeminin oluşturulması, aynı zamanda toplumdaki gerek tüketim gerekse üretim boyutlarındaki davranışların iyileştirilmesi gerekmektedir. İslam iktisadının yeterli düzeyde tahakkuk ettiği bir ülkede kanaat erdemi zengin kesimin aşırı tüketimini durduracak, tasarruf eğilimini artıracak, ancak bu tasarrufların faize değil, bir yandan doğrudan reel üretime tahsis edilmesini, bir yandan da zekat ve infak mekanizmasıyla dar gelirli kesimlere aktarılmasını sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam iktisadı, tasarruf, sürdürülebilir kalkınma, faizsiz finans

ABSTRACT

In economics, savings—typically defined through the concepts of consumption and income, and to a lesser extent production—can be briefly described as setting aside a portion of disposable income for future consumption, unforeseen circumstances, or potential gains. In the dominant contemporary economic paradigm, the concept of utility is ultimately grounded in consumption, whether in the present or the future. Behind this consumption-based economic structure lies the transformation of production patterns brought about by the Industrial Revolution, which shifted production from craft-based and needs-oriented systems toward machine-based mass production aimed at capital accumulation and profit maximization.

For sustainable development and a strong economy, the propensity and level of savings are undoubtedly crucial. One of the most significant economic problems in underdeveloped or developing countries is the insufficiency of savings. Although high interest rate policies may yield short-term effects, they do not offer a sustainable solution in the medium and long term. It has become increasingly evident, especially after recurring economic and financial crises, that a fundamentally different perspective on economics is required to sustainably enhance the savings tendency within society.

According to Islamic economics, individuals should first meet their own basic needs and those of their dependents through lawful (halal) means. In addition, they must fulfill their financial obligations, both religious (such as zakat and pilgrimage) and legal (such as taxes). After these responsibilities are met, individuals may allocate a portion of their income to meet future legitimate needs and to prepare for unexpected circumstances. Any surplus beyond necessity and precaution is considered capital. Such savings should not remain idle but be directed toward permissible (halal) investments. Furthermore, if there are individuals in need within one's family or community, voluntary charity (sadaqah), in addition to obligatory financial duties, should be provided.

In the absence of guidance from Islamic principles, the hierarchy of needs becomes distorted, leading individuals to engage in excessive borrowing in order to attain consumption and investment opportunities prematurely. Since the mid-1980s, with the expansion and facilitation of credit systems, Turkish society has tended to prioritize rapid consumption without prior savings and rapid growth without sufficient equity. However, due to the adverse effects of such credit-based systems, there has been a renewed interest in savings- and cooperation-based financial models. Reflecting the traditional "imece" (collective cooperation) culture, this approach replaces the "consume first, pay later" logic of credit systems with a "save collectively first, then consume" model. The "savings-based financing" system, which enables participants to access housing or vehicle financing after an initial savings phase and has been legally regulated in Türkiye since 2021, has gained notable prominence.

For equitable and sustainable development, it is necessary to implement more fundamental changes in economic understanding, establish the required legal framework for such systemic transformation, and improve behavioral patterns related to both consumption and production within society. In a society where Islamic economic principles are effectively practiced, the virtue of contentment would restrain excessive consumption among the wealthy, increase the propensity to save, and ensure that savings are allocated not to interest-based mechanisms but to real sector investments, while also being redistributed to lower-income groups through zakat and charitable giving

Keywords: *Islamic economics, savings, sustainable development, interest-free finance*

BARTIN ÜNİVERSİTESİ SÜRDÜRÜLEBİLİR ENERJİ VERİMLİLİĞİ PROJESİ UYGULAMASI VE ETKİLERİ

BARTIN UNIVERSITY SUSTAINABLE ENERGY EFFICIENCY PROJECT IMPLEMENTATION AND IMPACTS

Said CEYHAN¹

ÖZET

Enerji verimliliği, sürdürülebilir kalkınmanın temel bileşenlerinden biridir. Fosil yakıt kaynaklarının azalması, enerji talebindeki artış ve küresel iklim değişikliğinin etkileri enerji yönetiminde etkin, verimli ve yenilikçi çözümleri zorunlu hale getirmiştir. Bartın Üniversitesi'nde yürütülen "Sürdürülebilir Enerji Verimliliği Projesi", kamu kurumlarında enerji tüketimini azaltmak, karbon salınımı düşürmek ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını yaygınlaştırmak amacıyla bütüncül bir enerji yönetimi modeli olarak tasarlanmıştır. Bu kapsamda Bartın Üniversitesi tarafından yürütülen Sürdürülebilir Enerji Verimliliği Projesi, üniversite yerleşkelerinde enerji kaynaklarının etkin kullanımını sağlamak, enerji israfını önlemek, maliyetleri azaltmak ve karbon salınımını düşürmek amacıyla geliştirilmiştir. 2019 yılında başlatılan proje, enerji kullanımına ilişkin verilerin dijital platformlarda izlenmesi, bina bazlı analizlerin yapılması, yalıtım ve otomasyon sistemlerinin geliştirilmesi, yenilenebilir enerji uygulamalarının başlatılması, proje, güneş enerjisi sistemlerinin kurulumu, enerji analizörleriyle uzaktan izleme ve kontrol, fotoselli aydınlatma sistemleri, mantolama uygulamaları, termostatik vanalar ve akıllı ve otonom uygulamalar gibi teknik çözümler ile enerji verimliliği bilincinin yaygınlaştırılmasını da kapsamaktadır. Uygulama sonucunda, Ağdacı Yerleşkesinde 2017 yılında 432,3 TEP olan enerji tüketimi 2021 yılında 292,6 TEP'e düşürülmüş ve toplamda %32,3 oranında sağlanmıştır. Proje sonucunda üniversitenin tüm yerleşkelerinde de

1 Prof. Dr., Bartın Üniversitesi, İktisat Bölümü, Bartın University Lecturer, economics department

enerji tüketimi %39,7 oranında azaltılmış; yıllık yaklaşık 62 ton CO₂ emisyonu engellenmiştir. Proje, ISO 50001 Enerji Yönetim Sistemi Belgesi ile uluslararası düzeyde tescillenmiş ve kamu kurumlarına örnek bir iyi uygulama modeli oluşturulmuştur. Proje, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda çevresel ve sosyal açıdan da sürdürülebilir bir model sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enerji verimliliği, sürdürülebilir kampüs, yenilenebilir enerji, kaynak yönetimi, optimalite

ABSTRACT

Energy efficiency is one of the fundamental components of sustainable development. The depletion of fossil fuel resources, the increase in energy demand, and the effects of global climate change have necessitated effective, efficient, and innovative solutions in energy management. The 'Sustainable Energy Efficiency Project' carried out at Bartın University was designed as a comprehensive energy management model with the aim of reducing energy consumption in public institutions, lowering carbon emissions, and promoting the use of renewable energy sources. In this context, the Sustainable Energy Efficiency Project, carried out by Bartın University, has been developed to ensure the efficient use of energy resources on university campuses, prevent energy waste, reduce costs, and lower carbon emissions. Launched in 2019, the project involves monitoring energy usage data on digital platforms, conducting building-based analyses, developing insulation and automation systems, initiating renewable energy applications, installing solar energy systems, remote monitoring and control with energy analysers, photoelectric lighting systems, insulation applications, thermostatic valves, and smart and autonomous applications. In 2021, achieving a total reduction of 32.3%. As a result of the project, energy consumption across all university campuses was reduced by 39.7%, preventing approximately 62 tonnes of CO₂ emissions annually. The project has been certified internationally with the ISO 50001 Energy Management System Certificate and has established an exemplary best practice model for public institutions. The project offers a sustainable model not only economically but also environmentally and socially.

Keywords: Energy efficiency, sustainable campus, renewable energy, resource management, optimisation

ÜSKÜDAR
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI - 127